

ચિત્રસેન ગંધર્વ ૧૮૩૨
(ગાયનયુક્ત)

નાટક ઉત્તેજક મંડળીના ખાસ
ઉપયોગ સારૂ

રચનાર

સોફર ખાલુજ ત્રિલોકેકર,
(હાયકોર્ટના ટ્રાન્સલેટર તથા ઇન્ટરપ્રિટર.)

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,
નાટક ઉત્તેજક મંડળીના માલિકો.

પ્રત ૧,૦૦૦

મુંબઈ:
ઈન્ડિઅન પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં છાપ્યો છે.
સંવત ૧૯૩૮-૩૯ ૧૯૮૨.

કિંમત આઠ આના.

૧૮૩૧

(આ નાટકની છપાવેલી આ એક હજાર પ્રતઉપરની માલિકી તથા
ખીજ સર્વ હક શને ૧૮૬૭ ના આક્ટ ૨૫ મુજબ રચનારે પોતાને
સ્વાધીન રાખ્યા છે. તથા આ નાટક ભજી બતાવવા સંબંધીના સર્વ
હક નાટક ઉત્તેજક મંડળીએ પોતાના સ્વાધીનમાં રાખ્યા છે.)

પ્રસ્તાવના.

આકાશના દેવતા રાજા હંદ્રના આશ્રયતળેનો ગંધર્વપુત્રીનો રાજા ગંધર્વ ચિત્રસેન ધણે ઉન્મત્ત થઇ પોતાની સ્ત્રી તથા સાથીસહ આકાશમાંથી દરરાત્રે પૃથ્વીઉપર ઋષીઓના ભયોવનમાં જલક્રીડા તથા ખીજા નાના પ્રકારના વિલાસ કરવા આવી ખેદકારીથી ઋષીઓને ધણે ત્રાસ આપતો હતો તથા તેમનો ખહુ અનાદર કરતો હતો. એક દિવસે પ્રભાતકાળે ચિત્રસેન પોતાની સ્ત્રીસાથે વિમાનમાં બેસી આકાશમાં જતો હતો. તે વેળાએ તેના મ્હોડામાં મૃત્યુલોકની વસ્તુ પાનસોપારી હોવાથી તેનું વિમાન અટકી પડ્યું. પોતાની સ્ત્રી વિજાસવતીના કહેવાથી, નિચે કોઇ છે કે નહિ એ વિષે તપાસ કર્યા વિના તેણે મ્હોડામાંથી ઉચિત્ર તામ્બૂલ નિચે નાખી દિધું. તે વિશ્વામિત્રના શિષ્ય ગાલ્વ ઋષિ જે પોતાની અંજલીમાં પાણી લઈ સૂર્યને અર્ધ આપવાની ધર્મક્રિયા કરતો નદીના પાણીમાં ઉભો હતો તેની અંજલીમાં તે પડવાથી તથા તેણે કરેલી ક્રિયાદ ઉપરથી તથા નારદમુનીના ઉસકેરણીથી, શ્રીકૃષ્ણભગવાને ચિત્રસેનના આગલા ખીજા સર્વ અપરાધ ધ્યાનમાં આણી તથા તેને તેડું મોકલ્યા છતાં તે નહિ આળ્યાથી તેને દેહાંતર કરવા વિષે પ્રતિજ્ઞા કરી. એ વાતનારદે ચિત્રસેનને કહી, નારદના કહ્યાઉપરથી ચિત્રસેન હંદ્રની સાહાય્ય માગવા ગયો. હંદ્ર તેને સાહાય્ય કરી નહિ. ને તેણે તેને સ્વર્ગ છોડી જવા આજ્ઞા કરી. એવી રીતે પદભ્રષ્ટ થવાથી સ્વર્ગની સર્વ શક્તિ નાશ પામીલો ચિત્રસેન નિરપાયથી પોતાની સ્ત્રી તથા પુત્ર સાથે પૃથ્વીપરના કોઇ રાજાની સાહાય્ય લેવા આગ્યો. ઘેર અરણ્યમાં તથા ખીજે ઠેકાણે તેને તથા તેના સ્ત્રીપુત્રને ઘણાં દુઃખ ખમવા પડ્યાં. અંતે ભગવાનની બેઠેન સુભદ્રા તથા તેણીના વર ભગવાનના પરમ મિત્ર તથા હસ્તનાપુરના પાંડવ રાજા ધર્મનો ભાઈ અર્જુન એમણે તેને નારદમુનીનાં કાવતરાંથી ખસાવવા વિષે વચન આપ્યું. પછી ભગવાનની સાથે અર્જુનનું મોટું યુદ્ધ થયું. તે સમયે નારદના કપટથી મહાદેવ તથા બ્રહ્મદેવ રણભૂમીપર પ્રગટ થવાથી યુદ્ધની સમાધાની થઈ, ને ચિત્રસેનનો પ્રાણ બચ્યો.

આ નાટકમાં, ગાદવ ઋષીની શાન્તતા, નારદમુનીની કલહવિદ્યા, ભગવાનનો ભકતવત્સલતા, સુભદ્રા તથા અર્જુનના વચનની સત્યતા પાળવા વિષેની દૃઢતા, તથા ચિત્રસેનની વિરોધભક્તિ તથા વિપત્તીમાં તેના સુવિચાર, ધૈર્ય તથા સદાચરણ તથા પિલાસવતીનું પતિવ્રતાપણું જાળવવા સંબંધી સાહસકર્મ તથા તેના પુત્રનું ઉદારપણું, આ સર્વે મનોભાવ મારી અદ્ય શક્તિ પ્રમાણે પ્રદર્શિત કર્યા છે. તે વાંચવાથી તથા તેનો પ્રયોગ રંગભૂમીઉપર થયેલા જોવાથી મારા પ્રિય દેશબાંધવના મનઉપર તેની સારી અસર થશે એવી હું આશા રાખું છું.

આ નાટકના કામમાં મારા મિત્ર ભાઈ કુરામજી ગુસ્તાદજી દલાલ નાટક ઉત્તેજક મંડળીના એક માલિક એમણે મને ઘણી સહાય આપી છે તેથી હું તેમનો બહુ ઉપકાર માનું છું.

સોફર બાપૂજી ત્રિલોકેશ્વર.

શુદ્ધિ પત્ર.

પૃષ્ઠ.	લીટી.	અશુદ્ધ	શુદ્ધ.
૭	૬	સહેલીઓ	સાહેલીઓ.
૧૫	૬	ગ્રીમદ્	ગ્રીમદ.
૩૭	૧૦-૧૨	ખુલીરીતે	ખુલ્લીરીતે.
૩૬	૨૬	ભેટ	ભેટો.
૪૭	૫	શિરઝેદ	પ્રાણાંત.
૫૬	૧૩	હાતમાથી	હાથમાંથી.

(અંક ૩ જાના પ્રવેશ ૧ જાની શરવાતમાં જે ગાવાનું ગાયન તે)

મરશ્યા.

(રાગ ગૌરી)

સુખચંદ્ર તે મારો હો ગયો દુર્ભાગ્યે અસ્તે રે,
 વિના વક્રિ પ્રાણ લીધા મેઘનસાઈ રે-સુખ૦-૨૬.
 જો રીસ છે કુદરતી એ કોને કહું ગમ,
 નિશ્ચયે જીવ ગયો દેહે રહે જો દમ-સુખ૦-૧.

નાટકપાત્ર.

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન- ત્રિમૂર્તીમાંના મીવિષ્ણુના પૂર્ણ અવતાર
તથા દ્વારકાના રાજા.

રૂપિન્દ્ર તથા સત્યભામા-ભગવાનની સ્ત્રીઓ.

અર્જુન તથા ઉદ્ધવ- ભગવાનના ભક્ત.

બલરામ- ભગવાનનો ભાઈ.

નારદ- ધ્રુવદેવનો પુત્ર.

ગાંધર્વ- એક ઋષિ. વિદ્યામિત્રનો શિષ્ય.

ગાર્ગ્ય- એક ઋષિ. ભગવાનનો જ્યોતિષિ.

વિષ્ણુ- ગંધર્વ પુત્રનો રાજા. ધંધ્રનો ગંધર્વ.

વિલાસવતિ- તેની સ્ત્રી.

ચંદ્રકાંત- તેનો પુત્ર.

ધંધ્ર- ગગન મંડલનો રાજા.

યમ, વશુ તથા અણિ- આકાશના દેવતાઓ.

મેનિકા, ઉર્વશી તથા રંભા-ધંધ્રની અપ્સરાઓ.

મેત્રેય- ધંધ્રનો મિત્ર.

હંસધ્વજ- દક્ષિણ દેશનો રાજા.

મદનમંજરી- તેની સ્ત્રી.

સુંદરિકા તથા મદનિકા- તેની પુત્રી.

અર્જુન- ભગવાનનો ભક્ત તથા હસ્તનાપુરના ધર્મ-
રાજાનો ભાઈ.

સુભદ્રા- તેની સ્ત્રી તથા ભગવાનની મેહન.

કુન્તિ- અર્જુનની માતા.

મહાદેવ તથા બ્રહ્મા- ત્રિમૂર્તીમાંના બે દેવતાઓ.

વિદુષક, શિષ્ય, સાહેલીઓ, ઋષિકન્યાઓ, પ્રતિહાર, પ્રતિહારી, કલાવં-
તિઓ, રાક્ષસો, રાક્ષસી વલુજ્ઞૈ, ચંડાળો, ગંગાપુત્રી, વૈદ્ય, શિષ્ય, સેવક,
દાસ, દાસી, ઇત્યાદિ.

ચિત્રસેન ગંધર્વ નાટક.

અંક ૧ લો.

મવેશ ૧ લો.

સ્થલ-ગાદવ ઋષિના આશ્રમ.

પાત્ર—ગાદવઋષિ તથા તેના શિષ્ય તથા લાકુભટ.

(ગાદવઋષિ સર્વ શિષ્યસહવર્તમાન પ્રભાતકાળે પ્રાતઃસ્મરણ કરવા બેઠાછે.)

સર્વ—

ગાયન.

(રાગ રામકલી “ ઉઠ પ્રભાત સુમર ”—એ રાહ.)

ઉઠા પ્રભાતસ્મરણ કરે, પ્રભુયુણગીત ગાવો,
તન મન ધન અર્પણ કરી, શરણ પ્રભુને જાવો—ઉઠા—ટેક.
વિત જોઇતું નથી પ્રભુને, ચિત તમે દેવો,
ધરે ભક્તિ પામો મુક્તિ, સમજ જરા લેવો—ઉઠા—૧
કામ, ક્રોધ, મદ, મત્સર, લોભ, મોહ છોડો,
ભજન પુજન અર્ચન કરી, પાપમુક્ત થાવો—ઉઠા—૨
ત્વરા કરી ભવ ઉતરી જન્મ સંકલ કરજો,
અમલ વિમલ હૃદયરસુપ્પલાભ ત્વરિત લેવો—ઉઠા—૩

૧ લો શિષ્ય—યુરરાજ, હમણા ગવાયલા ગાયનમાંની શિષ્યામણુ ખરેખર અક્ષરેઅક્ષર સત્ય છે.

લાકુભટ—શું સત્ય છે! તારૂં કપાળ! મારેતો આજે ધેર જઈ છે. મારા મનમાં નાનાપ્રકારના વિપરિત વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે ને તે કામ, ક્રોધ, લોભ મોહ, મદ તથા મત્સર કે જે માણસના છ કટ્ટા વેરી કેહેવાય છે તેના દૃઢ પાશમાં બંધાઈ જાય છે માટે હુંતો મારે ધેર જઈશિ. પ્રણામ કરું છું.

ગાહવ- અહાહા ! અરે ગાંડા, ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કરી જેઓ વાનપ્રસ્થાશ્રમ સ્વીકારીને અરણ્યમાં આવી વાસ કરેછે તથા યજ્ઞયાગાદિ કર્મ આચરવામાં સદા નિમગ્ન રહે છે તેમના ઉપર કામક્રોધાદિ બલવાન શત્રૂનું કંઈ બલ ચાલતું નથી.

૨ જો શિષ્ય- અરે કહે છે મહારાજ. ગૃહસ્થાશ્રમ અતિશય દુઃખકારી છે. પણ લાડુભટ જેવા અવિચારી મનુષ્ય તેને બહુ સુખકારક માની તેથી ઠગાયછે.

લાડુભટ- પણ સંસાર છોડી ઉજ્જડ વગડે આવી તપ કરવામાં માંડું શું વળે ?

ગાહવ- સાંભળ, સાંભળ.—

દાહરો.

સર્વ મોહ સંસાર છે, માયાબલ વિશાલ,

કાન્તાકાંચનપ્રેમવડે આવી પડે જંજળ.

લાડુભટ- એમ નહિં. એમ હોય નહિં. ધી, તલ, ને લાકડા બાળ્યાંથી તથા યુદ્ધમાં તપ કરવાથી ઈશ્વરપ્રાપ્તિ થતી નથી. યજ્ઞયાગ કરી કોઈ પણ મનુષ્ય મુક્તિ પામ્યું નથી પણ સંસારમાં રહી જીવને કષ્ટ દિધાવિના પરમેશ્વરનું ભજન તથા દાનધર્મ કરી સહસ્રાવધિ પ્રાણિઓ મુક્ત થયાં છે માટે ગૃહસ્થાશ્રમ વધારે સ્વીકારવાજોગ છે.

૨ જો શિષ્ય- ત્યારે શું તું એમ કહેવા માગે છે કે અમારા વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં અતીથ્યઅભ્યાગતની આગતાસ્વાગતા થતી નથી ?

લાડુભટ- હા હા ને સાત વાર હા. અરે, તમો પોતેજ બુધ્ધિ મરે તો અતિથાને તો શી રીતે ખવાડો ? ને વળી એવો તો તે મુર્ખ કોણ હશે કે તમો જેવા એકાંતમાં આવી રહેનારાઓને ત્યાં આશય માગવા આવી મરે ? ને કદાચ કોઈ આવે તો.—

દાહરો.

સુક્રાંતે બુધ્ધ્યો મળે, છુટે મોહોથી લાજ,

લેવું દેવું જાણે નહિં, બોલે જય ગોપાળ.

માટે મારાથી તો કંઈમૂળ ખાઈ તથા અપવાસ કરી અહિં નહિં રહેવાય ને નાક પકડી ગોમુખીમાં હાથ ધાવી નહિં ખેસાય ! આ શિયાળાના દાહાડામાં એક બે મણુ ધી ને બે ત્રણ મણુ ખાંડ ને ત્રણ ચાર મણુ બત્તીસાના લાડવા પેટમાં નહિં જાય તો પછી સર્વે અટકીજ પડે તો !

ગાહવ-અરે, એ જંગલમાં એવું ગળું ગળું ખાવા ક્યાંથી મળે? અહિં તો કંદમૂળ ને ભાજીશાક મળશે.

લાડુભટ-અરે, કંદમૂળથી તો મારા પેટમાં કુતરા દોડે! એ સુકા મિ-
ષ્ટાન્નો તમે જોગીએનેજ સુખારક રહે. તેતો તમેજ અડવો. (સ્વગત)
હાય હાય! ક્યાંથી મારા ભોગ જાગ્યા કે ઝાડના જડ, બાતરાં તથા લાકડા
આવી જીવનારા તથા મોતના ફાંફાં મારનારા એ જંગલી જાનવરોને ત્યાં
આવી પડ્યો! હાય! હાય!

૨ જો શિષ્ય-અરે, તું નિરાશ નહિં થા. યુરરાજના તપોબલથી અહિં
કશી પ્રકારની કમી નથી. * પણ હાલ સ્નાનવિધિ કરવા નદીકિનારે ચાલ પછી
તને ગમે તેવું પંચ પકવાનનું ભોજન જમાડું.

લાડુભટ-પણ તાહાડા પાણીથી નાહ્યા પછી જીવતો રહું ત્યારે ભોજન
આરણ્ય કે ની? હું તો નાહતા નાહતાજ તાહાડો પડી જઉં. મહારાજ, હું તો
દરરોજ ગરમ પાણીથી નાહનારો, ગરમાગરમ ખાનારો, ને ગરમાગરમ ને નરમ
નરમ ખીછાને સુનારો, તમે જેવા સુકા લાકડાં તાહાડ ખમી શકો. મારાથી તો
નહિં ખમાય. હું તો ભાઈ તમારી સાથે નહિં આવું.

૧ લો શિષ્ય-હે ઓકણુ સાંભળ. તાહાડા પાણીમાં દરરોજ નાહાવા થકી
અંગમાં ગરમી સમતોલ થવાથી બલની વૃદ્ધિ થાય છે.

લાડુભટ-(હસીને) જીવેની એ ડાહ્યા દોરાની વિચિત્ર બુદ્ધિ! તાહાડા
પાણીમાં પણ ગરમી છે એમ કેહે છે. અરે, તેમાં જો ઉછળતા હોત તો તમે
સુવા પછી તમ લોકોને બાળવાને લાકડાનો ખપ નહિં પડત પણ તમને પા-
ણીમાંજ ડુબાડી દેત!

ગાહવ-સૃષ્ટિમાહેલા સર્વે પદાર્થોમાં અમિ વસે છે. જેને અંતરામિ કેહે છે.

૨ જો શિષ્ય-અરે, જવા દો, ઝોની સાથે માથાફોડ શી કરવી! રસાયણ-
શાસ્ત્રની વિદ્યા એ મૂર્ખ શું સમજે. (લાડુભટને) ક્યમ રે, તું નાહાવા આવે છે
કે નહિં? પોલ ઝટ. આ અમેતો ચાલ્યા. મર જીએ.

લાડુભટ-ચાલો ભાઈ શું કરીએ. મિશ્રજનના ભોજનની આશાથી આજે
તાહાડા પાણીથી નાહાઈ તો ખરો. પછી જે બનવાનું હશે તે બનશે. (શિષ્યને)
અરે, પણ ભોજન તો ખવાડશોની! હું તો બહુ દાહાડાનો જીખ્યો છું.

ગાહવ-ચાલ, તો ખરો, તને સારીપેટે જમાડું.

(નદી કિનારે જાય છે. ત્યાં નાહ્યા પછી સ્નાનસંધ્યા કરવા બેસે છે. એવામાં ચિત્રસેન ગંધર્વ પોતાની સ્ત્રી વિલાસવતિ સાથે વિમાનમાં અધર આવે છે.)

ચિત્રસેન તથા વિલાસવતિ—

કુમરી.

(રાગ મલ્હાર “ આહ બદરીઆ સામનકી ” એ રાહ.)

અચિત સુખદ ગર્ભ છે રજની,
અરુણપ્રભે વિલસે અવની—અચિત૦—૨૬.
શીતલ વાયુ વહે અમ હરવા,
પક્ષી જોડે નિજ ભક્ષ્ય ધુંડવા,
ભ્રમર તજે પ્રિયદા નલિની—અચિત૦—૧
મંદ સુગંધ વડે મન હરખે,
ચંદ્ર કુસુમની કુખે ઊદકે,
ઊદયનગે ઝળકે તરણી—અચિત૦—૨

ચિત્રસેન—આહાહા ! સાગરથી વિદાએલો પૃથ્વીનો આ ગોળો પ્રભાતસમયે કેટલો સુંદર ને રમણીય દેખાય છે ! પ્રિયા, જો તે ધવળાગિરિ. ઉગતા સૂર્યના કુમળા કીરણથી કેટલો તેજસ્વી જોવામાં આવે છે ! ને તેમાંથી નિકળતી નદી-ઓના પ્રવાહ આંદીના વેહતા ખારીક ઝરા સરખા કેવા ચક્રચક્રીત દિસે છે ! તે જ પ્રમાણે ઝાડપાનથી હરિઆળી પામલો પૃથ્વીનો આ પ્રદેશ, જાણે પરમેશ્વરે તેના ઉપર લીલા રંગનો સુંદર મખમલી ગાલીચો પાથરીઓ હોય એમ લાગે છે. ખરેખર, આ દેખાવ મનને અતિશય આનંદ પમાડનારો છે.

વિલાસવતિ—પ્રાણનાથ, પશ્ચિમ સમુદ્રમાં પેલું, તરતું, પીલુંપીલું, ઝળકતું શું વાંદ દેખાય છે ?

ચિત્રસેન—પ્રિયા, તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની સુવર્ણની દ્વારકાનગરી કે જેને ભૂવૈકુંઠ કહી કેહે છે તે પુણ્યભૂમિ છે. વંદન કર.

(વિલાસવતિ તથા ચિત્રસેન વંદન કરે છે.)

વિલાસવતિ—અરે, પણ તેવુંજ કંઈ દક્ષિણ સાગરમાં પણ દેખાય છે !

ચિત્રસેન—તે તો શ્રીરથુનંદન રામરાજાએ રાવણના ભાઈ બિભીષણને ભેટ કરેલી રાવણની સુવર્ણમય લંકા છે. પ્રિયા, પણ આપણું વિમાન સ્થિર થઈ ઝોકા ક્યમ ખાયા કરે છે વાંદ ? ઉપર ક્યમ જવું નથી ?

વિલાસવતિ—એનું કારણ શું હશે વાંદ ? કાંઈ સમજાતું નથી. (વિમાર

કરીને) હં હં, જાણ્યું જાણ્યું પ્રાણનાથ. ગઈ રાત્રે આપણે પૃથ્વી ઉપર આનંદ ઉત્પન્ન કરનારા વનમાં જલક્રીડા કરવા ઉતર્યા હતાં ત્યાં આપે આપણું તામ્બૂલ આપના મોહોમાં હજી છે તેથી આપણું વિમાન આટકી ગયું છે. તે મૃત્યુલોકની વસ્તુ નિચે નાખી દેશો તો વિમાન ઝટ ઉડી જશે એમ મને ભાસે છે.

ચિત્રસેન-મને કાંઈ સુઝતું નહિં હતું. પણ તે ઠીક તર્ક કર્યો. આ જો તામ્બૂલ યુકી નાખું છું.

(તામ્બૂલ યુકી નાખે છે. તે સૂર્યને અંજુલીમાં પાણી લઈ અર્ધ્ય આપવા એસેલા ગાદ્ય ઋષીની અંજુલીમાં પડે છે. ચિત્રસેન વિલાસવતિસહ વિમાનમાં જાય છે.)

ગાદ્ય-અરે, મારી અંજુલીમાં ઉપરથી શું પડ્યું? અંજુલીમાંનું પાણી લાલ ચટક થઈ ગયું છે.

(સર્વે ઉપરં જોયા કરે છે.)

લાલુભટ-ગુરરાજ, અહિં આવો, અહિં આવો. મને જોવા દો (જોઈને) અરરરરર, આકાશમાં ઉડનારા કોઈ પક્ષીએ છેર નાખ્યું હોય એવું મને દેખાય છે. છી: છી: છી: છી: છી: છી:—

૧ લો શિષ્ય-અરે, પક્ષી કાંઈ લાલ રંગનું છેર નાખતાં હશે કે?

લાલુભટ-શા માટે નહિં? લાલ મરચાં ખાતા હોય તો લાલ છેર કાંએ નહિં નાખે?

ગાદ્ય-અરે, નહિં, એમ નહિં. મેં જાણ્યું. મારા તપોબલ્લથી મેં જાણ્યું કે ચિત્રસેન ગંધર્વે આ બધી મુરખાઈ કરી છે.

૧ લો શિષ્ય-ત્યારે તો એને શાપ દઈ ભસ્મ કરી નાખવો ઘટે છે.

ગાદ્ય-(વિચાર કરીને) પણ એમાં એનો કાંઈ દોષ છે એમ મને લાગતું નથી. ખચિત, એનાથી એ કામ અજાણે થઈ ગયું છે. મોહોમાંથી એણે નાખેલું તામ્બૂલ અચિંત્ર મારી અંજુલીમાં પડ્યું છે માટે એને શાપ દેવો ઘટે નહિં.

લાલુભટ-શું નહિં ઘટે! અરે, એ જો મારા અંગ ઉપર યુક્ત તો એની ગરદન એમ પકડી એમ પિળી નાખત.

(૧ લો શિષ્યની ગરદન પિળે છે.)

૧ લો શિષ્ય-અરેરેરે-આ શું કરે છે?

લાલુભટ-ચુપ! ખોલ નહિં. એતો તને દેખાડું છું કે હું કેવી રીતે તેની ગરદન પિળત તે.

૨ જો શિષ્ય-અરે, તારે તો મરકરી થાય છે પણ ઐનો તો જીવ જાય છે ની !

લાડુભટ-છો જાય. તેમાં મારે શું સ્નાન સૂતક !

(ગરદન છોડેછે.)

પણ આપ મુગા ક્યમ ખેઠા છો? કામથી અંધ થયેલા તથા વારે મડી પૃથ્વી ઉપર આવી ઋષીઓને ત્રાસ આપનારા ચિત્રસેન ગંધર્વને પોતાના તપનું પરાક્રમ ક્યમ દેખાડતા નથી ?

ગાહવ-અરે, આ ચિત્રસેન ગંધર્વ પોતાની સ્ત્રી તથા સાથીસહ પૃથ્વીઉપર સદા આવી આપણું તપોવન એક ફીડાસ્થલ બનાવી દે છે; ને તેથી આપણા જેવા તપસ્વીઓને બહુ હરકત પોંદ્દાચાડે છે. પણ તેને શિક્ષા કરવાનું કામ માઈં નથી ને હું શાપ પણ તેને નહિં આપું કારણ શાપ આપવાથી તપે કરી મળવેલું પ્રણય ઓછું થાય છે. માટે હું ક્રોધને આધીન થઈ મહા અમથી એકદું કરેલું મારી તપઅર્ચાનું પ્રણય એવા અપરાધ કરનારને શિક્ષા કરવામાં કદી વાપરું નહિં.

૧ લો શિષ્ય-અરે મહારાજ, અંદન વૃક્ષ પોતાનું છેદન કરનારી કુહાડીને જેમ મુંડે સુવાસ આપે છે તેમ સાધુઓ અપરાધીઓને ક્ષમા કરી તેમના ઉપર સદા ઉપકારજ કરે છે. દયા, શાન્તિ, તથા ક્ષમા એ સદા મનમાં રાખવી એ સાધુનો મુખ્ય ધર્મ છે.

લાડુભટ-અરે, આ તો બેઉ તરફથી મારો! એક તો આવાળીવાના ફાંફાં ને ખીજું તો કોઇ માણસ આવી મારી નાખે તોપણ તેની ના દાદ કે ના કિર્યાદ એ તો મને ક્યમ પરવડે! અહિં તો બધું લંગડું, લુંલું ને પોચું દેખાય છે. અરે બપોરે બપોરું ને પોપાંબાધનું રાત્રી! મહારાજ હું તો હવે જીવું છું. તમે ભલા ને તમારો ચિત્રસેન ભલો. મારાથી તો એ અપમાન નહિં ખમાય. (જાયછે.)

૨ જો શિષ્ય-મહારાજ, એ લાડુભટ કહી ગયો તે ખરું છે. આ આશ્રમમાં એવી રીતે આમરો બચાવ ક્યમ થાય? આપણું બ્રહ્મકર્મ નિર્વિઘ્ન ક્યમ ચાલે? આને એક ગંધર્વ આવી અંજીલીમાં ઘુમી ગયો; આવતી કાલે ખીજે એક ગંધર્વ આવી યસકુંડમાં પાછી રહેશે તમે તો તેને શાસન કરો નહિં પછી ધર્મક્રિયાનું રક્ષણ ક્યમ થાય ?

૧ લો શિષ્ય-એવિધે કાંઈપણ બંદોબસ્ત કરવો ધરારત છે, મહારાજ.

ગાહવ-ધરારત છે ખરું, આલો, ધર્મ રક્ષણ કરવા ભગવાને શ્રીકૃષ્ણનો

અવતાર લીધા છે તેને કાને એ વાત નાખીએ, એટલે તે તેને યથાર્થ શિક્ષા કરશે.
(નિકળી જાયછે)

મવેશ ૨ જો.

સ્થલ—ગાર્ગજીની આશ્રમ પાસેનું એક ઉપવન.

પાત્ર—ગાર્ગ તથા બીજા ઋષીઓની કન્યાઓ.

ઋષિકન્યા—

ગરબી.

(“ જાગી બુદ્ધ રંગ બરેલા ” એ રાહ.)

આવી સુંદર રંગ રસિલી, જુઓ ગુલજર વસંત સહેલીઓ—આવી ૦ ટેક.

નવા પક્ષવ પુષ્પ કરીને જો, દેહે શોભા સુરમ્ય મહીને જો.

રમે ચિત્ત દેખાવ જોઈને, જુઓ ગુલજર વસંત સહેલીઓ.—આ ૦—૧

ગીત ગાએ કોએલ સુખ પાંખીરે, કરે નૃત્ય મધર વણ પાંખીરે,

હીડા કરવે કુદ મૃગ હરણી, જુઓ ગુલજર વસંત સહેલીઓ.—આ ૦—૨

નૃપિ પામે ભ્રમર મધુપાને જો, આવે વિહગગુન્જરવ કાને જો,

રત બાહાર ચાલો હુટવાને, જુઓ ગુલજર વસંત સહેલીઓ.—આ ૦—૩

(ચિત્રસેન વિલાસવતિ સાથે પ્રવેશ કરેછે.)

ચિત્રસેન—આહાહા ! વિજલી જેવી ચપલ તથા ઉપવર થએલી આ સુંદર ઋષિકન્યાઓ માં મન બહુ હર્ષિત કરેછે.

વિલાસવતિ—ખરે, એ નિર્દોષી સકુમાર કન્યાઓનું દર્શન અતિશય હર્ષપ્રદ છે. ભૂષણવિના પણ એ કુંવરીઓ કેવી સુંદર દેખાય છે.

ચિત્રસેન—પ્રિયા, સ્વભાવિક રીતે રૂપાળી સ્ત્રીઓને બાહારના અલંકારની અગત્ય રહેતી નથી. આહાહા ! એમનો દંતપંક્તીનો પ્રકાશ હીરા માણક તથા બીજા રત્નોને લજવે છે. એમના કમલપત્રસરખા સુંદર નેત્રો જોઈ હરણો વિસ્મય પામે છે. ખરે, એમનું રૂપજ એમનો શણગાર છે. એ પુષ્પ જેવી સકુમાર કુંવરીઓ કોઈ શબ્દગી જો કન્યા હોત તો એમનો સુવાસ આ અર-ણ્યમાં વેરાઈ વ્યર્થ નહિં જાત.

વિલાસવતિ—મહારાજ રૂપાળી સ્ત્રી મનની એ પૂર્વ પુણ્યનું ફળ છે.

ચિત્રસેન—તું ખરે કેહેછે પ્રિયા. જેમનું પુણ્ય અખંડ હોય તેમનેજ એ કન્યાઓ પ્રાપ્ત થયે. જેવી તું મારી પ્રિયા ગુણવંત તથા સુંદર અને પતિસેવામાં

તત્પર સ્ત્રી મને પ્રાપ્ત થઈ છે તેવી સ્ત્રી જો સર્વને મળે તો તેમના માટાં બાગ્ય સમજવા. સ્ત્રીનું માટામાંનાં આબૂષણ તેના સદ્યુણ છે.

વિલાસવતિ-પ્રાણનાથ, મારી એટલી બધી સ્તુતિ કરી મને શરમાવો મા કારણ કે મારા ગુણ અને રૂપની શોભાનું કારણ આપ છો ને માંહે સૌભાગ્યનું પણ સાધન આપજ છો. સદ્યુણવિનાની સ્ત્રી રૂપ અને સંસારને એક લાંછન છે.

કુંવરીઓ-

કુમરી.

(રાગ કાલીંગડા.)

રમુજ પ્રભુની ગીતકલા, સંગીત પૂર્ણ કલા, —રમુજ—ટેક.

દુસ્તર દુષ્પને ગીત વિસરાવે, અદ્ભુત હાસલીલા—રમુજ—૧

રંગ ઉમંગ દે સંગ ગીતનો, દંગ બને સખનાં—રમુજ—૨

સદ્યુણમિશ્રિત યાય સંગીત જો, શોભે વધુ અબલા—રમુજ—૩

ચિત્રસેન-આ કુંવરીઓ રૂપાળી છે એટલું જ નહિ પણ એઓ ગાયનકલામાં પણ પ્રવીણ હિસે છે. એઓએ પોતાના કોમલ અવાજથી ગાએલું આ સુંદર ગાયન આ ઘોર અરણ્યમાં વસનારાઓને માટે એક આશિર્વાદ છે. આહા! આકાશવાણી ગાયન, તારી સુંદરતા અને મધુરતા શહેરોમાં અને જંગલોમાં એક સરખી જ છે. આ એકાંત જગ્યામાં રહેનારી છોડીઓની ગાયનકલાની પ્રવીણતા મને બહુ આશ્ચર્ય પમાડે છે.

વિલાસવતિ-ખરેખર મહારાજ આપનું કેહેવું સત્ય છે. પરમેશ્વરે ગાયનની કળા મનુષ્યના સુખ દુષ્પના એક સાથી તરીકે નિર્માણ કરી છે. તે સંપાદન કરવામાં જોયો પાછલ પડેલાં છે તેઓ ખરા સુખને હજી પાંખ્યાં નથી. આ પવિત્ર સ્વરો, પવિત્ર કોમલાંગીઓના પવિત્ર કમલમુખથી જે મધુરતા પાંચરે છે તે ધરને, સંસારને, પ્રીતીને, પવિત્રાધને, અને આ પૃથ્વીને આશિર્વાદ છે. કુદરત તે ઉપર પ્રસન્ન છે, દેવતાઓ તેના પુજારી છે તો પછી આ પવિત્ર કલા સંપાદન કરવી એ અમ અબલા જાતીનો તો ધર્મ જ છે. ધન્ય છે આ કન્યાઓને, અને ધન્ય છે તેમના માતાપિતાને કે એ કલા તેમને શિખાડી છે. ત્રિધ કુંવરીઓ તમે કોણ છો ?

૧ લી કન્યા-અમા ગાર્ગ્યની અને ખીજા ક્ષત્રીઓની કન્યાઓ છઈએ.

ચિત્રસેન-ધન્ય છે તે ગાર્ગ્યનીને કે તેમને તમારી જેવી કન્યા પરમેશ્વરે ભર કરેલી છે. પણ આ મધ્યાન્હને સમયે તમારા પિતાજી ક્યાં હશે ?

૨ છ કન્યા—અમે અહિં ફીડા કરવા આવવા નિકલ્યાં તે સમયે તેઓ નારદમુની સાથે અમારા આશ્રમમાં વાતો કરવા બેઠા હતા.

ચિત્રસેન—એકજ સમયે બંને સત્પુરુષોનું દર્શન થાએ એ કરતાં વધારે પુણ્યદાયક ખીજું શું છે ?

વિલાસવતિ—પણ ગાર્ગમુનીનો આશ્રમ અહિંથી બહુ દૂર હશે. બુખને લીધે હું બહુ પીડીત થાઉં છું પ્રિયપતિ.

ચિત્રસેન—પ્રિયા, શીકારમાં તને બહુજ થાક ચડી હશે. કાંઈ વિશ્રાંતિસ્થાન મળે તો ઠીક પડે.

૩ છ કન્યા—અહિંથી અમારા પિતાજીનો આશ્રમ બહો નજીક છે. તમે અમારી સાથે ત્યાં આવ્યાથી તમારો યોગ્ય આદરસત્કાર થશે ને જોઈતી વિશ્રાંતિ મળશે એવું તે સ્થલ છે એમ તમે નિશ્ચય જાણશો.

૧ લી કન્યા—મહારાજ, તમે દંપત્યના પરજાણાગતનો બાબ અમને બહુ આનંદકારક થઈ પડશે.

ચિત્રસેન—મહા પુરુષોની સંતતિ પણ તેમના જીવીજ હોએ છે. આ વિનયસંપન્ન કન્યાઓ પોતાનું કુલીનપણું દેખાડે છે. કન્યાઓ, તમે આગળ થાઓ. ઘોડીજ વારમાં તમારા આશ્રમમાં અમે આવી પોહ્યશું.

૨ છ કન્યા—વારૂં ત્યારે અમે આગળ જઈએ છીએ તમારી આગતારવાગતાની સિદ્ધતા કરવા સાર.

(કન્યા જાય છે. એક હરણ હોડતું આવે છે.)

ચિત્રસેન—મૃગલોચના, જોયું પેલું હરણ ? કેવું માંસાળ દેખાય છે. ઠીક વેળાએ પરમેશ્વરે ભક્ષ્ય માકલાવી દીધા છે. હું એનો શીકાર કરું.

વિલાસવતિ—પ્રિયપતિ, આગલા હરણો જેમ આપના હાથથી છટકી ગયા છે તેમજ એની પણ ગતિ અતિ ચંચલ હોવાથી આપને હાથે એ લાગશે એમ દિસતું નથી.

ચિત્રસેન—કાંઈ ચિંતા નહિં. તેની ગતિ કરતા વધારે વેગથી ચાલનારૂં આ માંસ આજ તેને પકડી બાવશે. હોડ મારી સાથે.

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થલ—ગાર્ગમુનીનો આશ્રમ.

પાત્ર—ગાર્ગ તથા નારદમુની તથા શિષ્ય.

(હરણ તેમને આમયે જીભું છે. ચિત્રસેન તે મારવા આવે છે.)

ઋષિઓ- ખમા, ખમા, ખમા.

ગાયન.

(રાજાજી ન કરે જીવન એ એ રાહ.)

રાજા તું ન કરે કર્મ એ, રીસે થશે ધધર અતારે—રાજા તું ન કરે—ટેક.

લેહેજતને માટે ન થા અસુર, દયા વર્ષે જીવ તજીરે, મહારાજા—રીસે થશે—૧

ગાર્ગ-હે રાજા, આ તું શું કરે છે? હિંસા કરવી એ મહા પાતક છે. એ અમારા આશ્રયતળે અરણ્યમાં વાસ કરનારૂં હરણ છે. તારે મારવું નહિ.

ચિત્રસેન-

લાવણી.

ધ્યાન ધરીને ખેસો વનમાં કદી નહિં એ તમારૂં કામ શીકાર જાણો,

રે ધંધા તમ જમવાનો વેદ પુરાણ જાણાવવાનો.

શૂર શીકારે આંવે દિલમે શીકાર છે એ શીકાર કામ, શીકાર જાણો,

છે જીવિ તમ બકવા ના માન્ય કરાય લગાર જાણો.

ધર્મમાર્ગથી હત્યા કરવે પ્રભુ નહિં રે કદી રીસાય, ખચીત જાણો,

રે પુછો તમ દિલને એ વાત અજાણ, વિચારી જાણો.

રાજાએને એ શાસ્ત્રાર્થ લાગું પડતો નથી. શીકાર કરવો એ રાજાનો ધર્મ છે. એવું સર્વે ધર્મશાસ્ત્ર બોલે છે. એવું છતાં મને અટકાવ કરનારાઓ તમા કોણ છો? કૃપા કરી ખસી જવો વચમાંથી એટલે હું એ મૃગનો શીકાર કરું.

નારદ-રાજા, હું નારદમુનિ છું. મારી સાંભે તું જો તો ખરો. તું મને ક્યમ જોતો નથી.

ચિત્રસેન- ક્ષુધાવડે પીડીત થએલાના નેત્ર ભક્ષ્યવિના ખીજું કાંઈ જોતા નથી ને ઝોળખતા નથી. માટે વચમાંથી તમે વેહેલા નિકળી જાઓ.

નારદ-રાજા હે રાજા, હું ખરેખર કહું છું કે એ હરણ મારવા યોગ્ય નથી. તારૂં બાણ પાછું સંવર.

ગાર્ગ-હે રાજા, પુણ્ય જેવી આ મૃગની કુમજિ કાયા ઉપર. અગ્નિ જેવું સંધાન કરેલું તારૂં બાણ તારે ફેંકવું મોઝ નથી. અરેરે, આ મૃગનો સકુમાર જીવ તે ક્યાં? ને લોખંડની અણીનું, વજ્ર જેવું કઠણ તારૂં બાણ તે ક્યાં? માટે તું તારો શર પાછો કાઢી લે. તારા જેવા રાજાના શસ્ત્ર, પીડીત થએલા જનના રક્ષણને અર્થેજ છે. નિરપરાધી પ્રાણીને મારવા સાચું નથી.

ચિત્રસેન—હું રાજધર્મનીતીથી અજાણો નથી. આ પીડીત થએલા જનના રક્ષણને સારજ આ ધર્મ હું બળજી છું મારે મારે તો એ હરણ મારવું ઘટે છે. એનું સ્વાદિષ્ટ માંસ તમારા ઉપદેશ કરતા પીળ વધારે પાત્રને લાગે છે.

વિલાસવતિ—પ્રિયપતિ, આ મહાસમર્થ ઋષિઓની અવસા કરી તેમની સાથે વેર બાંધવું એ આપને યોગ્ય નથી. મારે ચાલો આપણે અહિંથી જઈએ. સુખમાનો જીવ ક્યાં દુઃખમાં નાખી દેવો છો.

ચિત્રસેન—પ્રિયા, તું જાણતી નથી આપણે ભુખ્ય અને થાક્યા પીડાઈ છેએ. ઋષિઓ સદા આશ્રયી રહે છે મારે હું તો એ હરણને કદી જવા દઉં નહિં.

નારદ—જો રાજા, મહાં સાંભળ. આતું ધિકારવા જોગ કર્મ કરવા તું પાત્ર નથી. ઋષિઓ આશ્રયી સમજી અનાચાર નહિં કર. ને તેમનો વેરી મા થા. મુરખાઈ છોડી દે.

ચિત્રસેન—પ્રાણીના રક્ષણને અર્થ એવા પ્રાણી મારવામાં કાંઈ પણ અનાચાર થતો નથી. બંધ કરો તમારું અંધર્મી બાવણ. નારદમુની હું વિનંતી કરુંછું કે તમો વચમાંથી ખસી જવો. નહિં તર મારે હાથે અપમાન પામશો. નિકળો અહિંથી.

નારદ—અં: હં: અંતે એણે માં કહ્યું માન્ય નહિં કર્યું. તેણે માં ધણું અપમાન કર્યું છે. કાંઈ ચિંતા નહિં. હવે એને મારા પરાક્રમનું સ્વાદ ચખાડુંછું. થોડાજ વખતમાં એને માં પરાક્રમ નહિં દેખાડું તો માં નામ નારદમુનીજ નહિં. એ ક્યાં જવાનો છે. ચાલો ગાર્ગમુની, તમો દુઃખી મા થાઓ. હું બધી ગાઠવાણુ કરુંછું. (જાયછે.)

મવેશ ૪ થો.

સ્થલ—દ્વારકા નગરી. શ્રીકૃષ્ણની સભા.

પાત્ર—ઉદ્ધવ, અકૂર, વિદુર, નારદમુની, વિદુષક, બળરામ, દ્વારપાળ, કલાવંતીઓ ૪૦

કલાવંતીઓ—

ગાયન.

ધર્મને અર્થે પ્રગટ જે થયેલ અવતાર ઉદાર,
શ્રીકૃષ્ણદર્શને નિત જાએ છે મનપાપવિકાર.
શક્તિ છે સર્વ જગતમાં તારી ભગવાન અપાર,
તું વિના વિશ્વને કંઈ નવ ખીજે આધાર ભગાર.

કોણ છે શાન્તિસદન દે મુને આચાર વિચાર,
તું સદા ભક્તનું સુખ ભવનિધિ એ પાર ઉતાર.

(ભગવાન, રૂપિમણી તથા સત્યભામા સાથે પ્રવેશ કરે છે.)

ઉદ્ધવ, અહૂર ઇત્યાદિ સર્વ-

શ્લોક.

(માલગી હંદ.)

જય જય જગદાત્મા સચ્ચિદાનંદ મૂર્તી,
જય જય જગદંબા રૂપિમણી આદિ શક્તિ,
જય જય જય રાધાકૃષ્ણ ભામામુરારી,
ભવનિધિ દુષ્પ વારી રાખ ચિંતા અમારી.

(ભગવાન સાથે બધા બેસે છે.)

નારદ-આહાહા! ધન્ય છે, ધન્ય છે! આ દ્વારકાભુવન, વૈકુંઠભુવન કરતાં પણ મારા મનને વધારે આનંદ પમાડે છે. આ અહૂર, આ ઉદ્ધવ, એ રૂપિમણીનાથ શ્રીકૃષ્ણભગવાન, એક દયા, એક શાન્તિ, એક પૂર્ણ જ્ઞાન, એવી ત્રિમૂર્તીના સંગમ રૂપ તીર્થમાં સ્નાન કરવું એ મહા ભાગ્યળી વાત છે.

વિદુષક- (હસીને) હાજી, તીર્થસ્નાન કરવું એ મહા ભાગ્યળી વાત ખરી. પણ સર્વે જગતને પવિત્ર કરનારી ભાગીરથીમાં દરરોજ સ્નાન કરનારા દેડકાઓ કાંઈ ઓછા છે! અરે, એતો તેમાં રાતરિન ડુબકી માર્યોજ કરે છે. પણ તેથી શું વળ્યું? મટોડીની પુતળીના દાનથી જો કન્યાદાનનું ફળ મળત તો પછી કોઈ પણ પ્રત્યક્ષ કન્યાદાન કરવાની ભાંજગડમાં નહિ પડત. માટે જ્યાં ભાવ ત્યાં દેવ ને દેવ ત્યાં સર્વ સુખ.

વિદુર-ભકિતવિના ભગવાનને કાંઈ જોઈ/વું નથી.

ઉદ્ધવ- ને ભકિતજ સુકતીનું કારણ છે.

વિદુષક- નહિં તો કેટલાએક બકધ્યાની મોટી મોટી જટા માથે રાખી, અંગને બબૂત લગાડી, હાથમાં સ્મરણી લઈ “રામરામ હાથ માઈં સાધું કામ” એવું ઢોંગ કર્યો કરે છે, તે નિર્દય ભામરાઓ માણસની પાગડી બુઢાની લેવા જરાપણુ વાર લગાડે નહિં.

નારદ-કદાચ શરવાતમાં એવું બને પણ માણસને નારાયણ સ્મરણના અભ્યાસ થવાથી દિવસે દિવસ સારાને માટે તેની ચિત્તવૃત્તિ બદલાઈ જઈ પાપનો ક્ષય થતો જાય છે ને અંતે સુખ પામે છે.

વિદુષક-પણ તેનો પાપવાસના ક્યાં બળી જાય છે. અરે, પિત્ત જોતાં વારજ એને માથે પિત્ત ચઢી આવે છે પણ મૂર્ખ જાણતો નથી કે ભગવાનને પિત્ત જોઈએ તે.

(ચોપાઈ.)

ગંગા સાગર તીર્થ સ્નાન, વેદપઠણ જપપુજનવિધાન,
કરતાં પણ વણ નામસ્મરણ, ન ટળે કદાપિ જન્મમરણ.

શ્રીકૃષ્ણ-તું તો પૂર્ણ અક્ષતાનીજ બની ગયો છે તો !

વિદુષક-(હસીને) અહાહા ! ભગવાન અક્ષમાની થવા હું નહિ માગતો. વયસ્ય, મને સાંપ્રતનીજ સ્થિતિમાં રહેવા દો. હું આપ્તા જન્મસુધી અક્ષતાની રહું પણ અક્ષતાની તો કદી નહિ થજ.

શ્રીકૃષ્ણ-તારાથી અક્ષતાની નહિ થવાય એ વાત ખુરી છે. અક્ષમાનીનું જીવતર ખરેખર પરોપકારને અર્થે હોય છે. પરોપકાર કરવાને માટે જન્મ નદી-ઓ વહે છે, વૃક્ષ પ્રકુલિત થાય છે તથા મેઘ વર્ષે છે તેમ અક્ષતાની લોક ઉપર ઉપકાર કરવાનેજ માટે જીવ ધારણ કરે છે ને સર્વેઓનો ત્રાસ ખમી, જનને સુખ કરવાને અર્થે પોતે દુઃખ ભોગવે છે.

અકૂર-ભગવાનનું ભાષણ સત્ય છે. જીઓ આ પૂર્ણ અક્ષમાની નારદમુની લોકોને સારે માર્ગે લગાડવાને માટે પરોપકાર બ્રહ્મી પોતાનું સર્વ કામકાજ એક કોરે મુકી દઈ ત્રિભુવનમાં ઉપદેશ કરવા ભ્રમણ કરી મુઠ જનનો સંસાર બંધનમાંથી છુટકારા કરવા સાર નિત્ય પ્રયત્ન કર્યા કરે છે.

શ્રીકૃષ્ણ-એવા દયાળુ નારદમુનીના પગલાંથી આજ માં સભાસ્થાન પવિત્ર થયું છે તેથી હું મારે પોતાને ધન્ય સમજું છું.

વિદુષક-(હસતા હસતા) નારદમુનીની થોડી બહુ કીર્તિ સાંભળવા ઉપરથી જાણું છું કે એમના પ્રતાપથી જ્યાં જોઈએ ત્યાં નવું જીવું થાય છે. ભગવાન, નારદમુની મને આસા આપે તો એમના ઉત્તમ ગુણનું થોડું વર્ણન કરું.

નારદ-કાંઈ ચિંતા નહિ. વિદુષક, તારા રમુજી ભાષણ ઉપર મને રીસ થશે નહિ.

વિદુષક-(હસતા હસતા) ત્યારે તો હું ક્ષમા માગી, નારદમુનીની પોતાની હઝારાથી થોડું છું કે નારદમુની જ્યાં જાય ત્યાં કુજીઓ મચાવે ને નિરપરાધી મનુષ્યને સંકટમાં નાખી દે. તમે સર્વે જાણતા નથી કે ગરીબ ખીચારા રાજા હરિશ્ચંદ્ર સ્ત્રીપુત્ર વેચી કેરી ખરાબ અવસ્થામાં આવી ગયા હતા, રાવણને

એએએ કેવો પાપમાલ કર્યો ? ભગવાનના મામા રાજા કંસનો કેવી રીતે નાશ કરાવ્યો ? થોડા દાહડા ઉપર આ દેવી રૂપિણી તથા સત્યભામાની વચ્ચે પારિ-
જ્ઞતક પુષ્પવિષે કેટલો ભયંકર તંટો ઉપજાવ્યો હતો ને તેમની સમાધાની કર-
વાના કામમાં ભગવાનને કેટલો બધો શ્રમ લેવાની અગત્ય પડી ! એ તો સર્વ
આ બ્રહ્માસાનીના વખાણુવા લાયક ગુણોનું પરિણામ છે. સુની, ક્ષમા કરજો હો.
તમારીજ આસાથી હું જરા રમુજ આપું છું.

નારદ- હં : હં : હં : હં : હં !

વિદુષક- સુની મોહોડેથી હસે છે પણ પેટમાં તો કુતરા દોડતા હશે !

નારદ-વિદુષક, તું એટલો બધો સાની છતાં એ લાતના મર્મથી અજાણ્યો
છે એ માઠી નવાઈની વાત છે.

અકૂર- અરેઅર નવાઈ, નારદસુની, વિદુષકે કારણ ઉપર માત્ર લક્ષ્ય
આપ્યું છે પણ પરિણામ ધ્યાનમાં આણુ તો નથી.

ઉદ્ભવ-તેથીજ આમ બોલે છે. અરે, હું આસાની, જે વખતે નારદસુનીની
ઈચ્છા કોઈ માણસનું સાંઠું કરવા થાય છે ત્યારેજ તેઓ એવું કરે છે. સમજ્યો.

વિદુષક- સમજ્યો સમજ્યો ! એટલે જીંદગીના જીવ જાય ને ખીલાડીને
હસવું થાય ! વાહવા : કેવો ન્યાય ! કેવો ખેલ ! વારું, રાજા હરિશ્ચંદ્રને દુઃખ આ-
પાવ્યું તેથી તેને શે લાભ થયો ?

શ્રીકૃષ્ણ- એક તો, તેની સત્ય જાળવવા વિષેની કાર્તિક ત્રિભુવનમાં પ્રસિદ્ધ
થઈ. ખીજું વિશ્વામિત્રને સાઠસહસ્ર વર્ષમુઘી લોહપિષ્ટ આપ કરેલી તપઃશ્રય્યાનું
ફળ તેને આપવાની અગત્ય પડી. એથી વધારે તો શું જોઈએ ? નારદસુની
જો એવું નાંદ કરત તો હરિશ્ચંદ્ર કોણ હતો ને તે કેટલો સત્યવાદી હતો એ
વાતથી હજી લોકો અજાણા રહેત. એ કાંઈ થોડો લાભ કેહેવાય ?

વિદુર- તેનાજ પ્રતાપથી રાવણ અને કંસને સુકિત મળી ને અહિં રત્નમાંનું
એક રત્ન પારિજ્ઞતક વૃક્ષ સ્વર્ગમાંથી પૃથ્વી ઉપર આબું.

વિદુષક- આ તો વાત ઠીક કહી. પેટેલા કોઈને ધખ્યો મારવો ને પછી
તેને પગે લાગવું ! વાહવા ! બહુ પરોપકારી ! મહારાજ, હું તો એમના પ્રતા-
પથી ખીહું છું. હું તો મારી આપડીનો એક પુરો છું. પરમેશ્વર કરે ને આંદે
તેણે કાંઈ પ્રકારની નાંદે બની આવે એટલે પહું.

દ્વારપાલ- દ્વારકાધીશ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનું સામ્રાજ્ય અમર તપો. ભગવાન
ગાલ્પશ્રી પધાર્યા છે.

શ્રીકૃષ્ણ-તેમને અંદર આવવાને શી હરકત છે ? સુખેથી આવે.

(ગાહવ શિષ્ય સાથે પ્રવેશ કરે છે.)

ગાહવ તથા શિષ્ય-

(૧લોક)

(શાર્દૂલવિક્રીડિત ઇંદ્ર.)

આરે વેદ પુરાણ શાસ્ત્ર સઘળાં જેને ન જાણી શકે,
સૃષ્ટિ બ્યાપિ વંચો પરંતુ અલગો તેથી સદા જે ટકે,
માયા સાથ પરેશ જે અવતર્યો સદર્મ ને પાળવા,
તે તું શ્રીમદ્કૃષ્ણ આશિષ તને આબ્યા અમે આપવા,

શ્રીકૃષ્ણ-પૂજ્ય વિદ્યામિત્રના શિષ્ય ગાહવક્ષસિ, આજે ક્રીયા કારણે આપે
શરીરને આહિં આવવાનો અમ પમાડ્યો ? ખીરાજે આ આસન ઉપર ને ભકિત
ભાવથી હું આપની પૂજા કરું છું તેનો સ્વીકાર કરજો ને કાંઈ કાર્ય હોય તો
આત્મા કરજો.

ગાહવ-હે ભગવાન, હે દ્વારકાધીશ, અરે તેં કરેલી મારી પૂજાથી મારા
મનમાં હર્ષભાવ ઉત્પન્ન થયો છે. પણ મહા પ્રાતઃકાળે મારા નિત્ય કર્મ કરવાની
વેળાએ જે બતાવ બની આવ્યો છે તેથી તે હર્ષભાવનો સમૂલ નાશ
થઈ ગયો છે.

અર્જુન-એવા સમાચાર ધણા દુઃખકારક છે.

શિષ્ય-ભગવાન, ધર્મની રથાપના કરવાને માટે તથા દુર્જનને શાસન કરી
સન્નિવનનું રક્ષણ કરવાને અર્થે યુગેયુગ આ પૃથ્વી ઉપર આપ અવતાર ધારણ
કરો છો એવું છતાં એક તુચ્છ પ્રાણી કામાંધ થઈ અમારા ગુરુરાજ ગાહવક્ષ-
સિનું અપમાન કરે ! તેમના અક્ષકર્મમાં વિશ્વ આણે ! ને કરેલા અપરાધવિષે
ક્ષમા માગ્યાવિના અથવા કાંઈ પણ પશ્ચાત્તાપ દેખાડ્યાવિના એમનેએમ જતો
રહે ! અરે, હવે આજેજ સર્વ ધર્મનો લોપ થઈ ગયો છે કે. શું ! હે ગોપ્રાહ્મ-
ણપ્રતિગાલક પ્રભુ આ શો ગજબ અમારાઉપર ?

વિદુષક-આ વળી કોની મોકાણ ! અદ્યમાની નારદમુનીના પ્રતાપી પગલાનું
એ પરિણામ તો ના હોય ?

શ્રીકૃષ્ણ-એવા તો તે દુષ્ટ પ્રાણી કોણ હશે કે જે નિર્ધાસ્ત થઈ ધર્મભ્રષ્ટ
કરવા પ્રવૃત્ત થયો છે ?

શિષ્ય-ભગવન્, એ દુષ્ટ કર્મ કરનારો ગંધર્વરાજા ચિત્રસેન છે.

શ્રીકૃષ્ણ- શું ચિત્રસેન આટલો બધો ઉન્મત્ત થયો છે ?

નારદ- (સ્વગત) ઠીક લાગ મળ્યો ! અખીઉપર તેલ રેડી બડકું ઉઠાવવાનું જે મારું કામ તે બળવવાનો સમય નજદીક આવ્યો છે. (ભગવાનને) ભગવાન, ચિત્રસેન ધણેજ ઉન્મત્ત થયો છે. એ કામાંધ થઈ વારેધડી પૃથ્વીઉપર ફીડા કરવા આવે છે. અને તે ધણો બલવાન હોવાથી પૃથ્વીઉપરના રહેવાસી-ઓને અતિશય ત્રાસ પમાડે છે.

બલરામ- કેવો દુષ્ટ ને પાપી. તમો કોઈ એને જાણતા નથી પણ આ મારી ગદા એને જાણી લેશે.

નારદ- એને શિક્ષા કરવી ઘટે છે.

વિદુષક- (હસતા હસતા) પણ બળતું ધર ભાડે લેવાની પંચાતી કરવા તમને કોણે કહ્યું છે ? ભગવાન, આપ સાવધ રહેજો હો ! એમને તો તોપ મારવાની ટેવ છે.

ઉદ્ધવ- ચિત્રસેનરાજના પરાક્રમથી સર્વે ગંધર્વો ધણા મત્ત થયા છે ને મનુ-બ્યમાત્રને તેઓ અતિશય દુઃખ આપે છે. એ વિષે ઘટતી યોજના કરવાની અગત્ય છે. •

શ્રીકૃષ્ણ- મારે કાને એ વાત આગળથીજ આવી ગઈ છે. પણ તેવિષે વિશ્વાસનીય સાક્ષ નહિ મળવાથી તે વાત ઉપર મેં પેહેલા ધ્યાન આપ્યું નહિ. પણ હવે એ નારદશુનીની સત્ય માનવાળોગ સાક્ષ ઉપરથી મારી ખાત્રી થાય છે.

વિદુષક- અરે (સ્વગત) એઓ સ્વપ્નમાં પણ કોઈ વેળાએ સત્ય બોલ્યા નથી તો જગૃત અવસ્થામાં તો સત્ય ક્યાંથી બોલે ?

પુરોહિત- વિદુષક, તું આમ નહિ બોલ. વિનોદમાં પણ એવું અપમાનકારક ભાષણ શું અયોગ્ય નથી.

વિદુષક- છો કે આપ પુરોહિત. બહું મારું કહ્યું. (સ્વગત)

દાહરો.

ચોરનો ભાઈ ધંડી ચોર, સાધક સિદ્ધ સમાન,

એક ખીજને સાથ કરે, છુંપી મારે બાણ.

પુરોહિત- ભગવાન, ચિત્રસેને કાંઈ એજ અપરાધ કર્યો છે એમ નથી. બે-ચાર દાહડાઉપર એજગંધર્વ દ્વારકા પાસેના એક વનમાં એક સરોવરે જળક્રીડા કરવા ગયો હતો. ત્યાં સૂર્યના તાપ લીધે તરસથી બહુ વ્યાકુળ થયેલા એક ગા-વાળ પાણી પીવા આવ્યો. ચિત્રસેને તેને પાણી પીવા નહિ દીધાથી તેણે બોલ-

ખોલતા પ્રાણ ત્યાગ કર્યો. આપ તો અંતરસાક્ષી છો. એ વાતથી આપ કાંઈ અનુભવ્યા નથી.

બલરામ—એના સર્વ અપરાધ ધ્યાનમાં આણતાં, એ મોટી શિક્ષાને પાત્ર થયો છે એમાં કાંઈ સંદેહ નથી. એવો દુષ્ટ પ્રાણી વધારે વાર આ જગતમાં ઠકવો નહિ જોઈએ. પ્રભુ, મને આસા કરો. હું એનું માયું આ ગદાથી હવે ભાંગી આવું.

શ્રીકૃષ્ણ—પાપનો ધોડો પૂર્ણ ભરાયાવિના ભારે શિક્ષા કરવી યોગ્ય નથી. પણ આ અપરાધસંબંધી ઉત્તર આપવાવિષેની તક ચિત્રસેનને આપવી એ ઘટારત છે.

બલરામ—મહારાજ, ચિત્રસેનને આગલા ખીજા અપરાધસંબંધી આપે ધણી વખત ઉત્તર આપવાવિષેની તક આપી હતી, પણ એણે તમારી આસા માથે ચઢાવી નાંહ, ને સભામાં આવ્યો નહિ, તો હવે એને ખોલાવવાની આપને અગત્ય શી રહી? મહારાજ, એ ધણો ઉન્મત્ત થયો છે ને કોઈની પણ દરકાર કરતો નથી.

નારદ—બલરામનું ભાષણ સત્ય છે. ભગવાન, ચિત્રસેનને ખોલાવો અથવા ના ખોલાવો પણ એને તો મોટીજ શિક્ષા કરવી જોઈએ.

શ્રીકૃષ્ણ—એ ગંધર્વના સર્વે અપરાધ ધ્યાનમાં આણી એને દેહાંતંડ કરી ન્યાયનું સમાધાન કરવું ઘટે છે. ગાહ્યઋષિ, આપ હવે જાવો. આપના આશ્રમે સિધાવો. હું ચિત્રસેનને તેડવા મોકલીશ. ને તે જો કેહેશે તે સાંભળીને યથા-ન્યાય નિવેડો કરીશ. પણ મારી ખાત્રી છે કે એ ગંધર્વ આવવાનો નથી.

નારદ—તો પછી આપે શું કરવું?

શ્રીકૃષ્ણ—એ ખરેખર અપરાધી છે એમ ગણી એને દેહાંત શિક્ષા કરવી મારે યોગ્ય છે.

ગાહ્ય—જેમ તમારે કરવું ઘટે તેમ કરો. પણ મને દોષ દેશો નહિ.

શ્રીકૃષ્ણ—એ શિક્ષાનું કારણ તમો નાહિં યશો. પણ ગોવાળની હત્યા એ કારણ થશે. મોટે તમો દુઃખી મા થામ્મો. તમો પોતાને આશ્રમે જઈ અહિકર્મ કરવાનું તમારું નિત્યનું કર્મ સ્વસ્થપણે કરતા રહેજો. તેમાં કાંઈપણ વિઘ્ન નહિં આવે એવી હું તજવીજ રાખીશ. (જાય છે.)

અંક ૨ જો.

મવેશ ૧ લો.

સ્થલ—ગંધર્વપૂરી. ચિત્રસેનનું ગૃહ.

પાત્ર—ચિત્રસેન, વિલાસવતિ તથા સહેલીઓ.

સહેલીઓ—

ગાયન.

(મધુરમધ ચાખોરે—એ રાહ, રાગ કાલીંગડો.)

માહિણી પ્રીત સાચીરે, માહનકારી—માહિણી પ્રીત સાચીરે—ટેક.

પ્રીત થકી નિત સંપત આવે, આકૃત નાશ પમાડે,

પ્રીત ગૃહેગૃહ સુખ ખી વાવે, જંગલ મેદાન ખનાવે—માહિણી પ્રીત. ૧

નરનારીપ્રીત નથી નીત આણે, શોભા ધર સંસારે,

પ્રીત જગત જીત કરીત વધાવે, ચિંતા કલેશ નિવારે—માહિણી પ્રીત. ૨

ચિત્રસેન—પ્રિયા, આ સહેલીઓએ ગાયેલા ગાયનની અસર મારા મન ઉપર થતી નથી તેનું કારણ શું હશે? આજ માંડે ડાખું નેત્ર તથા ડામો બાહુ થા માટે ફરકે છે? પ્રિયા, મારા અંતરવિષે અતિશય અસ્વસ્થતા તથા ત્રાસ ઉત્પન્ન થાય છે. આવા અશુભ શકુન રખે કંઈ મોટો પરિણામ દર્શાવે.

વિલાસવતિ—વિચારશીલ પુરૂષને સંશયને સ્વાધીન થવું એ છાન્ને નહિ. હું એક ગાયન ગાઈ છું તે ચિત્ત દહા સાંભળો એટલે જીવને જરા આરામ મળશે.

ચિત્રસેન—ઠીક છે, પ્રિયા, ગા, ગા, હું સાંભળું છું.

વિલાસવતિ—

તિલાણા.

(રાગ પરજ, દરદર તાનોમ તાનોમ તનદેરના, એ રાહ.)

સદા કરે પ્રિયદ મનહરી પ્રીતી રે, નમ્ર દાસિ તમારી,

ભાવથી સાચી દિલથી જાચી, વદે કૃપા કરી,

ભાળો, પાળો, સુખ દહા, હાસ્યમુખી સુગર નારી—સદા કરો—ટેક.

અંશયની ગાંઠ છેદી, ધીર ધરી સુવિચારી,

હોલાવીને અમ્મિ નિજ તદે દે માહિલી,

સ્નેહથી સતત પતિ દાસીનું પોષણ કરી,

ભાળો, પાળો, સુખ દહા, હાસ્યમુખી સુગર નારી—સદા કરો—૧

(નારદ પ્રવેશ કરે છે.)

ચિત્રસેન-નારદજી, બધે પધાર્યા. આ આસન ઉપર ખીરાજી શ્રમનો પરિહાર કરો. મહારાજ, થોડા દિવસ ઉપર ધર્મ જાળવવાના કાર્યમાં મારે હાથે તમારું અપમાન થયું એવું તમારા આચરણ ઉપરથી મારા જોવામાં આવ્યું તેથી મને અતિશય દુઃખ થાય છે. ક્ષમા કરવી મહારાજ. મુનિરાજ, ક્ષમા કરજો.

નારદ-ક્ષમા કરવી એ તો અમારો ધર્મજ છે; પણ રાજા, તારી મુખમુદ્રા ઉદાસ ક્યમ દેખાય છે? ને તારી એ પ્રિયકાંતા વિલાસવતિ ચિંતાને સ્વાધીન ક્યમ થઈ છે?

વિલાસવતિ-મહારાજ, તમારો આવ્યા પેહલા ચિંતાની જરા અસર અમારું મનઉપર થઈ હતી. પણ હવે તમારા શુભ પગલાં અહિં આવી પોહોચ્યાથી અમારી બધી ચિંતા મટી ગઈ છે.

ચિત્રસેન-દેવર્ષિ, આપની શી આસા?

નારદ-હું કાંઈ આસા કરવાને અર્થે આવ્યો નથી.

ચિત્રસેન-ત્યારે તમારી શી ઇચ્છા છે તે કૃપા કરી કહેશો?

નારદ-કાંઈ ઇચ્છા પણ ધરાવતો નથી.

વિલાસવતિ-ત્યારે દર્શનનો લાભ શા માટે મુનિરાજ?

નારદ-તમારા સારાને માટે. ચિત્રસેન, હું કાંઈકાલે દ્વારકામાં કીકૂબાજીના વાનને ત્યાં ગયો હતો.

ચિત્રસેન-મને પણ ત્યાંથી તેડું આવ્યું હતું પણ કાંઈ કામને લીધે મારાથી ત્યાં નહિ જવાયું. કીકૂ થયું કે આ પેળાએ આવવું આગમન અહિં થયું.

વિલાસવતિ-મહારાજ, ભગવાનને ત્યાંહના કાંઈ સમાચાર અમને કહેશો?

નારદ-તે કહેવાનેજ માટે હું અહિં આવ્યો છું.

ચિત્રસેન-હું પણ તે સાંભળવા ઇચ્છું છું. તમારો ઉપકાર થશે.

નારદ-એમાં ઉપકાર તે શાનો! એ તો મારું કામ છે.

વિલાસવતિ-મહાત્માના આવાજ બક્ષણો રહે છે.

ચિત્રસેન-સાધુજન પરાપકારને અર્થે અવતરે છે. દ્વારકામાંના સમાચાર જાણવાથી અમારી ચિંતા મટશે ને સંતોષ પ્રાપ્ત થશે.

નારદ-ચિત્રસેન, તે ગાદવક્ત્રીનો કાંઈ અપરાધ કીધો છે?

ચિત્રસેન-ગાદવક્ત્રીના અપરાધ! મને તે માટે કાંઈ સાંભરતું નથી. અચિત, મેં એમનો કાંઈ અપરાધ કયો નથી.

નારદ-પણ કાંઈ જાણે અથવા અજાણે?

ચિત્રસેન- જાણે તો નહિંજ. પણ અજાણે ક્યો હોય તો તે પરમેશ્વર જાણે.

નારદ- થોડા દાહાડા ઉપર આકાશમાર્ગથી ગમન કરતા કરતા તે કાંઈ ઉચિત્ર તામ્બૂલ નીચે નાખી દીધું હતું ?

વિલાસવતિ- હા મહારાજ. અમારૂં વિમાન અટકી પડવાથી મેં કહ્યું તે ઉપરથી મારા પ્રાણુનયિ મોહોમાંથી તામ્બૂલ નીચે નાખી દિધું હતું.

નારદ- અરેરેરે ! અરે માડું થયું !

વિલાસવતિ- તે ઉચિત્ર તામ્બૂલ તમારા અંગઉપર પડ્યું કે શું ? જો એમ બન્યું હશે તો તે મોટે હું ક્ષમા માગું છું.

નારદ- અરે, તે મારા અંગઉપર પડત તો પીડામટત. પણ તે ગાલ્વજ- પીળી અંજીળીમાં પડવાથી તમારા ઉપર મોટું વિષ્ણુ આવી પડવાનું તે કારણ થઈ પડ્યું છે.

ચિત્રસેન- આ સમાચાર અરેખર તદ્દયભેદ કરનારા છે. પછી શું થયું ?

નારદ- વળી તે દ્વારકા પાસેના એક સરોવરને કીનારે કોઈ ગોવાળની પ્રાણુહત્યા કરી ?

ચિત્ર-૦- આ શું મારા ઉપર મોટું આજ ? મેં કોઈ વેળાએ કોઈ પણ ગોવાળને માર્યો નહિં, પણ આ વાત ખરી છે કે હું એક સરોવરમાં મારી પ્રિયા સાથે કીડા કરતો હતો એવામાં એક ગોવાળ ત્યાં પાણી પીવા આવી ઉભા જોને લાજને લીધે મેં ત્યાંથી હાંકી કાઢાડ્યો. એવિના હું ખીજું કશું જાણતો નથી.

નારદ- તે તરસથી બ્યાકુલ થએલા ગોવાળને તે પાણી પીવા અટકાવ કીધો તેથી તે મરણ પામ્યો એ વાત સત્ય છે ?

વિલાસવતિ- તે મરણ પામ્યો એ વાત ખરી છે. પણ તે ગોવાળ તરસથી બ્યાકુલ થયો હતો કે નહિં એ વાતથી અમે અજાણ્યા હતાં. પણ એમાં મારા પતીનો શો અપરાધ ?

નારદ- દેખાતો અપરાધ તો કાંઈ નથી. પણ હું ચિત્રસેન, તું તેના મૃત્યુનું કારણ થયો તથા તારા આગલા સર્વે અપરાધ ધ્યાનમાં આણી તથા તને તે-ડવા મોકલ્યા છતાં તે આવા ના કહિ તે ઉપરથી ભગવાને તને દેહાંતેડ કરવા વિષે પ્રતિજ્ઞા કરી છે. એ વાત કહેતા મને અતિશય દુઃખ થાય છે.

ચિત્ર-૦- શું દેહાંતેડની શિક્ષા ! નારદમુની, આ તમો શું અરેખર જોલો-છો ? મારા આગલા અપરાધ કયા છે અને તે કોણે સાબીત કીધા છે ? કોણે તે અપરાધો મુક્ત્યા છે અને કોણે તેના ખુલાશો પુછ્યો છે ? શું શ્રીકૃષ્ણભ-

ગવાન આ પ્રમાણે ન્યાય કરેછે કે? ના, ના, મુનિ મહારાજ, એવી સત્તાને હું આધીન થનાર નથી. એવી અધાર્મિક શિક્ષા હું મુગોમુગો ખેસી સહન નહિં કરું.

નારદ-અરેઅર. અપરાધ પ્રમાણે શાસન કરવું ઘટારત છે. અપરાધ તે કેટલો ને શિક્ષા તે કેટલી! મને તો એ બહુ ભારી લાગે છે. પણ હવે તું શું કરવા માગે છે?

ચિ-શું કરવા માગું છું? શું ભગવાન મને નબળો સમજી વિનાકારણે મારો પરાજય કરવા માંગે તે થવા દઈ? આ મારા સુખી ઘરને રડવું કરી મારા વાહાલાંએનો નાશ થવા દઈ? નહિ, નારદમુની, કદી નહિ. હું ભગવાન સાથે બડીશ. મારા શરીરમાં લેઈનું છેલું ટીપું રેહશે ત્યાં સુધી હું ભગવાન સાથે બડીશ. ખીજું શું કરીશ.

નારદ-રંગ છે! ચિત્રસેન ધન્ય છે તને! (સ્વગત) હવેજ માંડ વેર વળશે.

વિલાસવતિ-પ્રાણનાથ, એવું કરવું આપને ઘટે નહિ. ભગવાન સાથે વેર ખાંધવું એ સમૂલ નાશનું કારણ થઈ પડશે. ક્યમ કે બલવાન સાથે સ્પર્ધા કરવી ન ઘટે. તેમાં ભગવાન સાથે સ્પર્ધા કરવી એ તો કદીજ ઘટે નહિ.

નારદ-અહાહા! સ્ત્રીઓથી આપણે ખીજી શી આશા રાખવી!

ચિ-પ્રિયા, તું બુલે છે. માંડ ભાગ્ય મોટું છે કે ભગવાન સાથે વેર ખાંધવાની તથા લડાઈ કરવાની તક મને મળી આવી છે.

નારદ-આવી તક એક કોરે મુઝી દેવાથી નિશ્ચય પશ્ચાતાપ પ્રાપ્ત થશે. (સ્વગત) ચડી જ શુનીપર.

વિલાસવતિ-નારદમુની, આપ આવી અયોગ્ય સક્ષા આપી મારા પતીનું મન ભ્રમિત કરેા મા. ભગવાન ઉપર ચઢાઈ કરી જઈ ક્યા મનુષ્યને જશ પ્રાપ્ત થયો છે? તથા કોણ સુખી થયો છે ને કોણે કીર્તિ મેળવી છે?

ચિ-નારદમુની, આપ મને એક કાયર પુરૂષ જેવો સમજાવો નહિ. શૂરવીરને મરણ તૃણસમાન છે. શૂરવીરનું પ્રાણાંત ખીઠાતો થવા યોગ્ય નથી પણ રણભૂમી ઉપર મરણ પામવું એ તેને યોગ્ય છે. મારી પૂર્ણ આત્રી છે કે આ કામમાં મને જ્ય મળશે નહિ, તો પણ હું કીર્તિ મેળવવાની આશા રાખું છું.

વિલાસવતિ-ભગવાન સાથે યુદ્ધ કરી અપકીર્તિ સંપાદન કરવી તે કરતાં તેને શરણે જઈ જીવનું રક્ષણ કરવું એ વધારે સાચું છે એમ હું માનું છું.

ચિ-પ્રિયા, એમ નહિ. હિરણ્યકાશ્યપે, રાવણે, શિશુપાળે, વઢદંતે તથા કંસરાજએ, ભગવાનને સાંભે થઈ જે કીર્તિ સંપાદન કરી તે તેને શરણે જનારા-

એને પ્રાપ્ત થઈ નથી. રાવણને બાઈ બિભીષણ રામને શરણે ગમે તેથી તેને બંકાનું રાજ્ય મળ્યું પણ રાવણ રામસાથે બાંધ્યો તેથી તેને સુકિત મળી. કહેા નારદશુનિ, રાજ્યસુખ વધારે સાહે કે સુકિત વધારે સારી ?

નારદ-સુકિત વધારે સારી એમાં શો સંદેહ.

ચિત્રસેન-ત્યારે મારે તેને મેળવવા પાઠ્ય શા માટે પડવું જોઈએ. ત્રિષા, તું દુઃખી મા થા. તારું જો સૌભાગ્ય જાગે તો રણમણમાંથી જ્ય પામી જીવતો પાછો આવીશ. નહિતર તારી સાથે વૈકુંઠમાં વાસ કરવા ગમન કરીશ.

નારદ-આ તારો નિશ્ચય સ્તુતિપાત્ર છે. પણ ચિત્રસેન, તારા સારને માટે હું તને કહું કે તું એકલો બડવા નહિ જા. મહાવળીઆ હંદ્રની સાહાય્ય માગી લે એટલે નિર્વિઘ્ન તારું કામ પાર પડશે.

ચિત્રસેન-શીક છે મહારાજ. આ મૂચના માટે હું આપનો ઉપકાર માનું છું. હું હંદ્રસભામાં જઈશું. સેવકઉપર દયા રાખતી.

નારદ-હલ્યાણ, ચિત્રસેન, હલ્યાણ—હલ્યાણ.

(સર્વે નિકળી જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થાન—જંગલ, પાત્ર—નારદ.

ચાલો. ચિત્રસેન માટે મારા મગજમાં રચેલી પ્રકિત્તેમાં, ખીજો રૂપો મેં સેહલાઈથી પસાર કરીધો છે. બગવાનની સભામાં ચિત્રસેનને માટે મારા ત્દદ-યમાં ઘર કરી બેઠલા વૈરનો પેહલો પડશે મેં ઉઘાડ્યો છે અને આ વેળા ચિત્રસેન શ્રીકૃષ્ણબગવાનની સાથે પ્રદ્ધમાં ઉતરવાની પ્રકિત્તે એ મૂર્ખ પોતેજ મને સૂચવી, ખીજો પડે એણે ઉઘાડ્યો છે. તો પછી હું તે શા માટે ના પાડું ? જ્યાં દેવતાઓ પગ મુકવાને જઈ છે તાહા મુરખાઓ કુદી પડવાને હામ ભીડે છે. અજીત બગવાનથી ભક્ષાભક્ષા બચ પામે છે ત્યાં ચિત્રસેન તેના માથે પ્રદ્ધમાં ઉતરવા માગે છે. પણ હવે રણભૂમિઉપર કોણકોણ આવશે ? શું હંદ્ર. ચિત્રસેનને સાહ્યતા આપશે ? હું નથી માનતો. પણ કદાચ આવી તો આપણને વળી મેવડી ગમત પડશે. હંદ્ર પોતાના હંદ્રપદ માટે નકામી જાય રાખી બિચારા હજાર વર્ષસુધી તપ કરનારા કૃષ્ણજીનું તપ પોતાની આપસરાઓ મોકલી રદ કરાવે છે તો તેને પણ તેની કરજીનું જીવ પોતાની મેજેજ મળવાનું હોય તો જવડું સાહે ! આપણે તો તણખુંજ સળગાવી થોડીકવાર ગમત મેળવવાનો વિ-

માર કીધો છે પણ તેમાંથી જો વનનાવન સજાગી હોતો પછી જાણે પડે
મદાન અને મરે શુરાતનમાં. એકને બદલે અનેક મરશે અને અનેક
સુકિત પામશે. પછી મરને બચ્યાં છોકરાં રડી રડાવી મરે! ઠીક છે. આગલ
તો આજો. મોટી મજા છે. (નિકળી જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થલ—અમરાવતિ.

પાત્ર—હંદ્ર, યત્ર, વરુણ, અગ્નિ, મૈત્રેય, વૈત્રવતિ હાજર.

વૈત્રવતિ—રાજા હંદ્રનો જયજયકાર થાયો.

હંદ્ર—વિશ્વામિત્રે મારું રાજ્યપદ સંપાદન કરવાને અર્થે ધોર તપ કરવા માંડ્યું
છે. તેના તપનો ભંગ કરવાને માટે મેં મારી બે અપ્સરાઓ નામે મેનિકા તથા
હર્વશીને મોકલી છે; પણ તેઓ હજી પાછી આવી નથી. તે શું હશે વારં! મને
બધ લાગે છે.

યત્ર—હંદ્રરાજ, બધનો નાશ કરનારો હું ભીમરૂપી યમધર્મ તથા સર્વે વિઘ્ન
નશ્વ કરનારા આ અગ્નિદેવ તથા સર્વે આપદ ધોવાડનારા આ વરુણદેવ
આહિં ખેડેલા છતાં આપને બચતી કાંઈ પણ બાધા થતી જોઈએ નહિ.

અગ્નિ—વિશ્વામિત્ર આગલ પણ એવુંજ ધોર તપ કરવા બેઠા હતા પણ
આપની ચતુર અપ્સરાઓએ તેમને કુતરો બનાવી આહિં લાગ્યા હતા તે વાત
તો આપ જાણતા હશે.

યત્ર—મારી કુશલ અપ્સરાઓ વધીકરણ વિદ્યામાં પ્રવીણ છે તોયપણ આ
વેળાએ બહુ વિલંબ થવાથી મનમાં મોટી શંકા ઉત્પન્ન થાય છે.

મૈત્રેય—વાહવા! કેવો બનાવ! મોહોમાથી શબ્દ બાહાર નિકળ્યાં નહિ એક-
લામાં તો શંકા નિવારણ કરવાને માટે આવી પોહોચી! નિશ્ચય એ કાંઈ શુભ
ચિન્હ દેખાડે છે.

હંદ્ર—શું મેનિકા ને હર્વશી આવી?

મૈત્રેય—હા દેવેન્દ્ર. તે જુઓ. હસતી, નાચતી, ગાતી, ને નખરાં કરતી કરતી
સજામાં પ્રવેશ કરે છે.

વરુણ—નિઃસંશય વિશ્વામિત્રના તપોભંગ સૂચક આ એક ચિન્હ છે.

(મેનિકા તથા હર્વશી ગાતી નાચતી પ્રવેશ રે

મનિકા તથા ઉર્વશી—

હુમરી.

(રાગ ખેહાગ, “લંગરધીટ” — એ રાહ ઉપર.)

અમરદીપ સત સત શોભન મોહન સુખકારી,
જો વિલસે મહાસ્થનયન મોખતનું ધામ—અ૦—ટૃક.
બાળો પોષણ સહ દેવનું મેધનો રાજ,
હંદ્ર બિરાજે સાધક સાય—અમરદીપ૦—૧

હંદ્ર—અપસરાઓ, મારા કાર્યવિષે તમો જશ સંપાદન કરી આવી છો એમ તમારી આનંદ ધુકત સુખચર્યા દેખાડે છે.

મનિકા—અજીત ને મદન તેના બાણથી ક્યા પ્રાણીનું મન ધામ્યન થતું નથી? કામ સાગરમાં અમારે નાખેલી અમારી લાવણ્ય તથા નૃત્ય ગાયનરૂપ જાનમાં વિધામિત્ર નૃપિ એ માછલું સપડાઈ ગયું.

મૈત્રેય—પણ તે માછલું જીવતું તો છે ને? મરી તો ગયું નથી? અહં છે. બવજાલ કરતાં સ્ત્રીજાલ વધારે દુસ્તર રહે છે. એકવાર કોઈ પુરૂષ તેમાં સપડાઈ ગયો કે તેમાંથી બાહાર નિકળવા બહુ કઠણ પડે છે.

હંદ્ર—શાખાસ! મનિકા શાખાસ! શાખાસ ઉર્વશી! તમો મારા કાર્યવિષે જશ પામી આવ્યાથી તમારા ઉપરની મારી પ્રીતિ ધણી વધી ગઈ છે. સ્ત્રીના સામ-યેનો આ એક ખરૂં દાખલો જોવામાં આવે છે.

વરૂણ—શાસ્ત્રમાં સ્ત્રી અબલા કરીને કેહેવાય છે, પણ એમાં શાસ્ત્રકર્તાઓએ મોટી ભુલ ખાધી છે. કારણ શસ્ત્રધારી પુરૂષકરતા પણ સ્ત્રીને વધારે બલ રહે છે.

મૈત્રેય—હો હો હો! દુર્ગુણી સ્ત્રીમાં કેટલું બધું બલ રહે છે! કદાચ તે વળ મઠાનીને કોઈ પુરૂષને નેત્રકટાક્ષ બાણ મારે તો તે ગમે તેવા શાહાણો અથવા વિવેકી પુરૂષ હોય તોયપણ તેની મોંકાણુ વળી જાય છે.

હંદ્ર—મૈત્રેય, તું ખરું કહે છે. સ્ત્રીનું ખરું શસ્ત્ર એ તેનું રૂપ જ છે, કે નેથી કરી તે સર્વે જગતને જીતે છે.

ચમ—ખરેખર, મહારાજ. પુરૂષો પોતાના શસ્ત્રબલવે શત્રૂને જીતે છે, તો સ્ત્રીઓ પોતાના ચરિત્ર તથા આંખમા પલકારાથી તેમને જીતે છે. એ આંખોની ક્તેહ એવી છે કે તે આંખ ફરકે છે તો આંખ જીતે છે અને આંખ ફરકે છે તો આંખ ક્તેહ પામે છે. સ્ત્રીઓની આંખોમાં કંઈ જાડુ છે ને પુરૂષોને તરત વશ કરે છે.

મૈત્રેય-મહારાજ, એ શાના ગપાટા હાંકો છો? એ તો દુર્ગુણી સ્ત્રીના બ-
ક્ષણો છે ને તે બક્ષણો સુસ લોકો માન્ય રાખતા નથી. સ્ત્રીનું ખરું શસ્ત્ર તેનું
રૂપ નથી પણ તેના સદ્યુલ્લ તથા પતિવ્રતપણું છે ને તે યજ્ઞ તે સદા બલવાળી
તથા અજીક્ય રહે છે. કહ્યું છે કે, કદાચ મોટો કોટ લેવાય પણ સદ્યુલ્લ
સ્ત્રી ના લેવાય.

લેવવતિ-અમરનાથ, આપની રંભા અહિં પ્રવેશ કરવા માગે છે.

મૈત્રેય-અરે, પણ આને આ બધાનું અહિં શું કામ છે? કોણ ભણે કોને
ખાણમાં નાખી દઈ આવી હશે.

(રંભા નાચતી નાચતી તથા ગાતી ગાતી પ્રવેશ કરે છે.)

રંભા—

હુમરી.

(રાગ પરજ, “મગ ચલત કાનસેં હટકી” એ રાહ.)

હું તો ચાલી રે હંદ્રને મળવા,
મુજનું મન મોહિત થાય સ્વરૂપી,
સુખદ પ્રીત જડવા લુટવા—ટેક.
સ્વર્ગ ધામ નહિ ભુવન હંદ્રનું,
એ તો પ્રીત સદન, હસવા રમવા. ॥ ૧ ॥ હું તો ચાલીરે હંદ્રને ૦ ૧

થમ-મૈત્રેય, અપ્સરાઓના ગાયનથી તથા રૂપથી તું એમના ઉપર મોહી
પડ્યો છે એમ દેખાય છે. તારી ઇચ્છા હોય તો એમાંથી એક અપ્સરા તારી
સાથે પરણે એમ કહું, છે તારી ઇચ્છા?

મૈત્રેય-અરેરેરે! આ શું જોલો છો! એની સાથે પરણું તો મારા ભાગજ
ભગે તો! એવી સ્ત્રીસાથે પરણવું મારે કયમ પાલવે! એ રૂપાળી પણ પાંખો-
વાળી સ્ત્રીની સાથે જો હું પરણું તો મારો સત્યાનાથ વાળી દે. મારી સ્ત્રીને
પાંખ નથી તેથી હું રાત્રીએ નિરાંતે જીંધું.

અગ્નિ-મૈત્રેય, તારા મનમાં તો ભાવે છે પણ તું કોકટ મુંડી હલાવે છે.
ગાંડા, ને પુરૂષનું ભાગ્ય સાદું હોય તેનેજ એ અપ્સરા પ્રાપ્ત થાય.

હંદ્ર-એ હનુભાગી શું સમજે?

મૈત્રેય-મહારાજ, એવા ભાગ્યને હું દુર્ભાગ્ય ગણું છું. હું તો એમની સંગ-
તાથી દુર્ગુણી બની જઈશ.

થમ-એમ કયમ વાંરે? એમના દુર્ગુણ તને વળગી રહેશે કે શું?

મૈત્રેય- અરે, વળગી રહેશે એટલુંજ નાહ પણ વજ્ર સપ થઈ પડશે.
 ઇંદ્ર- તું અમસ્તો ખીરુછે. એની સંગવીથી તારી સ્થિતિમાં બગાડ
 થશે નહિં.

વરણુ- હાથી તારી સ્થિતિ સુધરશે.

મૈત્રેય- (સ્વગત)-ક્યાં બળી અક્કલ! (પ્રત્યક્ષીકૃત) મહારાજ, એમ નહિ.
 જેની સંગત તેણું પરિણામ. કહ્યું છે કે—

(દાહરા.)

હાર નીર ધન પાન કરે, વર્ષે મિઠિ જમીન,

દૃષ્ટ સર્પ દુષ મધુર પીધ, ઝેર વમે અનિવાર.

માટે સમાગમ એ સારા અથવા નહારા ગુણનું કારણ છે. ખીજું—

અંગારે ધન-બુંદ પડે, આકાશે ઉડી જાય,

તેજ બુંદ સિપમાં પડે, સુગર માતી બની જાય.

ઇંદ્ર- મૈત્રેય, શાખાસ, શાખાસ! આ તારો ઉપદેશ સર્વેએને સ્વીકારવા
 જોગ છે. તું બહુ કુશળ છે. હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થયો છું. માટે માગ. તું જે
 માગે તે હું આપવાને સિદ્ધ છું.

મૈ- માગું મહારાજ. પણ તે આપવા આપ આનાકાની તો કરશે નહિં ને?

ચમ- અરે. એમ કાંઈ બને! અરે, કદાચ મેરુપર્વત ચલે, સૂર્ય તેજ તને,
 પણ ઇંદ્રરાજ સત્ય નહિં છોડે.

મૈ- હા હા. એ ખરું. સાંભળો, હું માગું છું તે. મહારાજ, આપની કૃપાથી
 મને કશી પ્રકારની કમી નથી. પણ પેલી તમારી અપ્સરા કેવારની મને આંખે
 કરીને હથારત કર્યા કરેછે તેને જરા આપ અટકાવ કરો એટલે થયું.

મૈનિકા- અરે, એ જુઠા, મેં તને ક્યારે હથારત કરી?

મૈ- ના, બાઈ ના. હું તમારે માટે નથી કેહેતો. (તરત ખીજુ દેખાડીને)
 હું તો આ અપ્સરાને માટે કહું છું.

ઉર્વશી- મૈત્રેય, કયમ હવે તું મને ગળે પડે છે કે? વાર, વાર, કોળધાણ
 ઠગારા. હમણા શાપ દા/શ.

મૈ- અરે, ના ના. હું કાંઈ તમને નહિં કેહેતો. હવે શું કરું? હવે કોણને
 બતાવું? અરે, બાઈ, હું તો પેલી, પેલી, પેલી— (ગભરાટ કરેછે. સભા
 હસી પડેછે, એવામાં ચિત્રસેન પ્રવેશ કરે છે.)

છંદ્ર-ચિત્રસેન, તું બધે પધર્યો. તારૂં આગમન બહુ દિવસે થવાથી તારા સુંદર ગાયન સાંભળવાનિષે મને હચ્છા હતી પણ થઈ છે. આજ માં મને હર્ષિત થયું છે.

ચિત્રસેન-સર્વ દેવતાઓના સ્વામિ, આપની આસા મને શિરસાવંચ છે. થાઉં છું. સાંભળો.

ધ્રુપદ.

(રાગ મધમદહાર.)

બાજો રે, સ્નાત્તસમુખ, નામધામ, વિશાળ નમિશ,
અમરનાથ, પ્રગ્લભ અપેરાવત કુંદલહન-બાજો-
વનરંધાર, તમ શરણાગત તારે, વારે, બારે આકૃત
હર અમૃતસિંધુ સદય જગસૌખ્યસદન-બાજો.

છંદ્ર-ચિત્રસેન, હું પ્રસન્ન થયો છું. પણ આજે તારૂં આગમન અકાસે ક્યમ થયું ?

ચિ-કામ અનુકૂળ નહિ હોવાથી અકાસે આપના ચરણ પાસે આવવાની અગત્ય પડી છે. મહારાજ, હું આપની સાહાયની હચ્છા પારણ કરી આપને અમ આપવા આવ્યો છું.

છંદ્ર-હું તો તારો સદાનો સાહાય્ય કરનારો છું. તને કયા પ્રકારની સાહાય્ય જોઈએ. દ્રવ્ય જોઈતું હોય તો કુખેરને આસા કરે.

ચિ-મને દ્રવ્યવ્યવ કાંઈ જોઈતું નથી. મારા ઉપર મારો શત્રુ ચઢાઈ કરી આવવા માગે છે. તે બુદ્ધપ્રસંગમાં આપે મને સાહાય્ય આપીને મારી લાજનું રક્ષણ કરવું.

મૈ-એમાં તો વધારે શું છે ? મહારાજ, મને આસા કરે કે જાલતાખેલતા તે શત્રુને અહિં બાંધી લાજ.

યમ-અરે, એ કામ કાંઈ બાડવા ઝોકાવવાનું નથી. અગ્નિ અસ્ત્રનો માર માર આવો પડે છે.

મૈ-એમ કે ? ત્યારે તો તે બાઈ તમાજ આવો. મને સુખેથી આસન ઉપર ખેસી ઝોકા આવેદા એટલે પત્યું.

છંદ્ર-ચિત્રસેન, તને સાહાય્ય હું ખુશીથી આપીશ. માં સર્વે સૈન્ય તારે સ્વાધીન કરીશ.

ચિ૦—પણ કોણની સાથે બઠાઈ કરવી છે એ કાંઈ એમને પુછ્યું? જો મારા જેવો શત્રુ બલવાન હોય તો તેને સાંમે જવાને હું તૈયાર છું.

ચિ૦—શ્રીકૃષ્ણે મને દેહાંતર કરવા પ્રતિજ્ઞા કરી છે. તેની સાથે મારૂં બડજી છે.

ચૈ૦—આપરે! મારા તો હાથ પગ પુરે છે! નાનાને નાનાજ શત્રુ!

છંદ્ર—શું તું ભગવાન સાથે લડવા માગે છે? અરુઅર ચિત્રસેન, આ વિષય ધણો વિચારવાજોગ છે કેમકે તે સમબલી શત્રુ નથી. સર્વ શક્તિમાન ભગવાન સાથે લડજી એ આપણા બધાની શક્તિથી દુર છે.

ચિ૦—ત્યારે શું સાહાય્ય આપવાનો ધર્મ છે તેનું આપ ઉલ્લંઘન કરવા માગો છો?

છંદ્ર—ધર્મનું ઉલ્લંઘન કરવા હું માગતો નથી. પણ આ કાર્યમાં તારૂં રક્ષણ કરવા હું વચનથી બંધાતો નથી.

ચિ૦—ત્યારે, શું રામ મૂર્ખ હતા કે તેણે વગર વચને, સુગ્રીવ તથા બિભીષ-ણનું રક્ષણ કર્યું?

યમ—પરમેશ્વરની શક્તિ અપાર છે. તેમની ઉપમા એ કેકાણું આપવી છાને નહિ.

છંદ્ર—પણ તું મને કેહેતો અરે કે કયા અપરાધસર શ્રીકૃષ્ણે તને શિક્ષા કરવા પ્રતિજ્ઞા કરી છે.

ચિ૦—હું એક દિવસે પૃથ્વીઉપર મારી પ્રિયા સાથે જલક્રોડા કરવા ગયો હતો, ત્યાં એક ગોવાળ પાણી પીવા આવ્યો. મેં તેને લાજને લીધે ત્યાંથી હાંકી કાઢ્યો. પણ તે યોડો દુર જઈ પડી ગયો ને મરણ પામ્યો. મેં કાંઈ એને માર્યો નથી. એવિષ્ણો યથાર્થ ન્યાય કરનારા એ યમધર્મ યેઠા છે. પુછો એમને મહારાજ.

યમ—દ્વારપાળ, પાપપુણ્યનો હસાખ રાખનારા મારા ચિત્રગુપ્તને તેડી લાવ.

(ચિત્રગુપ્ત પ્રવેશ કરે છે.)

ચિત્રસેનના નામઉપર કોઈ ગોવાળહત્યાનો દોષ લખ્યો છે?

ચિત્રગુપ્ત—હા મહારાજ, ચિત્રસેન બહુ દોષિત છે.

ચિ૦—દોષિત હોજી તો ભલે, પણ મેં મારા હાથે એને માર્યો નથી.

છંદ્ર—એ દોષિત છે તો પણ એટલી માટી શિક્ષાને એ પાત્ર છે એમ મને લાગતું નથી. માટે આ પ્રસંગે ચિત્રસેનને સાહાય્ય આપવી ઘટે છે. નકર મારી શ્રીર્તાને લાંછન લાગશે.

ચિ૦- ધન્ય છે મહારાજ, આપની કીર્તિ અને શુરાતનને ! આપ ખરજ દુર્બળનું રક્ષણ કરનારા છો.

મૈ૦- મહારાજ, ગોકળવાસીઓએ એક પ્રસંગે આપની પુજા કરવાને બદલે ગોવર્ધનપર્વતની પુજા કરી તેથી આપને રીસ થઈ, આપે બહુ પર્જન્યવૃત્તિ કરી; પણ શ્રીકૃષ્ણભગવાને ગોવર્ધનપર્વત પોતાની એક આંગળી ઉપર ધારણ કરી ગોકુળવાસી જનનું રક્ષણ કર્યું. તે વાત આપ ભુલી ગયા હશે એમ નથી.

હંદ્ર- એ પણ ખરું છે. સમર્થ સાથે સ્પર્ધા કરવી અશાસ્ત્ર છે. તેમાં જથ કદિ મળે નહિં. સુડી વચે સોપારી જેવી મારી અવસ્થા થઈ છે. મારાથી આમ પણ બોલાવું નથી ને તેમ પણ બોલાવું નથી.

મૈ૦- સ્વચ્છ ના કહેાં, ખીજું શું. એમાં તે ભીડ શાની.

હંદ્ર- આ પ્રસંગે એમજ કહેવું મારે યોગ્ય છે; માટે ચિત્રસેન, હું ખરેખર દુઃખી છું.

ચિ૦- ત્યારે શું તમે ના પાડો છો? જો આ ધર્માસન મને ન્યાય ના આપે, જો તમારા જેવા બળવંત દેવતાઓ મને સાહાય્ય નહિં આપે તો ખીજા કોણ આપે? શું આ ગગનમંડળમાં ન્યાયનો લોપ થઈ ગયો છે? શું શૂર અને બલ નષ્ટ થયાં છે? હંદ્ર જેવા સહજનેત્રી બલાત્કાર કરનારાઓથી ભય પામે તો પછી થઈ ચુક્યું! હે પાપીને શાસન કરનારા યમદેવ, એ સર્વે જગતનું પોષણ કરનારા અન્નિદેવ, હે પ્રતાપી વરુણદેવ, શું તમે બધા બલહીન થયા છો? ક્યાં ગયું તમારું પરાક્રમ! ક્યાં ગયું તમારું શુરાતન, ને ક્યાં ગઈ તમારી કીર્તિ! જો તમે ખરાજ નામધારી હો તો આપો મને સાહ્યતા, કરો મારા ઉપર અનબટવું બલાત્કાર કરનારાને શાસન ને બચાવો એક નિર્દોષને; તોજ તમારો જથ વધશે ને તોજ તમારું નામ અમર થશે.

હંદ્ર- ચિત્રસેન, હું એટલો તપી નહિં જા. તારી સ્થિતિ દયા આણવાજોગ છે. તારી એ સર્વે વાત ખરી છે. પણ દુઃખી છું કે ભગવાન સાથે વેર બાંધવા હું ઇચ્છતો નથી. માટે હું તને ભલામાણુ કરુંછું કે તું ભગવાનનેજ શરણે જા ને તારો બચાવ તેનાથીજ માગી લે. નિઝ્ય તારાથી હવે સ્વર્ગમાં નહિં રહેવાય.

ચિ૦- ચિદ્ર તમારા પુરુષાર્થને ! મેં ભુલ કરી કે હું તમારી સાહાય્યતા માગવા આવ્યો. મારે માથે મહા સંકટ આવી પડ્યું છે તો તે હું પોતેજ ઉપાડીશ. જંગલેજંગલ જઈ પડીશ. સર્વે દુઃખ ખમીશ. મારા જીવને પણ જ્યા દઈશ, પણ અબદિત રીતે શત્રુને શરણે જઈ મારી કીર્તિને તથા કુલને બાંછન નહિં બગાડીશ. હું ખર્જીછું. હું તમારી દરકાર કરતો નથી.

અંક ૩ જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થલ—અરણ્ય.

ખત્ર—ચિત્રસેન, વિલાસવતિ તથા ચંદ્રકાંત.

ચિત્રસેન—પ્રિયા, અંતે પરિણામ એવું થયું! રાજા સિંહાસન ઉપર હોય તેજ તે પોતાનું તેજ તથા શક્તિ ગળજી શકે છે. પણ તે પદ્મવ્રત થયો કે તેનું સર્વ તેજ તથા સત્તા નાશ પામે છે. હંદ્રની આસાથી પદ્મવ્રત થવાને લીધે આ પૃથ્વીઉપર આવી વાસ કરવાથી સ્વર્ગમાંની સર્વ ક્રિયા મારે હાથે યથાસંગ થતી નથી. તેથી હું ગૃહ ભાત્યાર બન્યો છું. હવે તો જંગલમાંજ રહી ઘાણાડા કાઢું ને તક આવી પોહોચે તો કોઈની સાદ્યતા બધા મારું કામ સાધી બજી. એજ ઉપાય હવે બાકી રહ્યો છે. પ્રિયા, મેં તને ગૃહ વિગતીને કહ્યું કે તું મારી સાથે પૃથ્વીઉપર નહિં આન પણ આ પુત્રસાથે સ્વર્ગમાંજ સુખેથી વાસ કર. પણ તે મારી વાત માન્ય રાખી નહિં ને મારી સાથે દુઃખ ભોગવવાનો નિશ્ચય કરી અહિં આવી દુઃખમાં પડી છે. પ્રિયા, તમે નિત્ય સુખાસને બેસનારા, નિરંતર અમૃતપાન કરનારા તથા વિમાને બેસી ગમન કરનારા છતાં આ ઉજ્જડ વગડાનો ત્રાસ તમારાંથી કયમ બમાશે ને આ સકુમાર બાલકની શી વલે થશે?

વિલાસવતિ—પ્રાણુતાય, આ આપ શું બોલો છો! સ્ત્રી ધન્ય તેજ કેહવાય કે જે પોતાના પતીની ચકતી તથા પડતી અવસ્થામાં તેના ઉપર સરખો પ્રેમ રાખી વર્તે; પણ આપના ભાષણ ઉપરથી મને એમ લાગેછે કે આપ મને છેક પારકી સ્ત્રી જેવી ગણેછો ને આ કહણુ પ્રવાસથી આપને થનારા દુઃખ કરતાં આપ અમારે થકી વધારે દુઃખીઆરા થયા છો. અરેરે, હું જો આપને પ્રથમ માંજ તામ્બૂલ નાખી દેવા નહિં કેહત તો આજે આ ધોર પ્રસંગ આપણાં ઉપર કદી નહિં આવત.

ચિ—પ્રિયા, એમાં તારો કાંઈ વાંક નથી. તું અમસ્તી દુઃખી મા થા. જેમ થવાનું હશે તે કાંઈ નહિં થાય એમ મનમજાવું નહિં.

વિલાસ—પ્રાણુતાય, આપ મારી સંગાથે છો તેથી મને કાંઈ દુઃખ થવું નથી. હું તો સદાનીજ સુખી છું. પણ આ આપણાં અસાન બાળકનું દુઃખ હું શી રીતે નિવારીશ?

ચિત્ર૦— ખરેખર એ બાળકવિષે મારા પાણુ મનમાં અતિશય ચિંતા ઉત્પન્ન થાય છે. પણ પ્રિયા, હું શું કરું ? મારા હીણભાગ્ય આગલ મારું કાંઈ સાબરું નથી. હું બાચાર છું.

અદ્રકાંત— પિતા, માતા, તમે અકાશી મા. જો ભાણુ પરમેશ્વર ભાગ્યજનુ પાલણુ પોષણુ કરેછે તે શું આપણને ભુખે મારશે ? નહિં, એમ કહી થાય નહિં.

ચિ૦— મારા કાહા, મારા વાહબા કુવર, તારામાં એટલું બધું શાહશુપણ દેખાય છે તેથી મારા જીવને બહુ ધીરજ આવે છે.

વિલાસ૦— પ્રાણનાય, જુવે પછે કેવું સુંદર ને રમણીય સ્થલ દેખાય છે ? આસો, આપણે ત્યાં જ્યાં જરાવાર વિચિત્રિતિ લઈએ.

અંદ્ર૦— આહાહા ! કેવી મનોહર જગ્યા દેખાય છે !

ચિ૦— આડપાનથી સુશોભિત યજ્ઞેલું તે સ્થલ જોઈ મને એમ લાગેછે કે ત્યાં આપણને કાંઈ પણ આવાવીવાની વસ્તુ મળશે, માટે ચાલ પ્રિયા. આપણે ત્યાં જઈએ. (નયછે.)

મવેશ ૨ જો.

સ્થાન—રાક્ષસી માયાનો દેખાવ. એક સુંદર બગીચો.

પાત્ર—એક રાક્ષસ તથા તેની સ્ત્રી.

રાક્ષસ તથા રાક્ષસી—

લાવણી.

(મેરે પિયુકા નવ રંગ બાગ, એ રાહ.)

જુવે સજન તમ જીવ નવ જોખન અચરત ઉપજાવે,
અંગ એક પણ રંગ અનેક લક્ષ અભિનય અતલાવે,
નવા નવા નિત ખેલ રચીને તન મન હરખાવે,
ધર સંસારે ભજી અતલાની જન દિલ લલચાવે.

સુલ.

જોખન છે સુખની આસ, ભાઈઓ, જોખન છે સુખની આસ,
જોખન છે સુખની આસ, જીવમાં, રાખે સદા ઉલ્લાસ,
રાખે સદા ઉલ્લાસ, ગણે નહિં, ભવજંજલનો ત્રાસ,
ભવજંજલનો ત્રાસ, રમાડે, કરવેથી જીવને વિલાસ,

જોખન રે દુઃખ વિસરાવે, જોખન રે દુઃખ વિસરાવે,
ધર સંસારે ભજી ખતલાવી જન દિલ લલંચાવે.—૧

ખચપણ, ઘડપણ, સગપણ સરખું બહુ દુઃખ નિત લાવે,
જીવન મરણ ભય કારણ મનને નિશિદિન અકળાવે,
બાળ જીવિહિણ વૃદ્ધ શક્તિવણ પરવશતા લાવે,
ધરીને લાંકડી વાંકી કમર કરી ભોંયતળ અજમાવે,

સુલ.

જીવ જીંદગીની છે પ્રભાત, નાહનપણ, જીવ જીંદગીની છે પ્રભાત,
જીવ જીંદગીની છે પ્રભાત, જીવાળી, ભરે બપોર ખરેખાત,
ભરે બપોર ખરેખાત, ઘડપણ, ઘેરી અંધારી રાત,
ઘેરી અંધારી રાત, ધ્યાનમાં રાખવી છે એ ત્રણ વાત,

જોખન રે દુઃખ વિસરાવે, જોખન રે દુઃખ વિસરાવે—ધર૦—૨

રાક્ષસી— અરે, સખર, સખર. કિન્નર જાતીનો અહિં વાસ આવે છે !

રાક્ષસ— પ્રિયા, મને પણ આવે છે. ત્યાંથી આવતો જણાય છે. આજે
કિન્નર માંસ ખાવા મળશે તો બહુ મજા પડશે. ચાલ.

(જાયછે. ચિત્રસેન, વિલાસવતિ તથા ચંદ્રકાંત પ્રવેશ કરેછે.)

ચિત્રસેન—

હુમરી.

(રાગ કાલિંગડા—મિશ્રિત પરજ.)

મનોહર સુંદર ઉપવન જાણ, રચના ચિત્રસમાન—મનોહર૦—૮૬.

જાહ, ચંમેલી, યુલાખ, મોધરા, ચિત કરે રમણણ—મનો૦—૧

રંગિત સુંદર શોભિત મંદિર, એ વિશ્રાંતિસ્થાન—મનોહર૦—૨

વિલાસવતિ—પ્રિતમ; શું સુંદર આ બગીચો છે ! આ નાહાના બાડઉપર
પાકેલા ફૂલની પરમેશ્વરે ઠીક પ્રાપ્તિ કરી છે.

ચિત્રસેન— તારે જોઈએ તે તોડી ખા. એના ધણીને એનું માગશે તે દામ
આપશું.

(વિલાસવતિ ફૂલ તોડવા જાય છે. આડ સુકકું થાય છે.)

વિલા૦— અરે, આ શો અમત્કાર ! એને સ્પર્શ કર્યાથી એ અદૃશ્ય
થઈ ગયું.

ચિત્ર૦—ના ના, પ્રિયા. આમ કાંઈ હોય ? તું બુળતી હોઈશ. આ બીજા બાડ ઉપરથી તોડ.

વિલાસ૦—(એક બાડ અદૃશ્ય થતું જોઈ) જોડું, પ્રિય, એ પણ અદૃશ્ય થઈ ગયું. અચિત આ બનાવ આશ્ચર્યકારક છે.

ચંદ્રકાંત—અરે, ઉભા રહો, માતપિતા. હું આ બાડ ઉપરથી ફળ તોડી લાવી તમને આપું.

ચિત્ર૦—જા પ્રિય કુંવર. તું તોડી લાવ. તારી માતા શંકાયુક્ત થઈ ગઈ છે અને ગભરાટથી એની આંખો વિચિત્ર દેખાવો જોયે છે. પ્રિયા, તું જરા વિચિત્રાંતિ લે.

વિલાસ૦—ના પ્રિયપતિ. માઈ મન શાંત છે.

ચંદ્રકાંત—(બાડ અદૃશ્ય થતું જોઈ એકદમ પિતાપાસે દોડી આવી) બાપા, બાપા, માતા સત્ય કેહે છે. આ બાડોમાં કાંઈ ચમત્કાર છે. તમે આવીને ખાત્રી કરી લો.

ચિત્ર૦—બેટા, તને પણ તારી માતાની જરા અસર થઈ છે. લાવ, હું તપાસી જોઈ.

ધ્રુપદ.

(રાગ ખમાજ.)

વિશ્વ સકળ જીવ ધરે લોચનની આસ પુરે,

સુમનસુંદરકાર દિનખુશાલ શોભે રે—ટેક.

મધુર ગંધ મનમાહે સુખની લહર લાવે,

ફળફુલને સુધારે પ્રાણીઓનો જીવ મોહિ—શોભે રે૦-૧

આહા ! આ ડુવારો, આ મેહેલ, આ બગીચો, આંખોને તાડક કરે છે. (ડુવારો સ્પર્શથી અદૃશ્ય થાય છે.) શો ભેદ ! પ્રિયા, તાઈ કેહેવું સાચું છે. આતો ચમત્કારીક બનાવો ! આ ડુવારાનું સુકું બાડ અછ ગયું ! આ મંદિરની અવસ્થા પણ એવી છે કે શું ? (મંદિર અદૃશ્ય થઈ તે ઠેકાણે પાહાડ ઉમળ થાય છે) અરે, આ હું શું દેખું છું ?

ચંદ્રકાંત—પિતાજી, તમે અમને ખોટા પાંડતા હતા તે તમારી ખાત્રી થઈ ?

ચિત્ર૦—મારા આખા જન્મારામાં આવો બનાવ મેં કોઈ જાહોડો પણ દિડો મથી. પ્રિયા, એ રાક્ષસીમાયા તો ના હોય ?

વિલાસ૦—એક પલકમાં જંગલ બની ગયું ! ખરેખર, એ રાક્ષસીમાયાજ

છે. પ્રિયકાંત, ચાલો આહિથી આપણે વેહેલા જઈએ. નહિતર આપણે માથે અચ્ચાનક કાંઈ વિધ્ન આવી પડશે.

(નેપથ્યમાંથી.)

રાક્ષસો— હાં! આહં ! આહં ! કાચો ને કાચો આહં !

વિલાસ— પ્રિયપતિ, આહિથી નહાસો. આ કાંઈ બલા છે.

ચિત્ર—હે ચંડાળો, તમે કોણ છો ? શું છે તમારું નામ અને કામ તે જાણવા.

રાક્ષસ—અમે મનુષ્યના શત્રુ, દેવના કાળજીમાં આનારા ને તમારો ભક્ષ્ય કરનારા છીએ.

ચિત્ર—પ્રિયા, ગભરાટ નહિં કર. આ મારા ખડગથી એના બે કટકા કરવાને હું શક્તિમાન છું.

ચંદ્રકાંત—માતા, મને બાઝવા દે. મને બહુ ખીક લાગે છે.

ચિત્ર—પુત્ર, આમ હિચકારો શું બને છે ! હિંમત ધર.

વિલાસ—ઓ પતિ, પેલો ભયંકર રાક્ષસ નિકળે છે. નહાસો પતિ. હું વિનવું છું કે જીવ બચાવો.

૨ જો રાક્ષસ—(અંદરથી) આહં ! આહં. ગંધર્વને આખોજ ગળી જાઉં !

ચિત્ર—હે ચંડાળો, અંદર પેસી ગઈગાંતી પેટે ભુકો છો શું ? બાહાર આવો અને મારી યુદ્ધકલાનું બલ અજમાવો.

૧ જો રાક્ષસ (બાહાર આવી) હે પ્રાણી, તારૂં બલ મારા પેટમાં અજમાવજો. હમણા તો તું મારા ડાચામાં પેસી જા.

(તેને બાઝવા જાય છે. યુદ્ધ થાય છે. રાક્ષસ નિચે પડે છે. ચિત્રસેન ખડગ ભોકવા માગે છે એવામાં ખીજો રાક્ષસ આવી તેને સાહાય્ય આપી ચિત્રસેનને પકડી લે છે.)

૨ જો રાક્ષસ—લઈ ચાલો એને. એને આપણી ભઠીમાં ભુંજી આશું તો કાચો ખાવા કરતાં વધારે સ્વાદ આપશે.

વિલાસ—હે ભયંકર પ્રાણીઓ, તમે, મારા પ્રિયનાથને પરમેશ્વર ખાતર છોડી દો ને તમારે જોઈએ તો એમના બદલામાં મને લઈ જાવો.

૧ જો રાક્ષસ—ખસ ડાચણું, તારૂં તથા આ બાળકનું શીકું માંસ અમને મહિં ખપે.

(રાક્ષસો વિલાસવતીને ધક્કો મારી પાડી નાખે છે. ને ચિત્રસેનને ઉચકી લઈ જાય છે.)

વિલાસવતિ- ઓ પતિ ! ઓ પ્રાણનાથ— (દોડતી જાય છે.)

ચંદ્રકાંત- હાય હાય ! મારી માતા, મારી વાહાલી માતા, તું મને નિર્જન વગડે એકલડો મુકી ક્યાં જાય છે ? મને પણ તારીસાથે આવવા દે.

(દોડતો જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ નો.

સ્થલ—અરણ્યનો ખીન્નો ભાગ.

(રાક્ષસો ચિત્રસેનને ધસડાતો લઈ આવે છે.)

ચિત્ર- બાધો, હું મરવાને તૈયાર છું. પણ મારાવિના મારી સ્ત્રી તથા પુત્ર પ્રાણ તજી દેશે. એમને મને મળવા દો.

૧ લો રાક્ષસ- અરે, ચાલ મુગો મુગો-સ્ત્રી કોની ને પુત્ર કોના !

ચિત્ર- અરે, ઇશ્વર ખાતર મને જવા દો.

૨ નો રાક્ષસ-અમે કાંઈ ઇશ્વરને ઓળખતાં નથી. ઇશ્વર કોણ ! પાંધરો નહિં ચાલે કે ? લે ત્યારે હમણાંજ તને જમને ઘેર મોકલી દઉં છું.

(ચિત્રસેનને બચકું ભરે છે તેથી તે બરાડા મારે છે એવામાં હંસધ્વજ રાજા શિકાર કરતો સેવકસાથ પ્રવેશ કરે છે.)

હંસધ્વજ-હે મનુષ્ય જાતીના શત્રુ, હે ધાતકી દુષ્ટ રાક્ષસો, ઉભા રહો. ત-ઓ કોના ઉપર બલાત્કાર કરો છો ? છોડીદો તે મનુષ્યને.

૧ લો રાક્ષસ-તું કોણ અમને પુછનારો. જા, મુગો, જા તારે માર્ગે. નહિં તર તનેપણ કાચેનિકાચો ખાઈ જઇશ.

હંસધ્વજ-હે ! તું મારું નહિં સાંભળે કે ? મૃદ, મારા બાણની શક્તિ અ-જમાવી લેવાની તારી હઠ્ઠા છે ? લે ત્યારે અમળે મારું બાણ.

(બાણ મારે છે. એક રાક્ષસ મરી જાય છે. ખીન્નો રાક્ષસ તેના અં-

ગઉપર દોડતો જાય છે. તેને ચિત્રસેન ખેડગથી ભાકી નાખે છે.

તેથી તે બરાડો પાડતો ન્હાસી જાય છે. ચિત્રસેન હંસધ્વજના-

સે આવી ધુંટણે ખેસી ઉપકાર માને છે.)

ચિત્ર- મહારાજ, આપે મને બચકું મૃત્યુના હાથમાંથી બચાવ્યો તેથી હું આપનો અતિશય ઉપકાર માનું છું. મહારાજ, આ સમયે મારી દુર્બલ અવસ્થામાં આપની યથાયોગ્ય સ્તુતિ કરવા હું સમર્થ નથી, તેથી આપે મને ક્ષમા કરવી.

હંસધ્વજ-રાજાને કામ કરવું પડે છે તે કરીને મેં મારો ધર્મ બજાવ્યો

છે. પણ મારે ઉપકાર માની તમે કૃતજ્ઞતાનો બાવ પ્રદર્શિત કરવાથી તમારા અંતઃકરણની મોટાઈ જણાવી છે. બાઈ, તમે કોણ છો? તમારે શુરાતન કાંઈ ઓછું નથી. તમારા એકજ જન્મથી તે દુષ્ટ મરણ પામ્યો છે.

ચિત્ર૦—હું પદ્મવ્રત થયેલો એક ગંધર્વ છું. ને હાલ મને આપની સાહાય્યની અગત્ય છે.

હંસવંશ—સંકટસમયે પ્રાણીને આશ્રય આપવો એ કરતા વધારે પુણ્ય દાયક શું છે? તમે મારા આશ્રય તજે સુખેથી રહેા; પણ તેના બદલામાં મારી પ્રિય પુત્રીઓને નૃત્ય તથા ગાયન કલામાં પ્રવીણ કરવાનું કામ જો તમે માથે લેશો તો હું તમને નિશ્ચય મારા પરમ સ્નેહિ તરિકે ગણીશ.

ચિત્ર૦—જે કામ આપના જીવને આનંદ પમાડે તે કરવાને માટે હું સદા તત્પર રહીશ. પણ મને ખબર નથી કે આ રાક્ષસોએ મને આપના અિક્ષ્ણ પલકારામાં કંઈ દિશા ઉપર લાવી નાખ્યોછે. મારા સ્ત્રીપુત્ર મારી ધાસ્તી ખાઈ કોણ જાણે કયા જંગલમાં રીખાતાં હશે? તેમની શોધમાં જવાની હાલ મને ધણી અગત્ય છે.

હંસ૦—શું તમારા સ્ત્રીપુત્રના હાથમાંથી આ રાક્ષસ તમને ખેંચી લાંબા હતા? તેમની શોધને માટે જવા હું તમને ખુશી સાથે કહું છું. અને પછી તમે આ મારા (કાગળ આપેછે) ટેકાણે આવશો તો મારા નૃત્ય તથા સંગીત શાલાના, સુખ્ય ગુરૂનું કામ તમારે સ્વાધીન કરીશ. ચાલો.

(જાય છે.)

મવેશ ૪ થો.

સ્થલ-અરણ્ય.

પાત્ર-વિલાસવતિ, તથા ચંદ્રકાંત.

વિલાસવતિ—

હાહરો.

(રાગ, જોગી, “સોવરે સલોનસે” એ રાહ)

દોડ રે અનાથને વારે દીનાનાથ,

સુખને ગયા મારા નાથ લઈ સાથ રે,

મન તો ન ધરે આસ ને બની હું અનાથ—દોડ રે—ટેક.

હાય કરૂં તો શરીર બળે, દિલખી બળી બળી જાય,
પાળી જીવ આ ના બળે, કર્મગતિ અનિવાર-વારે૦-૧

(એક વણજરો સેવક સાથે પ્રવેશ કરે છે.)

વણજરો-અરે, આ ઘોર જંગલમાં એક સ્ત્રી ને એક સકુમાર બાળક કયમ રેતાં ઉભા હશે વારૂં ! એમને ઉપર શી આકૃત આવી પડી હશે !

સેવક-કોણ જાણે ! કાંઈ સમજાતું નથી.

વણજરો-પણ પાપડી તો ધણી ફક્કડ દેખાય છે હો ! આહાહા ! એ જો મને લાભે કેને તો મારા સર્વે દાદાઓ એકદમ સ્વર્ગે ચડી જશે.

સેવક-(સ્વગત) સ્વર્ગે જઈ પોહોચશે કે આહાનમમાં જઈ પડશે, તે કોણ જાણે ! (ખુલીરીતે) સાહેબ, તમા જાઓ એની પાસે ને તમારી ખાત્રી કરી લો.

વણજરો-પણ તે કોઈ ડાચણ અથવા પિશાચણી હોય તો ?

સેવક-(સ્વગત) તો તમને ખાશી ને મારી પીડા મટશે (ખુલીરીતે) ના ના. ડાકણ નથી કે પિશાચણી નથી. પણ કોઈ સભ્ય સ્ત્રી દેખાય છે. પણ સંભાળીને જજો હો ! નકર શાપખાપ દહ બાળી નાખશે !

વણજરો-નાહરે. આપણે સાથે જશું એટલે જોખમ સરખે હીરસે વેહેચી લેશું. (તેની પાસે જઈ) બાઈ, આ ઉજ્જડ વગડામાં અંધારરૂપ વાદળાંમાં આ મનોહર નક્ષત્ર સાથ વિજળી જેવી ચમકનારી તું સુંદરી કોણ છે ?

વિલાસવતિ-હે દયાવાન પ્રાણી, મારી કયા ધણી લાંબી અને બહુ દુઃખ ભરેલી છે. પણ હું તમને ટુકામાં કહું છું કે જેમ દેહ પછવાડે તેનો પડછાઓ ધસડાય છે તેમ લાંબી મુદતથી યુમ થઈ ગએલા મારા પતિ એક ગંધર્વની શોધ કરવા તેમની પાછળ ભટકનારી હું એક અનાથ સ્ત્રી છું તથા એ મારો પ્રિય બાળક છે.

વણજરો-ખરેચ, વિજળી પૃથ્વી ઉપર જન્મ ધારણ કરતી નથી. પણ તે આકાશમાંજ ઉત્પન્ન થાયછે. આહાહા ! શો પરમેશ્વરે બનાવ બનાવ્યો ! કેવી રીતે મારી આશા ખરઆણી ! હે સ્ત્રી, તારા પતીનું નામ શું છે તે તું મને કહેશે ?

ચંદ્રકાંત-મહારાજ, મારા પિતાજીનું નામ ચિત્રસેન ગંધર્વ છે. અરે, તેઓ હવે કયા ઠેકાણે હશે !

સેવક-એનો સાલ એના શરીર જેવાજ કુમળો છે હો !

વણ્ણરો- ક્યમ ન હોય. ભાંય તેવા પાક, ક્ષેત્ર તેવું કળ. હે સુંદરી, તારે પતિ તને હવે પછી મળશે એવી તું આશ રાખે છે ?

સેવક- (સ્વગત) પતિ યવાની આશામાં એવોજ પાસે ઉભા છે ને !

વિલાસ- મહારાજ, આશા તો અમર કેહેવાય છે. પણ હવે તેમનો મિલાપ યવાની આશા હું રાખતી નથી એવા કઠોર શબ્દ ઉચ્ચારવા મારી જીભ ચાલતી નથી.

વણ્ણ- ક્યમ સેવક, હવે કાંઈ એમાં પાપ ?

સેવક- તારે સાહેબ, એમાં પાપ શાનું ! આપના સુખમાં પાપ એવો શબ્દજ ક્યાં છે ? (સ્વગત) જોણે આખા જન્મમાં કોઈ દાહણે પુણ્ય કર્યું નથી તેને તો પાપ તે શું ને વળો પુણ્ય તે શું !

વણ્ણ- સ્ત્રી, તું હવે ક્યાં જવા ઈચ્છે છે. ? ને તું કેવી રીતે તારે ગુણરો કરવા માગે છે ?

વિલાસ- પતીની શાધને માટે જંગલજંગલ ફરીશ. અને જો તેમની ભેટ ન થશે તો મારા જીવતરનો અંત આણી આ દુઃખમાંથી છુટકારો કરીશ.

વણ્ણ- આમ કરવું તારે નહિ સારું. પોતાનો પ્રાણધાત કરવો એમાં મહા પાપ છે. તું આવી મજેની રૂપાળી છે તેથી તારા ઉપર મને બહુ દયા આવે છે માટે તું મારી સાથે ચાલ. હું તને સુખપણમાં બેસાડું. હું એક મોટા સોદાગર છું. મારી પાસે બહુ દ્રવ્ય છે. તું જો મારી ઈચ્છા બરઆણુશે તો સર્વે મારા બંડારની ધણીઆણી તુંજ થશે. ને પછી હું ને મારી સ્ત્રી ને મારા સર્વે સેવક તારા તાબેદાર થઈ રહેશે. પછી તો તારું સુખ ગગને અદશે ને મારું પણ સુખ ત્રિભુવનમાં સમાશે નહિ. જો મારી એટલી વાત તું માન્ય કર.

(વળગવા બંધ છે.)

વિલાસ- ધિકાર છે તને ? પાપી હિંચકારો દુર થા. પરસ્ત્રીને મા બેહેન ગણવાને બદલે તેની ઉત્તર તારી આંખો ફોડે છે ?

વણ્ણ- હા હા હા ! તું ઘેલી થઈ છે. પરસ્ત્રી હોય તોજ તે સગાઈમાં જોડાય છે. તું કેટલા જાણુની મા બેહેન થવા માંગે છે ? તારા બાઈની બેહેન તો તું હશેજ અને વળી આ તારા દીકરાની મા પણ તું છે. હવે તો તને પતિ જોઈએ છે. અને તે હું આ ઉભો છું.

વિલાસવતિ- જો દુરથી બોલ. નજીક નહિ આવ હું તને કહું છું.

વણ્ણરો- અરે નજીક તો હવે આપણે થઈશું ! આ જો આ જો સુંતાની

મોહરની કોથળી. આ જોઈ. લે આ. એવી હજાર કોથળીઓ મારા ઘરમાં પડી છે. ને માતી, ને હીરા, ને માણક તથા ખીજા જ્યેરાતની તો મારે ત્યાં કશી કમી નથી. તે સઘળું હું તને બક્ષીસ કરુંછું ને વળી મારો પ્રાણ પણ તને અર્પણ કરુંછું.

સેવક—અરે, નારે સાહેબ—બધું આપજો પણ પ્રાણ ના આપતા.

વિલાસ—બળી તારી સંપત્તિ ને બજારો તારો પ્રાણ! ચંડાળ, તારા જેવા પાપીઓની સંપત્તીની તથા કરસાની પણ હું દરકાર કરતી નથી. મારી ખરી સંપત્તિ મારા પતિ છે. અને તેજ મારો પ્રાણ છે. આ તારી તુચ્છ દોલત મને તૃણસમાન છે. ને તને પણ હું તૃણ જેવોજ ગણુંછું.

વણુ—તારી મરજી એમ છે કે ! કીક છે ત્યારે હવે તું જાણશે.

વિલાસ—આ તારી ધમકીથી હું જરા પણ ડરનાર નથી. તું મારો જીવ લઈ, મારી દેહના કટકેકટકા કરશે, ખીજું તો વધારે શું કરનાર છે. પણ હું તારી કદી થવાની નથી. પાપી, જા આહિથી. કર તારું મોહોડું કાળું !

વણુ—એમકે ! હજી તારી આંખો ઉઘડતી નથી. લે ત્યારે. જીવ લેવાનો આ પેહલો દાખલો તને દેખાડું છું.

(છોકરાની ગરદન પકડી તેને જમીન ઉપર નાખી દે છે.)

ચંદ્રકાંત—માતા, માતા, મારી વાહાલી માતા, માં રક્ષણ કર.

વણુ—તારી માતા જો માં રક્ષણ કરે તોજ હું તારું રક્ષણ કરીશ. નહિતો—
(બાળકને પકડી કટાર ઉગામે છે. વિલાસવતિ વણુજરાનો હાથ ઝાલે છે.)

વિલાસ—હે દુષ્ટ, છોડ તું એને. આ બાળકે તારો શો અપરાધ કર્યો છે ? આ બધા સંકટનું કારણ હું છું. તેથી પ્રથમ મને માર.

વણુ—છોડ મને. નહિ તો એની સાથે તારા પણ જીવ લઈશ.

(ધક્કો મારી તેને એક બાજુપર પાડી નાખીને છોકરાને ભોક્ષી નાખે છે.)

ચંદ્રકાંત—(ચીસ પાડી) ઓ મને મારી નાખ્યો ! હું મરુંછું. મારા પિતાને મળવાની નિરાશામાંજ હું મરુંછું. મારી વાહાલી માતા, તું દુઃખી થઈશ નહિ. તારું સતીપણું જાળવતાં માં મૃત્યુ થાય છે તેથી હું ખુશી છું. પરમેશ્વર તારું સતકામ્યેમ રાખે. વાહાલી માતા, મારા પિતાનો તને ભેટ થાય તો તેને મારા છેલા પ્રણામ કેહેજો. ઓ ! હું મરુંછું. મારી જીભ બંધ થાય છે. હે ભગવાન !

(મરી જાય છે.)

સેવક—(બાજુમાં) શિવ ! શિવ ! આ કેવો દુષ્ટ પાપી કે એણે એક નિરપરાધિ બાળકનો પ્રાણ લીધો.

વિલાસ૦—અરેરે, પુત્ર, આ શી તારી અવસ્થા ! આ અધમના હાથથી તું મૃત્યુ પામ્યો ? પ્રાણનાથના વિયોગથી મારા ઉપર આકાશ તુટી પડવાથી માઈ ત્વદય કાઠી ગયું છે તેમાં મારા દુર્દૈર્વે આ એક નિમ્ન મનુષ્યને હાથે તારો પ્રાણાંત કરાવ્યો—અરે, મારા જીવની આશા, મારા પ્રાણનો આરામ, મારા સર્વે સુખનો આધાર, અરે, મારા પ્રિયપતીના કુળનો દીપ અચ્ચાનક ધ્રુગાવી નાખ્યો ! હે નીચ, મને પણ માર.

વણુ૦—હજી પણ મારે તામે થા. નહિ કર તને પણ તારા છોકરાને મળવા મોકલી દઈછું.

(મારવા કઠાર ઉગામે છે. સેવક તેનો હાથ ઝાલે છે.)

સેવક—હે સ્ત્રી, એ હઠિલી સ્ત્રી, તને કંઈજ અક્ષત નથી. પતિવ્રતપણું આમ જળવાતું નથી ? શું તારો જીવ તને વાહાણો નથી ? જો મારી વાત સાંભળ. હટ છોડી દે અને તારો પ્રાણ અચ્ચાવવાનો ઉપાય કર.

વિલા૦—મારો પ્રાણ જળતો ભલે. મારા ખીજ છોકરા હોય ને તે બધાં માર્યા જાય તો ભલે. પણ હું મારા પતિવ્રતપણાને લાંછન લગાડવા દઈ નહિં. દુષ્ટ, જે તારાથી થાય તે કરી લે. આ હું મરવાને સિદ્ધ છું. એકદમ મારી નાખ મને કે હું આ દુઃખમાંથી વેહેલી છુટી જઈ.

વણુ૦—જોઈ, આ તારા પુત્રના તાગ લોહીથી અડાયલી કઠાર જોઈ ?

(વિલાસવતિ તે કઠાર તેના હાથમાંથી ઝડપથી છીનવી લઈ)

વિલા૦—ને આજ દુષ્ટ કઠારથી તારૂં પાપી ત્વદય કાઠી, તોડી, ચિરી નાખું છું.

(વણુજીરને ભાષી ઠારકરે છે.)

અંક ૪ થો.

મવેશ ૧ લો.

સ્થલ—હંસધ્વજ રાજાની પુત્રી સુંદરિકા તથા મદનિકાની સંગીતશાલા.

પાત્ર—સુંદરિકા, મદનિકા તથા હંસધ્વજ.

હંસધ્વજ—મારી પ્રિય કન્યાઓ, ગાયનમાં તમારો કેટલો અભ્યાસ થયો છે તેની પરીક્ષા કરવાને અર્થે આજે હું તમારી સંગીતશાલામાં આવ્યો છું. માટે એ પ્રસંગે તમારે એક બે બાંયન ગાઈ તમારી સંગીત વિદ્યામાંની પ્રવીણતા મને દેખાડવી જોઈએ.

સુંદરિકા—એકરતાં તો અમને વધારે શું પ્રિય છે પિતાજી. સાંભળો, અમે ગાઈએ છીએ તે.

સુંદરિકા તથા મદનિકા—

હુમરી.

(રાગ, કાનડો—“ગેંદ લાવોરે માલનીઆ,” એ રાહ)

આશ રામો રે શ્રીપતીની, અધ હરવા,

એ તો ભવાધિય તરવા, મુક્તિ મળવા,

ધડી ધડી મનને દયાવો, વાળો,

મંગળ પ્રભુગુણ ગાયો, સુખપથ ખરો આજ—આશ—ટેક.

નાહિજ માયા સાચી રે, મૃગજલસમ જગ,

અવિચલ પ્રભુપદ ભજભજ, સુખપથ ખરો આજ—આશ—૧

હંસધ્વજ—શાબાસ! શાબાસ! ખરેખર, સંગતિ તેવો ગુણ. ખીજ તેવું કૃપ ને ગુરૂ તેવો શિષ્ય. ગાયનકલાનો રાજા જે ચિત્રસેન ગંધર્વ તેજ તમારો ગુરૂ પછી વધારે તો શું જોઈએ. મારી પ્રિયકન્યાઓ, હું તમોંએ ગાયેલા ગાયનથી બહુ આનંદ પામ્યો છું. પણ એ કલામાં વધારે પ્રવીણ થવાને માટે તમારે હજી વધારે અભ્યાસ કરવો જોઈએ. માટે તમો તમારો અભ્યાસ આગળ ચલાવો. હું હવે જાઉં છું. તમારા ગુરૂની આવવાની વેળા થઈ છે માટે હું વધારે વખતને રોકવા ઇચ્છતો નથી.

મદનિકા—પિતાજી, અમારા ગુરૂજી આવે ત્યાંસુધી તમો સાંભળશો તો ખીજું એક ગાયન ગાઈને તમને સંભળાવીએ.

હંસવજ્ર— ના દિકરી. હમણા મને કામ છે. રાજ્યસંબંધી ઘણી અગત્યનું કામ છે ને તેને માટે બધી રાજસભા મારે સાર વાટ જોતી હશે.

સુંદરિકા— ત્યારે હવે અમારાથી તમને અટકાવાય નહિ. કોઈ ખીજી વેળાએ ગાયન સંભળાવીને તમને વધારે તૃપ્ત કરીશું. (હંસવજ્ર જાય છે.)

સુંદરિકા તથા મદનિકા—

૫૬.

(રાગ ખમાજ)

છોડ છોડ છોડ મનુજ છોડી દે પુરાઈ,
છોડી દે પુરાઈ અરે જોડી લે ભલાઈ. છોડો—ટેક.
ખાદું તજ સાચું ધરી બુદ્ધિ વળી સારી,
દાન ધર્મ પ્રણય કરી રાખ પ્રભુ રાજ. છોડો—૧
કોણ તું કહાંથી આવ્યો જાણી લે તું ભાઈ,
ઈશ પ્રીત રાખી નીત પામજે ખુશાલી. છોડો—૨

(ચિત્રસેન પ્રવેશ કરે છે.)

મદનિકા— યુરજી, આજે અહિં અમારા પિતાજી આવ્યા હતા. અમારા ગાયનગી પરીક્ષા કરવા સાર.

ચિત્રસેન— રાજજી સુસ તથા ગુણપરીક્ષક છે. પણ તમે કાંઈ ગાયન તેમને ગાઈ સંભળાવી પોતાની પ્રવીણતા દેખાડી? મારી લાંખી મુદતના અમને તમારે જશ આવ્યો હશે એવી હું આશા રાખું છું.

સુંદરિકા— હા યુરજી. ગાયન સાંભળીને રાજજી ઘણા ખુશી થયા ને તમારી ખુબી સ્તુતિ કરી.

ચિત્રસેન— ધન્ય છે પુત્રી. તમને ધન્ય છે. રાજજી જેવા ગુણગ્રાહી તથા ગુણીજનને ઉત્તેજન દેનારા તથા સંગીત શાસ્ત્રની ખરી ખુખી જાણનારા ખીજા ધણાજ યોગ પુરૂષ મળી આવશે. શિષ્ય ચંચલ હોય તો યુરત્રી કીર્તિ વધે છે ને કેળવણી આપવાના કામમાં વધારે અમ લેવા તેને ઉત્તેજન મળી આવે છે. તમારા જેવોજ ગાયનકલામાં પ્રવીણ એક મારો પુત્રને તેની માતા છે. મારા વાહાલાઓ, તમા કયા ઘોર અરણ્યમાં યુમ થઈ ગયાં છો! તમે ક્યાં રિખૂતા હશો?

સુંદરિકા— શું તમે એક સ્ત્રીના પતિ ને એક પુત્રના પિતા છો? અરે એ તો વાત મેં આજે જ જાણી. યુરજી, તે તમારા વાહાલાં ક્યાં છે?

ચિત્રસેન—તેઓ એક ભયંકર જંગલમાં પડ્યાં છે એટલું જ હું જાણું છું. સુંદરિકા, તેમનું મને સ્મરણ થવાથી મારી જાતે તેમની શોધ કરવા જવાની મારી ઇચ્છા થઈ છે. રાજાજીની આજ્ઞા મળેતો આજે જવા માગું છું. મેં ઘણી શોધ કરાવી પણ હજી લગી કાંઈ જ પત્તો લાગતો નથી.—

સુંદરિકા—તમારા સ્ત્રીપુત્રની શોધ કરવાને માટે અમે ઘણા માણસો મોકલ્યાં. તમે સ્વસ્થ રહો.

ચિત્ર ૦—ડયાંસુધી સ્વસ્થ રહું. સુંદરિકા, તું જો કાંઈ પણ કરી રાજાજી પાસેથી મને જવાવિષેની આજ્ઞા આપાવશે તો હું તારા ઉપકાર બંધનમાં સદા બંધાએલો રહીશ.

સુંદરિકા—બેહેન, આપણા ગુરૂજી જવાને માટે બહુ આગ્રહ ધરી બેઠા છે તેથી એમની છેલી સેવા કરવી આપણને ધરારત છે. માટે તું મારા અંતઃપુરમાં જા અને એમની આગતા સ્વાગતાની સર્વ પ્રકારે સિદ્ધતા કરી રાખ એવામાં હું એમને લઈ ત્યાં આવું છું. જા. થા વેહેલી. (મદનિકા જાય છે.) મહારાજ, હું તમને જવા તો નહિ જ દર્શી. ને જો તમે આગ્રહ ધરી જવા માંડશો તો હું પણ ગુરૂ તથા ચેલીનો ધર્મ બજાવવા તમારી સાથે આવીશ.

ચિત્રસેન—શાખાસ ! શાખાસ ! આ તારું બાપણ મારા ઉપરનું તારું ધાણું હેત સાખીત કરે છે. ગુરૂ તથા શિષ્ય એક ખીજ સાથે પ્રીતીથી વર્તે તોજ શિષ્ય સંપૂર્ણ વિદ્યા સંપાદન કરી શકે.

સુંદરિકા—માટેજ તમે મને સંગાથે લઈ જશો તો મારા વિદ્યાભ્યાસને કાંઈ હરકત પોહાયશે નહિં.

ચિત્રસેન—રાજપુત્રી, સર્વે ચિજની હદ હોય છે. તેમજ જો ગુરૂશિષ્ય વચેની પ્રીત પોતાની હદમાં રહે તોજ સાઈં પરિણામ થાય.

સુંદરિકા—તેતો ખરું છે. પણ ગુરૂજી, ગુરૂશિષ્યની પ્રીત કરતા સ્ત્રીપુરુષની પ્રીત વધારે બલવાન રહેછે ને વાઈં !

ચિત્ર ૦—હા. એમાં શું સંદેહ. તેવી પ્રીતવિના તેમનો સંસાર કદી સુખી રહે નહિં. ને પ્રીત એવી બલવાન રહે છે કે તેને અર્થે મનુષ્ય પોતાના જીવની પણ દરકાર કરતું નથી.

સુંદરિકા—તો એવી બલવાન પ્રીત ધરાવનારી કોઈ સ્ત્રી જો તમારી સંગાથે દાસી તરિકે આવવા માગે તો તેને તમે સાથે લઈ જાતો કે નહિં ?

ચિત્રસેન—અરે, એમ બને ! સુંદરિકા, એવી આજ તને વિપરીત યદિ ક્યમ

સુઝી છે ? સ્ત્રીપુરુષ વચેની પ્રીત બલવાન છે ખરી પણ તે પ્રીત પરણેલાઓને માટે છે બીજા કોઈને માટે નથી. પારકા સ્ત્રીપુરુષ વચેની પવિત્ર પ્રીત તેની હદ છોડીને આગળ વધે તો તે, નાશકારક અને પાપી થઈ પડે છે. હવે હું આહિથી બનું છું. પરમેશ્વર તને સારી શુદ્ધિ આપો. (જવા માંડે છે.)

સુંદરિકા-ઉભા રહે! મહારાજ. હું ખરૂં જ કહું છું કે આપનો વિયોગ મારા પ્રાણાંતનું કારણ થઈ પડશે. મારા ઉપર દયા કરી મારો અંગીકાર કરો. આજથી માંડે તન, મન, ધન, સહ તમારું છે. (વબળવા બાય છે.)

ચિત્રસેન-અરે, આજ તું ઘેલી ક્યમ થઈ છે ! દુષ્ટ વિચારણી, દુર ઉભી રહે. તારા સ્પર્શથી મને પાપમાં નહિં ડુબાડ. સાંભળ તને જન્મ આપનાર તરિકે રાજાજી તારા ખરા પિતા થાય છે. પણ હું તને વિદ્યા શિખાડનાર ગુરુ તરિકે પણ તારા પિતાસમાન છું. માટે, આ પાપશુદ્ધીનો ત્યાગ કરી તારા પતિ ઉપર સંતોષી રહે.

સુંદરિકા-આજથી તમોજ મારા પતિ છો. ધણા વખતથી તમારા પ્રેમમાં હું બળું છું. કૃપા કરી મારો અંગિકાર કરો. મારી આશા ભંગ ના કરો. હું તમારીજ હવે દાસી છું.

ચિત્રસેન-હે નિચ, તું મને દોષિત નહિં કર. તું તારા પતીની દાસી છે. તારો પ્રેમ તારા પતીને માટે છે.

સુંદરિકા-પણ આજથી તમોજ મારા પતિ છો.

ચિત્રસેન-જનસમયે જોને તે વચન આપ્યું છે તે તારો પતિ છે.

સુંદરિકા-પણ તે વચન મને અનગમતું છે. તેથી હું તે તોડું છું.

ચિત્રસેન-તે તોડવાની તને સજા નથી. વળી એવી વચન ભંગ કરનારી સ્ત્રીની પ્રીતિ સાચી હોયજ નહિં.

સુંદરિકા-પણ તું તેની ખાત્રી કરી જો.

ચિત્રસેન-વાર આત્રોએ મારી ખાત્રી થઈ છે. પરમેશ્વરે પતિપ્રિયા વચેનો જે ધર્મ નિશ્ચય કર્યો છે તે તું તોડે છે. તારા જનસમયે પરમેશ્વરને સાક્ષી રાખી તારા પતિસાથે પ્રમાણિકપણાથી વર્તવાને તેં આપેલું વચન તું ભંગ કરે છે. આમ કરી તારા કુલને, તારી પ્રતિષ્ઠાને તું કલંક લગાડે છે. એથી વધારે ખાત્રી શું જોઈએ ?

સુંદરિકા-હે મૂર્ખ, આ વખત શિખામણનો નથી. મારી આટલી બધી વિનંતિ છતાં તું મને વુછકારે છે તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે તું ગંધર્વ નથી પણ

પશુ છે. જે પ્રીત નહિં સમજે તે પુરૂષ નહિં પણ પશુ છે. જે પુરૂષ સ્ત્રીનું રૂપ, તેના જોખન અને તેની સુંદરતાથી લોભાઈ કામને આત્રીન થાય નહિં તે પુરૂષ અવતારે પશુ છે.

ચિત્રસેન-હે કામાવસ્થામાં આંધળી અનેલી સાંભળ, પશુ હું નથી પણ તું પોતે છે. પશુઓ, પાપ અને પુણ્ય સમજતા નથી. બદી અને નેકી તેઓ જાણતા નથી. સાચું અને ખોટું તેમને ખબર નથી. અને તેજ વર્ગમાંની તું પોતે હમણાં સિદ્ધ થઈ છે. ધુળ પડજો તારી સુંદરતા ઉપર ! ધિકાર પડજો તારા જોખન ઉપર !

સુંદરિકા-હે હિણબાગ્ય, પવિત્રાઈના ખોટા ડોળને તજી દે. લક્ષ્મી પ્રસન્ન થઈ છે ત્યારે મોહોડું ધોળ ના જ. અરે, જે હાથ મેળવવા રાજવંશી ને શૂર-વીરો આવુર રહે તે આપું શરીર તારા સ્વાધીન થાય છે, તેનો ધિકાર કરી પસ્તાવામાં ના પડ.

ચિત્રસેન-મને જરાપણ પસ્તાવો થનાર નથી. દુર્યોધન સરખો પરાક્રમી રાજા, દ્રૌપદીના અભિલાષથી નાશ પામ્યો છે. ચંદ્ર યૌકડીના રાજા રાવણે સીતાને માટે ધિકાર સાથે પોતાનો પ્રાણ મોયો છે. અહિલ્યાને માટે ઇંદ્રને પુરુષાણ અમતું પડ્યું છે. એવા ખીજા બધા દાખલા છે કે જેમાં સ્ત્રીઓને લીધે બયભીત નાશ થયા છે.

સુંદરિકા-પણ સીતા અને દ્રૌપદીની તો રાવણ અને દુર્યોધન ઉપર પ્રીતિ નહિં હતી તેથી આમ બન્યું છે, પણ મારીતો તારાઉપર પુરતી પ્રીતિ છે. ત્યારે તું શા માટે ડર છે ?

ચિત્રસેન-હું મારા પાપથી ડરું છું, મારા પરમેશ્વરથી ડરું છું.

સુંદરિકા-જો. જો. તમો ગુરુ છો, તેથી તમારી દયા ખાઈ ફરીથી તમને વિનવીને કહું છું કે તમો મારો અંગિકાર કરો નહિં તો તમને ભારી શિક્ષા ભોગવવી પડશે. ને તમે અંતે પસ્તાશો, હું રાજ પુત્રી છું. તેનો ખુબ વિચાર કરજો.

ચિત્રસેન-કુ ! હું તારી ધમકીની જરા પણ દરકાર કરતો નથી. તારા જેવી હજારો રાજ પુત્રીઓની ધમકી અને લાલચ મારી સત્યતાને જરાખી હિલવી શકનાર નથી. તું મને શું કરનાર છે ? ખસ, મારી આંખ આગળથી. તું નથી ખસતી ? ત્યારે હુંજ જાઉં છું. (જાય છે.)

સુંદરિકા-અરે, આશો મારાઉપર બલાકાર ! શો જીલમ ; અરે, એ દુષ્ટ ચંડાળે મારી લાજ ખોવાડી ! મારાઉપર કુદૃષ્ટિ કરી ! મારા પતિવ્રતપણાને

બાંધન લગાડું ! હે દુષ્ટ, હે પાપી, તારૂં મોહાડું કાળું થજે ! હે ધરતી મા, મને ગળી જા. રૂ, તે પાપી ચંડાળનો સત્યાનાથ થજે !

(બરાડા સાંભળી હંસપ્વજ ને મદનમંજરી પ્રવેશ કરે છે)

મદનમંજરી- પુત્રી, આ શી તારી આવસ્થા ! તું શા સારે બરાડા પાડે છે ? તને શું થાય છે ? રૂદન શામાટે કરે છે ? પુત્રી, તું કેહે કે તારી આવી આવસ્થા કયમ થઈ ? તારા નયનમાંથી નિકળતા આંસુઓ માંહે ત્વદય તોડી નાખે છે.

હંસપ્વજ- મારી વાહાલી દિકરી, તું કહે મને કે તને કોણુ રીખાવે છે ! તું છાગી રહે. દુઃખી મા થા.

સુંદરિકા- મારી વાહાલી માતા હું શું કહું. કેહેવાય નહિ એવું દુઃખ મારે માથે આવી પડ્યું છે. અરે, કપટે કરી જો માતાજી પોતાના બચ્ચાને વિષ આપે, મેઘ ડુબાડે અથવા અવિચાર થકી ગભરા નિરપરાધીને દંડ કરે તો પછી મારાજેવી ગરીબની દાદ કોણુ લે ?

હંસપ્વજ- પુત્રી, મારી પ્રિય દિકરી, તું ઉદાસ થઈ આમ કેમ બોલે છે ! શું તારાં કોઈ વાલી નથી ! તું કેહે કે જો તને આંગળી દેખાડી હોય તો તેનો હાથ કાપી નાખું. જો કુદૃષ્ટિ કરી હોય તો તેને દેહાંતંદ કરું.

સુંદરિકા- પ્રિયતાત, મારાથી કેહેવાય નહિ એવું મારું અપમાન થયું છે.

હંસપ્વજ- એવું તારું અપમાન કરનાર કોણુ છે ? તેનું નામ તો કહીદે કે હમણા જઈ આ બડગથી તે દુષ્ટ પાપી ચંડાળનો શિરચ્છેદ કરી આવું છું.

મદનમંજરી- પુત્રી, તું શરમાવ મા. જે સત્ય હોય તે કહીદે.

સુંદરિકા- માતા, ચિત્રસેન ગંધર્વે મારાઉપર ઓ—એ કેહતા મને બહુ દુઃખ થાય છે.

હંસપ્વજ- શું તારા પિતા જોવા તારા જે યુર તેણે તારાઉપર કુદૃષ્ટિ કરી ! અહિં કોણુ છે ? ચિત્રસેનને ઝટ પકડી લાવ. હવે એને આ શસ્ત્રધારથી યમને દ્વારે મોકલી દઉં છું.

મદનમંજરી- એવા દુષ્ટ અનુપકારી પ્રાણી ભારે શાસનને પાત્ર છે.

(ચિત્રસેન સેવકસાથ પ્રવેશ બરે છે.)

હંસપ્વજ- હે દુષ્ટ, હે કૃત્રિમ, હે પાપી ચંડાળ, તારા ઉપર મેં કરેલા ઉપકારનો બદલો તેં એવી રીતે વાળ્યો ! મૂઠ, આ શસ્ત્રથી તારી દેહના કટકે કટકા કરી તને તારા પાપનું પ્રાયઃશ્રિત આપું છું.

(તરવાર ઉગામે છે, કન્યા તેનો હાથ ઝાળે છે.)

સુંદરિકા-પિતાજી, કેપ શાંત કરો, જરા શાંત થાઓ. તમા આ સંગીત શાલા-ની રણભૂમિ બનાવો મા. એ પાત્રીના અપવિત્ર લોહીથી આપનું આ પવિત્ર શસ્ત્ર અપવિત્ર કરો મા. એનો વધ આપણા ચંડાલને હાથે કરાવવો ધરાય છે.

હું સંધવજ- ઠીક કહ્યું પુત્રી. સેવક, લઈજા એને અહિંથી ને એને ચંડાલને સ્વાધીન કરી એનો શિરચ્છેદ કરાવ.

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થલ-આરણ્ય-શૂલરથાન (સુખીની જગ્યા.)

પાત્રં-ચિત્રસેન તથા બે ચંડાળો.

(ચંડાળો ચિત્રસેનને લઈ આવે છે)

ચિત્રસેન-

મરશયા.

(રાગ પિંકડુ)

હાય રે દયા મારી નિરૂપાય બની ભગવન,
અપરાધ વગર છે જીવ બલીદાન બદી ભગવન,
અનિવાર રે શિર મારે જંજળ પડી ભગવન-હાય૦-ટક.
લાવી દયા મનમાંહે તારે હવે આશ ના રે,
એક તું જી બચાવી આ પ્રાણી દુઃખી ભારી,
હાય મારા જીવને દિલદાર પ્રભુ ભગવન-હાયર૦-૧

૧ લો ચંડાળ-અરે, એ રાગડા કાઢી ગાવા મંડી રહ્યો છે!

ચિત્રસેન-ભાઈઓ, હું નિરપરાધિ છું. મારા ઉપર દયા કરો. મને જીવ-દાન આપો.

૧ લો ચંડાળ-એમ કાંઈ બને નહિ. રાજગી આસાં-અમારે માન્ય ક-રવી જોઈએ. મોટું અમારાથી તને ક્ષમા કરાય નહિ. હવે તું તારા અપરાધની ક્ષમા માગવા પરમેશ્વર પાસે વેહેલો જા. અમારા કાલાવાલા કરવાથી તાઈ કાંઈ વળશે નહિ.

૨ જો ચંડાળ-અરે, તારી અક્કલ ક્યાં બળી ! યુ-હેગાર સાથે શું માથા-ફોડ કર્યા કરેછે? ચલાવ આગળ એને. ને એકદમ ચઢાવી દે એને સુખીઉપર. મોહિતું શું જોયા કરેછે.

ચિત્રસેન— ભાઈઓ, તમને પરમધરે વિચાર કરવા અક્કલ બક્ષી છે. દયા કરવા તમને ત્વદય આપ્યું છે. માટે એક નિર્દોષનો બચાવ કરવા હું તમને કર-ગરીને વિનંતિ કરું છું. અરે, હું તમને પગે પડું છું. મારે જીવ બચાવો.

૧ લો ચંડાળ— આમ કરી તું અમારું મન પિગળાવીશ નહિં. તારા કાલા-વાલાથી અમારા ઉપર જરાપણ અસર થશે નહિં માટે ચાલ, વહેણો થા અને યમદેવને જાહેર બેઠ. હેડ છુટ્યા. ઢોંગ નહિં કર.

(હડસેલો મારી તેને લઈ ચાલે છે.)

ચિત્રસેન—અરે, પણ મને દુઃખ નહિંદો. હું મરવા રાજી છું.

(સુળીની પાસે લઈ જાય છે. એક બાજુથી વિલાસવતિ શોક કરતી પ્રવેશ કરે છે.)

વિલાસવતિ—

ગાયન.

(આખર આ દિન આબોરે—એ રાહ.)

“આખર આ દિન આબોરે

આખર કેમ ન લાબો”—આખર૦—ટેક

એકલી વને હું અબલા, પ્રભુ, નહિં ચેહેન મને લગાર,

અકળાઈ, મુઝાઈ, ફરી ફરી, દિહાં દુઃખ અપાર—આ૦—૧

ખરી આંખો છે આંધળી મારી, દિહાં નહિં યુક્તિરાજ,

વાહાલા, શાણા બાલકને ખોયું, હાય આ જીવને આજ—આ૦—૨

અરેરે! મારા પગમાં હવે ઉભું રહેવાની પણ શક્તિ રહી નથી. મારા સર્વ ગાત્ર શિથિલ થયાં છે. અરેરે! વિલાસની આંખમાંનું ચિત્ર ગુમ થવાથી મારે આંખે ચક્રર આવે છે.

(એક બાજુપર પડી જાય છે. તેજ અવસ્થામાં)

ગીતિ.

શ્રીમિ ચિત્ર મિસાલે, વસવે પતિસહ વિલાસ વન આવે,

ચિત્રવિલાસવિયોગે, ઉદાસિ મનમાં વિલાસ અતિ લાવે.

ચિત્રસેન— અરે, ચિત્ર વિલાસ એવા શબ્દ ઉચ્ચારી મારું મન ડોણ ઉસકરે છે! અરે, તે ડોઈ સ્ત્રી દેખાય છે! પણ ચિત્રસેન તો હું અને મારી પ્રિય સ્ત્રી વિલાસવતિ જતાં ચિત્રવિલાસના વિયોગથી ઉદાસ થનારી આ સ્ત્રી

કોણ હશે ? કદાચ વિલાસવતિ પોતે તો ના હોય ? બાઈઓ, તે વિલાપ કરનારી સ્ત્રી મારી સ્ત્રી જેવી લાગે છે. તેની પાસે કૃપા કરી મને જવાદો.

૧ લો ચંડાળ- વાઃ તાલમેલ ઠીક લગાવી છે તો ! હમારા હાથમાંથી નહાસી જવાની તો સારી યુક્તિ કાઢી દેખાય છે !

૨ જો ચંડાળ- હા બાઈ. આપણે એને જવા દઈએ કેને એટલે એ ઝટ પોપ્પાર કરે ને આપણી બાયડીઓને પછી ઘેર છાજીઆં લેતી રાખે. ઠીક થઈ તો !

ચિત્રસેન- ના બાઈ. આમ નહિં બોલો. તમે શૂરવીરના હાથમાંથી હું ક્યાં જવાનો છું. અરે તમે તો મને પાતાળમાંથી પણ ખેંચી લાવવા સમર્થ છો. જરા દયા કરો.

૧ લો ચંડાળ-અલ્યા, આપણી શક્તિ આ જાણે છે હો ! જા જા. કાંઈ ચિંતા નહિં. પણ જલદી પાછો આવજો હો ! અમે અહિં ઉભા રહીએ છઈએ.

(ચિત્રસેન બાયડીપાસે જાય છે.)

વિલાસવતિ- પ્રિયપતિ, તમે ક્યાં છો ? મારા આ અંતસમયે મને દર્શન આપો એટલે હું સ્વયં ધામ જઈ પોહ્યું !

ચિત્રસેન- કોણ, મારી પ્રિયા વિલાસવતિ—

વિલા- અરે કોણ ! પ્રિયપતિ ! નાથ, આપ ક્યાં હતા ! મારા વિયોગાગ્નીથી આપની દેહ બળીબળીને આપની આ શી દશા થઈ છે !

ચિત્રસેન- પ્રિયા, પણ આપણો બાળક ક્યાં છે ?

વિલા- અરેરે, તેણે આપણ બન્નેને આ મૃત્યુલોકમાં તજી દઈ પોતે એકલાએ સુખ પામવા સ્વર્ગે ગમન કર્યું.

ચિત્રસેન- ઓ, શું તેનું મૃત્યુ થયું ! ઓ મારા જીવનો આધાર, હો પુત્ર ! હે પ્રિય પુત્ર !

૧ લો ચંડાળ- અરે, આ સાંમે જોયું કે ! ખેઉ જણના બાઝમ બાઝા ચાલે છે ! અરે, હે ગવેડા, આ તું શું કરે છે ? તને કાંઈ શરમ છે ? અમે તારી રાહા જોતાં ઉભા હોયે ને તું તો આ રાંડસાથે મજા મારે છે ! ખસ અહિંથી.

૨ જો ચંડાળ- બાઈ, એ તો હવે મરવડ પડ્યો છે કેને તેથી એ છેલી વારની મોજ કરી લે છે.

વિલાસવતિ- બાઈઓ, તમે કોણ છો ? ને મારા પતિને ક્યાં લઈ જવા માગો છો ?

૧ લો ચંડાળ- તું આંધળી બાંધળી છે કે શું ? આ તરવારથી તું બાણતી

નથી કે અમે રાજના સેવક છેયે? એને સ્વર્ગે મોકલી દેવાની અમને આજ્ઞા થઈ છે.

વિલાસવતિ—ઓ ! હું આ શું સાંભળું છું! ભાઈઓ, ત્યારે મને પણ એ-મની સાથે સ્વર્ગે મોકલી દો.

૨ જો અંડાળ—અસ ડાચણ, એને તો સુળીએ ચઢાવવા અમે લઈ જઈએ છેયે. છે તારી મરણ સુળીએ ચઢવાની? હોય તો આવ અમારી સાથે કે એકદમ બેઠેના નિકાલ આવી જશે.

વિલાસવતિ—હે કૂરભાવ્ય ! આ તું શું અમારા ઉપર એક પછવાડે એક એવા દુઃખ આણ્યા કરે છે ! ભાઈઓ, એવું અધારેત કર્મ કરવા તમે પાત્ર નથી. મારા પતીને તમે મુક્ત કરો. તેના બદલામાં જે તમે માગશો તે આપીને હું તમને ખુશી કરીશ.

૧ લો અંડાળ—પણ રાંડ, તારી પાસે છે શું કે અમે તે માગીએ ?

વિલાસવતિ—આ જો, મારાં ગળામાં સુંતાનો કંડો છે. એ લેવો. અરે, હું તમને પગે પગે હું કે આ લેવો ને મારા પતીને મુક્ત કરો.

૧ લો અંડાળ—કયમ રે, ભાઈ, શી મરણ છે ? હાર તો ભારે મુલ્યવાન દેખાય છે !

૨ જો અંડાળ—મુલ્યવાન હોય કે ગમે તેવો હોય પણ એ લઈને આપ-ણથી એને છોડી નહિં દેવાય. મૃદ, રાજને કાને એ વાત જો જાય તો આપ-ણું નખોદ વાળી નાખે.

૧ લો અંડાળ—અરે, મેર રાંડના સાંડ! આવી વેળા હાથ કેવારે આવ-વાની હતી ? અંડાળનો છોકરો માથા કાપી કાપીને મરે પણ તેનું વર્ષાસન કંઈ વધેછે ? તે તો કુટકુટે ને જોનું તેજ. ડોકાં કાપીને તો નર્કમાં વાસ કરવાના પણ આ હાર લેશું તો રાજ થવાના. એટલી પણ અક્કલ નહિં મળે ?

૨ જો અંડાળ—જો, આ હારપર તારી દેઆનત બગડી છે હો! પણ એ-માંથી આપણે ધાણ નિકળી જશે તે તું જાણે છે ? રાજ એ વાત જાણે તો તારા ને સાથે લાગા મારાપણ બન્નેમાં પિલાવી નાખે તેનું કંઈ ! આ અપરા-ધીનો હાર જોયો પણ રાજની તરવાર જોઈ ?

૧ લો અંડાળ—અરે, ભાઈ, તું શાને માટે ખીંછે છે. રાજને અપરાધ ક્યાંથી પડશે ? અહિં ખીંચું કોણ છે ? અરે, આ હાર આપણને મળે તો જન્મનું દલદર જાય, હમણાં દાળભાત પણ બરાબર ખાવાને મળતું નથી તો એના

પૈસા કિધાથી તેન બદલે બાસુદી ને બચ્ચી ને શીરાપુડી ને રાજના જેવા મિષ્ટાન્તો ખાવને મળશે. તારી અને મારી બાયડી હમણાં જે આપણા ઉપર રોજ છાજીઆં લે છે તેને બદલે તેઓ આપણા ઉપર બલયાં લેશે. આપણા છાકરા ગાડી ઘોડે અને આપની બાયડીઓ પાલખીમાં બેસશે. આ સુખ શું થોડું છે ?

૨ જો ચંડાળ-હા, એમ છે તો ખરૂં. પણ—

૧ લો ચંડાળ-હવે પણ બાણ કંઈ હોય નહિં. એક માણસનો જીવ બચાવી આપણે પુણ્ય કરીએ છીએ અને તેના બદલામાં પરમેશ્વર આપણું પાણુ બલું કરે છે તો પછી લછમી હમહમ કરતી આવી છે તેને ઊભી રાખી મોહિતું ક્યાં ઘોવા જઈએ! હવે તું મને કેહ કે તને ચંડાળજ રહેવા ગમછે કે પૈસાવાળો થવા ગમે છે ?

૨ જો ચંડાળ-એ તો બધું માંહે મન લલચાવે છે. પણ રાજને ખબર પડેતો પાલખીમાં બેસતા બેસતા કરકરીએ બેસવું પડે તો !

વિલાસવતિ-ભાઈઓ, તમો નિર્ધારત રહેા. તમારે માથે કાંઈપણ વિધ્ન આવી પડશે નહિં. અમે તમને વચ્ચન આપીએ છીએ જે અમે તમારા રાજ્યની હદમાં કોઈ દાહોડા આવશું નહિં.

૧ લો ચંડાળ-ભાઈ, હાર લઈ લે, લઈ લે. એ આપણી હદમાં નહિ આવે એટલે જીવતો હોય તોયપણ મુવા જેવોજ થશે. લાવ હાર તે મારી પાશે. હવે જાવો તમો. જે તમારો દેખાવ ફરિયા નજરે નહિં પડે હો ! નહિં તર અમારું માથું જશે. તમને કબૂલ છે ને !

ચિત્રસેન-ભાઈઓ, તમો જરા પણ ખીહો નહિં. અમે અમારા પ્રાણ બચાવનારા તરફ કદીખી ઉલટા ચાલવાના નથી.

૨ જો ચંડાળ-પણ કબૂલ છે ને.

૧ લો ચંડાળ-કબૂલ છે ને ! અમે જઈએ છીએ હો ! જો કબૂલ છે ને !

વિલાસવતિ-હા. કબૂલ છે. જાઓ, જાઓ, સુમેથી જાઓ. પરમેશ્વર તમારું કલ્યાણ કરશે.

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થલ-હસ્તનાપુર. જમના નદીનો કિનારો.

પાત્ર.—સુભદ્રા તથા તેની સાહેલીઓ.— (નૌકાકીડન કરતી કરતી.)

સુભદ્રા તથા સાહેલીઓ.—

ગરબી.

(દરીઆપે નાહાને આઈ—એ રાહ)

નદિકાંઠે નાહાવા આણે, પાણીની, સ્વચ્છતા ભાળે—નદિ—ટેક.

નદિ ઉછલે પવનથી ભારે, જલમોતી ખીછાવે કીનારે,
નયનોત્તી અજકને વધારે, જોખનને ખીલાવે સુધારે,

સુલ

હવે બંધ બદનના ખોલો,
નિત પાક જળે તમે રોલો,
દિલપાપ મેલ ઘોઘલો,

કુદરતી ખનાવટ જાણુ, કરે ખુશી પ્રાણુ, રંગ નીહાળો—પાણીની—૧

પુષ્પોનો સુગંધ ફેલાવે, હરિઆળી નજર લલચાવે,
ફળ મધુર વૃક્ષ ઝુલાવે, દિલમાંહે હર્ષ ઉપજાવે,

સુલ

જલ શીતલ પિવા મૃગ આપે,
બુલબુલ મંજુલ ગીત ગાવે,
કરી નૃત્ય મધુર દર્શાવે,

ધક્ષરનો માગી ઉપકાર, તજ અવિચાર, ધ્યાન તમે આણે—પાણીની—૧

(ગાતી ગાતી નદિ કિનારે ઉતરે છે. ત્યાં નારદ પ્રવેશ કરે છે.)

નારદ—આજે બહુ મોટી પર્વણી છે હો !

સુભદ્રા—તેથીજ હું આજે અહિં આવી છું. પણ સંકલ્પ કેહેનારો ગંગા-
પુત્રની ક્યાં છે !

નારદ—તે આવે છે તે જુવો. (પુત્રની પ્રવેશ કરે છે.) ક્યમરે અભ્યા, તું
એટલીવાર ક્યાં હતો ? તારી વાટ જોઈ જોઈ સુભદ્રાઆઈ થાકી ગયા છે.
તેની કાંઈ તારે લાજ !

પુત્રની—શું કરું ! આતા મળ્યાથી સર્વ પુત્ર સાહિત્ય આ છાબડીમાં રાખી
દોડતો દોડતો આવતો હતો એવામાં એક મસ્ત બળદે મારા કુલાઉપર ભટ

દહને મોહોડું મારવાથી તટ દહને બધા સામાન વેરાઈ ગયો. મારે ખીજું સાહિત્ય લેવા ગયો તેથી વાર લાગી. નહિં તો ક્યાહરનોજ આગ્યો હોત.

સુભદ્રા-કાંઈ ચિંતા નહિં. મારે આજ ગંગાસ્નાન તથા પૂજા કરવી છે મારે સંકલ્પ કહેા.

પુનઃ-ઠીક છે બાઈસાહેબ. આતો મારા કાપદાનું કામ છે. વાઈ, હાથમાં પાણી લો. (સાહેલીઓને) તમારે પણ નાહવું છે કે શું?

૧ લી સાહેલી-હા મહારાજ, અમારે નાહવું છે.

પુનઃ-લેવો ત્યારે, તમે પણ પાણી લેવો હાથમાં. નારદમુની, આજે દક્ષણનો બહુ તડકો પડશે હો! બબ્બે હાથે બાંધશ.

૨ ૭ સાહેલી-દક્ષણ પેહેલી કે છેહેલી? દક્ષણ સાર એટલા ઉતાવળા ક્યમ થયા છો?

૩ ૭ સાહેલી-બ્રાહ્મણનું ધ્યાન પૂજાઉપર રહેતું નથી પણ દક્ષણ ઉપર રહેછે.

પુનઃ-બઈ કહ્યું બાઈસાહેબ. એવી પર્વણી કાંઈ દરરોજ આવે છે? કોઈ કાળે આવે છે. ને તે વખતે જો ગોર દક્ષણ ઉપર લક્ષ્ય નહિં આવે તો છોકરાં ઘેર બુધે મરેને! વાઈ હાથમાં પાણી લીધું છે ને? સર્વેઆએ લીધું પાણી હાથમાં?

સુભદ્રા-હા મહારાજ.

પુનઃ-ત્યારે સાંભળો સંકલ્પ. ધ્યાન દહને સાંભળો હો! આજ નાટકપર્વણી નિમિત્તે, સર્વ નારીનર મનોરંજનાર્થે, શનિ બુધ વાસરે, સકળ પાપ ક્ષામનાર્થે, ગંગાસ્નાન તથા પૂજનહું કરિયે. નાખી દો પાણી નીચે. ક્યમ નારદમુની, આજે બહુ તાહોરો પવન વેહેછે. સ્નાનને બદલે માર્જન કરે તો આણે કે નહિં?

નારદ-પ્રસંગોપાત સર્વ કાંઈ ચાલે.

પુનઃ-ચાલો ત્યારે સુભદ્રાબાઈ, તમે માર્જન કરો.

સુભદ્રા-મહારાજ એમ નાહું ચાલે! અમારે તો સ્નાનજ કરવું છે. વાધુ બક્ષણ કરવાથી જો પેટ ભરાવું હોત તો પછી કોઈ અન્ન નહિં ખાત.

પુનઃ-વા: ! બાઈસાહેબ, આપ ધર્માત્મા ખરા. સુભદ્રાબાઈ, આપ ત્યાં જાવો ત્યાં પાણી ઘણું નથી. નાહાવા ઠીક પડશે. (ત્યાં જાયછે.)

૪ થી સાહેલી-હવે પૂજા ચલાવો ગોર મહારાજ.

પુનઃ-બધા નાહી રહ્યા? હવે પૂજા ચલાવો. હું બોલતો જાઉં તમે તમે

કરતાં જાણે હો! બુલશો નહિ. ગંગાયાં સ્નાનં સમર્પયામિ. આ કુલથી પાણી છાંટો. સ્નાનાંતરેણ ચંદનં, આ લેવો ચંદન, સમર્પયામિ, અક્ષતાર્યે અકેક તંદુલં સમર્પયામિ; પુષ્પાર્યે—ધતુરપુષ્પં સમર્પયામિ. ધુપ દિપાર્યે એક નાનકડો હૃદયતીનો કકડો સમર્પયામિ. નૈવેદ્યાર્યે—(ખાળે છે.)

નારદ—શું ખાળે છે ?

સુભદ્રા—ખાંડ લાવવા બુલી ગયા છે કે શું ?

પુન્નરી—હા બાઈ/સાહેબ, બુલી ગયો તો ખરો.

નારદ—ત્યારે હવે ?

પુન્નરી—હવે શું ! આપણી પાસે મંત્રની ક્યાં કમી છે. હું બહુ; ચલાવો સુભદ્રાબાઈ, નૈવેદ્યાર્ય, ગાંમમાંના સર્વે હલવાઈની દુકાનો સમર્પયામિ. ક્યમ ઠીક છે ને ?

નારદ—વાઃ પારકે નાણે તને વેહેપાર કરવાને ઠીક આવડે છે તો !

પુન્નરી—અરે, ખેતો અમારા બાપ દાદાથી વારસાંમા આવેલા ધંધો. અમારું તો એજ હમેશનું કામ છે. તમને માત્ર આશ્ચર્ય લાગે છે. સુભદ્રાબાઈ, ગંગાને મહા દક્ષણા આપો.

સુભદ્રા—શું આણું મહારાજ ?

પુન્નરી—જે તમારા ધ્યાનમાં આવશે તે. પણ આજે મોટી પર્વણી છે હો. પચાસ પચાસ મોહર હોય તો તે કાંઈ વધારે છે એમ નહિ કહેવાય. તમારે-પણ પાંચ પાંચ મોહર આપવી જોઈએ. હવે આરતી કરો. હવે ગોરની દક્ષણા !

૧ લી સાહેલી—શું ! શું ! શું !

પુન્નરી—ગોરની દક્ષણા ખીજું શું માંડે કપાળ !

૨ જી સાહેલી—સુભદ્રાબાઈ, દક્ષણાને અર્યે ગાંમમાંના સર્વે નાણાવટીની દુકાનોનું પાણી મુકીદો એટલે થયું ! જેમ ગંગાને નૈવેદ્ય તેમ ગોરને દક્ષણા !

પુન્નરી—બાઈ, એનું મર્મ તમે જાણતા નથી. દેવ કાંઈ ખાય છે! અરે એ તો વાસનો માત્ર ઘણી છે. જો દેવ ખાવા માંડે કેને તો પછી માણસ તેને ભાંયસંગનો એક દાણો પણ નહિ આપે. સમજ્યા. પછી ખાંડતો ક્યાંથી ! બાઈબા, આ વાત ઉપર તમારે વધારે ધ્યાન આપવું જોઈએ નહિ. ગોરનું કર્મ ગોર જાણે. તમે મુગા મુગા દક્ષણા આપો ને સુખી થાઓ.

સુભદ્રા—ઠીક છે લેવો આ દક્ષણા.

પુન્નરી—હવે તમે વસ્ત્રાંતર કરી ધેર જાવો. હું પણ ધેર જાઉં છું. ખરેખર તમારું કલ્યાણ કરજો.

(જાય છે)

(વિલાસવતિ ચિત્રસેન સાથે પ્રવેશ કરી સુભદ્રાને પગે લાગે છે.)

સુભદ્રા— બાઈ, તમે કોણ છો ! આમ શું કરો છો ! ઉઠો ઉઠો ? આ શું ?

વિલાં—હે મહા પ્રતાપી શૂરવીર અર્જુનની પ્રિયકાંતા, હે મહાવીરની માતા, હે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનની બહુ લાડકી બેહેન સુભદ્રાબાઈ, તમે ગરીબ લાચારને સદા સાહાય્ય આપનારી તથા તેનું કલ્યાણ કરનારી છો. એવી તમારી કીર્તિ જગતમાં પ્રસિદ્ધ હોવાથી હું કરગરીને, અરે, બહુ નમ્રતાથી તમારી પાસે એટલું માગી લઉં છું કે આ મારા નિરાશ્રિત પતીને જીવદાન આપી તમે માંડે સૌભાગ્ય રક્ષણ કરો.

નારદ— આહાહા ! સુભદ્રાબાઈ શું તારું ભાગ્ય કે એવી મોટી પર્વણીને સમયે તને એક નિરાશ્રિત પ્રાણીને જીવદાન આપવાની એક તક મળી આવી છે ! આહાહા ! ધન્ય છે તને તું ખરી પુણ્યવાન એમાં કાંઈ સંદેહ નથી.

સુભદ્રા— પાત્ર તથા કાળ જોઈ દાન કરવું એમા વિશેષ પુણ્ય છે. તેમા જીવદાન જેવું વધારે પુણ્યદાયક ખીજું કાંઈ દાન નથી. નારદમુની, આવી મોટી પર્વણીને દિવસે મને એવી તક મળી આવી છે તેથી હું મને ખરેખર ધન્ય માનું છું. બાઈ, હે આ વચન. તારા પતીને જીવદાન આપી તારું સૌભાગ્ય રક્ષણ કરું છું. સ્વસ્થ રહે. ચિંતાનો ત્યાગ કર.

ચિત્રા— આ કૃત્ય આપના દિલની મોટાઈ જાણાવે છે. સુભદ્રાબાઈ, આપના આ વચનથી હું આપનો બહુઆભાર માનું છું.

નારદ— આતો સર્વ ઠીક થયું. વચન આપું તે ખરું. પણ પ્રથમ કાંઈ વિચાર કર્યો !

સુભદ્રા— એમાં તે વિચાર કરવા જેવું શું છે ! બળરામ તથા ભગવાન મારા પ્રિય ભાઈઓ છતાં તથા ભગવાનના પરમ મિત્ર તથા ભક્ત સંબસારી પ્રતાપી અર્જુન મારા પ્રાણનાથ છતાં તથા ધર્મરાજ તથા મહાબળવાન નવનાગ સહજબળી ભીમસેન તથા નકુળ, સહદેવ મારા એક કરતા એક વધારે સરસ વીર એવા મારા જેઠ તથા દિયેર છતાં, હું એમને ભયંકર કૃતાંત કાળના પાણુ મોહોડામાંથી છોડાવીશ એવી હું શક્તિ રાખું છું.

નારદ— બાઈ તે બધું ખરું. પણ આ ચિત્રસેન ગંધર્વને દેહાંતરું કરવા ભગવાનેજ પ્રતિષ્ઠા કરી હોય તો !

સુભદ્રા— શું મારા પ્રિય ભાઈ શ્રી કૃષ્ણે પ્રતિષ્ઠા કરી છે ?

(વિચારમાં પડેછે.)

વિલાસવતિ— હા સુભદ્રાબાઈ. મારા પતીને આપ બચાવ કરો ને આપનું ને નામ સુભદ્રા ઐટલે ભાગ્યશાલી તે સાચું કરી મને ચુકીદાન આપો.

સુભદ્રા— તું નિશ્ચિત રહે. ચિંતા કર નહિં. માંડે વચન હું કદાપિ મિથ્યા થવા દઉં નહિં. કાળને અનુસરીને ઉપાય કરી માંડે વચન હું સત્ય કરીશ. તું હવે તારા પતીસાથે માણી સખીઓ સંગાથે જા મારા મંદીરમાં. હું તને મારી નાની બહેન તરિકે ગણીશ ને તારું સર્વે પ્રકારે પાળણું કરીશ. મારા આશ્રય તળે તમો દંપત્ય સુખી થશે.

(સખીઓ સાથ ચિત્રસેન તથા વિલાસવતિ જાય છે.)

સુભદ્રા— (સ્વગત) ચિત્રસેન ગંધર્વનું રક્ષણ કરીવા વિષે વચન આપી હું ફસી પડી છું. પણ હવે મારે ઉપાય શો કરવો ! મારા પતિ અર્જુન શીકારે ગયા છે. મારા મનમાં બહુ ચિંતા ઉત્પન્ન થઈ છે. ચિંતા કરતા ચિંતા વધારે છે. કા-શણ કે તે વગર અખીએ સજીવ દેહ બાળી શકે છે. આ ચિંતા શરીરમાં પ્રવેશ કરી હવેથીજ તેને બાળી નામે છે. એના પરિણામ વિષે હું દુઃખી થાઉં છું. મારી ખાત્રી છે કે મારી વાત મારા પ્રિયપતિ કદી અમાન્ય કરશે નહિં. પણ શ્રી કૃષ્ણ સાથે લડવા વિષેનું વચન હું એકદમ તેમની પાસે માયું તો કદાચ તેઓ નહિં આપશે. પણ તેટલા મોટે હું તેમને જીવું સમજાવી હયું તો કદીપણ નહિં ; પણ ત્યારે હવે કરવું શું ? જીવ બચાવવો એ મોટું પુણ્ય છે. તેમ પતીને હાવું એના જેવું વધારે મોટું ખીજું કાંઈ પાપ નથી. એક ચિંતા પછવાડે ખીજી ચિંતા મારા તદ્દયમાં અભિ સળગાવે છે. અરે, માંડે મગજ ફરે છે ! મને કાંઈ ભાન રહેતું નથી. પરમેશ્વર, માંડે શું થશે !

નારદ— ગરીબ બિચારી સુભદ્રા વચન આપી ફસી પડી છે. તે અત્યાચીન ખુજે છે ? બાઈ, આમ કેમ કરો છો ?

મવેશ ૪ થો.

સ્થલ—હરતનાપુર. વૈદ્યશાલા.

પાત્ર—વૈદ્યના શિષ્ય.

૧ લો શિષ્ય— આજે આપણા ગુરુજી હજી આવ્યા કયમ નથી ? માદાંમાદાં પડ્યા છે કે શું ! જો એ માદાં પડ્યા હોય તો આપણને આજે છુટી મળશે ને મત્રા પડશે.

૨ જો શિષ્ય— હા હા ઠીક કહ્યું. આ ગરમીના દાહાડામાં રમવા જઈશું !

૧ લો શિ૦— હા હા આપણે અધા જઈશું. ભાઈઓ, તમે હવડાથીજ પોથીઓ અંધ કરવા માંડો.

૩ જો શિ૦— મર ભૂત! ઝિંદગીને તો અભ્યાસ કેમ ચાલે! આજે દશ-વરસ થયા તને મુઠ ઉગી છે ને દશ બાર છોકરાં થયાં છે તોપણ રાતદિન તારું ધ્યાન રમવામાં ને રમવામાંજ. ઝિંદગી રીતે તું અભ્યાસ કરશે તો તારી આપ-ડીનું પેટ કોણ ભરશે!

૧ લો શિ૦— મારી આપડીની ચિંતા તારે કે મારે! અરે, મારા બાપા દાદા જીવતા એક છે ને? તે તેમનું પેટ ભરશે.

૩ જો શિ૦— અરે પણ.—

૧ લો શિ૦— એસ બકવા નહિંકર. ફરીથી મારી આપડીનું નામ કાઢશે તો એક તમાચો મારી એ કાન વચે મુંડી કરી નાખીશ.

૩ જો શિ૦— મારે શું તારી આપડીસાથે કામ છે. પણ હું તો તારા કલ્યાણની વાત કરું છું.

૪ થો શિ૦— અરે પણ બિમરમાં આટલો બધો મોટો થયો છે. અને ઉંઝાઈમાં તારાનો ભાઈ ત્રીજો ને ઉંઝાઈમાં ભાઈ બીજો થયો છે મોટો હવે તું આજસ છોડીદે ને ધ્યાન દઈ અભ્યાસ કરતો જ.

૧ લો શિ૦— અભ્યાસ શું કરું તારું કપાળ! વાસું, વાસું ને મોહોડે ચડતું નથી. મોહોડે ચડે છે તો યાદ રહેતું નથી. અને યાદ રાખું છું તો કાલે પાછું બધું ભુલી જઈશું. ત્યારે હવે હું વાંક તે કોનો કાઢું? મારો કે મારા મગજનો કે મારા જ્ઞાનતુંડીનો કે મારા ગુરૂજનો. આગલ પાઠ કરતો જઈ તો પાછલનું સપાટ, થઈ જાય છે. આગલું પાઠ પાછલું સપાટ, પાછલું સપાટ આગલું પાઠ, એમ કરતા કરતા સર્વેજ સપાટ થઈ ગયું છે. શું કરું!

૨ જો શિ૦— મુઠા તું બણતો! પણ ભાઈ, આજે પુરા દશ વરસ થયાં હું જોયા કરું છું કે જે જે રોગી આપણા વૈદ્યરાજ પાસે આવ્યા કરે છે તેને તેમના નામની પેઠ મુકતાજ આવે છે. ને આપણા ગુરૂજને હાથે એક પણ રોગી સારો થયો નથી તે શું? શોને દવા આપે છે તો એકશો ને એક મરી જાય છે. એવા તો આપણા ગુરૂજના ઓશડના પ્રતાપ છે.

૫ મો શિ૦— અરે, સુપ સુપ સુપ સુપ, ગુરૂજ આવ્યા ગુરૂજ આવ્યા.

(વૈદ્ય પ્રવેશ કરી શિ૦ને મારતો મારતો બેસી જાય છે.)

વૈદ્ય- ક્યમ આજે બધા શિષ્ય આવ્યા છે કે. ભગલા ક્યાં છે? કાલની પેઠે આજે પણ આવવાનો નથી કે શું!

૪ થો શિ૦- પડોશીને ત્યાં જમવા ગયો હતો તેથી કરી વાર લાગી હશે.

૧લો શિ૦- જમવા કાં ગયો?

૨ જો શિ૦- ભુખ લાગી તેથી. મુરખા, ઝેટલું પણ જાંણતો નથી!

૩ જો શિ૦- પણ ગુરૂજી, આપણે જમવાને માટે જીવીએ છીએ કે જીવવાને માટે જમીએ છીએ?

વૈદ્ય- તું સત્ય કેહેછે. જીવવાને માટે જમવું જોઈએ છે. પણ એતો આંધળીનો જમવા માટેજ જીવે છે.

૧ લો શિ૦- ઠીક ત્યારે ગુરૂજી. જમવાનું તમે હવે છોડીજ દો અને દાનું વકાશીને હવા ખાયા કરો ઝેટલે તમે જીવશો.

વૈદ્ય- હવે તે આવશે. તમે તમારો અભ્યાસ ચલાવો. ગોખ્યા કરો.

સર્વ-

શ્લોક.

(મંદાકાંતા છંદ)

મંદં મંદં, શિથિળ શિથિળં વ્યાકુળં વ્યાકુલં વા,
સ્થિત્વા, સ્થિત્વા, વહતિ ધમની યાતિ નાશંચ સૂક્ષ્મા,
નિત્યં સ્કંધે સ્ફુરતિ પુનરપ્યંગુલી સંસ્પૃશ્ય દ્વા,
ભાવૈરેવં બહુવિધતરૈઃ સન્નિપાતાદસાધ્યા. ॥ ૧ ॥

૧ લો શિ૦- ગુરૂજી, અં અં અં અં આ શું છે! આ શ્લોકના અર્થની કાંઈ સમજણ પડતી નથી તે કૃપા કરી સમજાવશો?

વૈદ્ય- મુગો મુગો ગોખ્યા કરને! અર્થ સાથે તારે શું કરવું છે?

૨ જો શિ૦- અર્થવિના અધ્યયન શું કામનું!

૩ જો શિ૦- અર્જ ભાઈ. એતો ગદ્યેડાની પીઠ ઉપર ખાંડની ગુણ જેવું થઈ પડશે.

વૈદ્ય- પણ એમ થયે તો તેનો ભાર ગદ્યેડાની પીઠ ઉપર પડશે તારા ઉપર તો પડવાનો નથી. તમે તમારું કામ આગળ ચલાવો. બસ વધારે બોલો નહિં. હું કાંઈ ગદ્યેડો નથી કે તમને અર્થ સમજાવવાની માથા ફોડ કર્યા કરું. (સ્વગત) વ્યાકરણ ભણ્યો હોઉં તો સમજાઉંને! (ખુલ્લી રીતે) ચલાવો તમારું કામ, આગળ ચલાવો.

૧ લો શિ૦-શું ચલાવે ! કાંઈ સમજણ પડતી નથી ને આગળ શું ચલાવે ?
(સ્વગત) ગદ્ગદ બનેલા ગુરુજીને આગળ ચલાવીએ !

વૈદ્ય- વાઈ, લાવ તે શ્લોક જોવાદે મને. અરે, પણ આજે અસ્મો લાવા ભુલી ગયો છું. કાંઈ ચિંતા નહિં. અર્થ કાલે સમજાવીશ. (સ્વગત) રાંડના તો ધજત લે છે.

૨ જો શિ૦- અસ્મો તો ગુરુજી, આપના નાકઉપર ખીરાજે છેને !
અસ્માનું બહાનું શું કરો છો ?

વૈદ્ય-તમા છોકરાવો ગુરુજીની કૃતી કરવાના કામમાં બહુ કુશળ છો.
વાઈ કાંઈ ચિંતા નહિં. પાઠ ગોખ્યા કરો. (એક હજમ પ્રવેશ કરેછે.)

હુળમ- હાય હાય હાય ! વૈ વૈ વૈ વૈ ! વૈદ્યરાજ, મરી ગયો ! વૈદ્યરાજ,
મરી ગયો !

વૈદ્ય-રાંડના, વૈદ્યના નામની કેમ પોક મુકેછે ? તારા દાદાના નામનીજ મુકને !

હુળમ- વૈદ્યરાજ, હમણાંજ મગનભાઈની હજમત કરતા અસ્ત્રો હાત-
માથી છટકી જવાથી તેના નાકઉપર પડ્યો. જોયો તેનું જરા નાક કપાઈ ગયું.
તેથી તેણે મને જોરથી એક ધખ્ખો માર્યો તેથી અસ્ત્રાવડે આ મારી આંગ-
ળીમાં જખમ પડ્યો છે.

વૈદ્ય- ધખ્ખો માર્યો તે ઠીકજ માર્યો. હજમત કરવાનું કામ કાંઈ નાનુંસુનું
છે ! એ તો શસ્ત્રવિદ્યાનું કામ છે. તને શસ્ત્ર પકડવાને નહિં આવડતું હોય તો
તું શસ્ત્રવિદ્યા ભણુવા મારી પાસે ક્યમ નહિં આવ્યો અથવા હજમત કરવાના
કામમાં મારી મદત ક્યમ નહિં લિધી ? લાવ તારો અસ્ત્રો.

૧ લો શિષ્ય- ગુરુજી, વૈદ્યના ધંધાઉપરથી હવે હજમ થવા ક્યાં ચાલ્યા ?

હુળમ- અરે મહારાજ, મારી ગરીબની મસ્કરી મા કરો. હું મરી જાઉં છું.

વૈદ્ય- જોઈ જોઈ તારો હાય !

૨ જો શિષ્ય- ગુરુજી, એ હજમને અડકો નહિં. ફરીથી નાહાવાની
પંચાતી થશે.

વૈદ્ય- ભાઈ, વૈદ્યને તેમ ચાલે નહિં. હજમ, ઘેડ, અભડાએલી સર્વેએને
મારે અડકવું પડે છે. વૈદ્યને તેનો કાંઈ દોષ નથી. (આંગળા જોઈ) અરે આતો
બધું લોહી લોહી થઈ ગયું છે. ભગલા, લાવરે તે નસતર. એની આંખથી
ઘોંટું લોહી કાઢાડીશ તો આંગળી ઉપર લોહી ઝાઘું થઈ બંધ પડશે. લાવ
મારું બવાજમ પેહલા આપ.

હજમ-અરે સાહેબ, મારી પાસે પૈસા ક્યાં છે ? સવારે બેજ માથા બાડ્યાં છે. હું ગરીબ છું. મહારાજ, મારા ઉપર દયા કરો.

વૈદ્ય-ક્યમરે ચેલા ! આતો ચોખો ભારી પડ્યો ?

૧ લો શિષ્ય-શું કરવા ભારી પડવા દોછો ! તમારા લવાજમને પેટ ઝેની ઘોપટી લઈ લોને !

૨ જો શિષ્ય-મહારાજ, એ ગરીબ પાસેથી તે તમારે શું લેવું. જવાદો ઝેને.

વૈદ્ય-મૂઠ, તું શું સમજે. વૈદ્ય જો ઝેમ કરે તો પછી તેના છોકરા બુઝે નહિં મરે ! વારં આવીતી કાલે સવારે મારી હજમત મફત કરવા આવજે !

હજમ-વારં મહારાજ હું આવીશ કાલે. મુલો તું વૈદ્યનો થતો ! (જાયછે.)

૧ લો શિષ્ય-મહારાજ, હજમને પણ તમા છોડો નહિં.

વૈદ્ય-આંધળા, વૈદ્ય કાંઈ ધર્મ કરવા ઘેઠા છે ?

૩ જો શિષ્ય-પણ એક હજમતમાં તો શું મળ્યું ? વૈદ્યનું પેટ તો સદા મોટું રહેવું જોઈએ.

વૈદ્ય-વૈદ્યનું પેટ તો સદાજ મોટું રહે છે. કારણ કે તે બધું હાથે જમે છે. એક તો જો રોગી સારો થાય તો સારી પેટે ખાય ને ખાય ને કદાચ તે મરી જાય તો તેનું મુડું મસાણામાં પોચું નહિં તેની આગળ વૈદ્યના લવાજમના પૈસા તેના ગળવામાં જાય.

૧ લો શિષ્ય-ઠીક ઠીક. વર મરે કે વહુ મરે પણ ગોર તરે ને દક્ષણા લે ! મહારાજ, જખમનું તો ઝોશડ જાણ્યું. પણ કોઈ મનુષ્ય તાવથી મરતું હોય તો તેને શું ઝોશડ આપવું ?

૩ જો શિષ્ય-જેને તાવ આવતો હોય તેને સનામખીનો જુલાખ આપવો એટલે પરસેવો છુટી તાવ નિકલી જાય.

૧ લો શિષ્ય-અરે ઝેમ નહિં. ઝેમ નહિં. જમાલગોટા ને રેવંચીનો એક મજબુત જુલાખ આપવો જોઈએ. બરાબર છે ને ગુરુ ?

વૈદ્ય-ઠીક ઠીક ઠીક કહ્યું. આવા વૈદ્ય જો થોડાજ હોય તો આખા ગામને મારી તાપવાને પુરતા છે. અરે, એવા ઝોશડથી કંઈ તાવ જાય ! ઝેને તો તા-હાડા પાણીમાં ખેસાડવું જોઈએ.

૧ લો શિષ્ય-ઠીક ગુરુ. એટલે વહેલો તાડો પડી જાય.

વૈદ્ય-તો તેમાં તારું શું જાય ! તાડો પડે તો તાવ હટ નકર પીડા મટે.

૨ જો શિષ્ય-ત્યારે શું વૈદ્ય માણસને ઝાશડ આપે છે તે શું તેને મારવા આપે છે કે જીવાડવા આપે છે ?

વૈદ્ય-મૂઠ, તું કાંઈ સમજતો નથી. જો વૈદ્ય માણસને જીવાડે તો તે પોતેજ ક્ષમ મરે ! અરે, હજારો માણસને જો વૈદ્ય ઠાર કરે તેજ વૈદ્ય પકો ને હુશાર કહેવાય ! સમજ્યો.

૧ લો શિ૦ વૈદ્યરાજ, આ શ્લોકમાં દુઘં, દુઘા દોગધા પુષ્ટિકારકં લખ્યું છે તે શું હશે વાઈ ?

૩ જો શિ૦-અરે, દોગધા નહિં પણ દુઘં ઝેટલે દુધ એ પુષ્ટિકારકં ઝેટલે બળ આપનાઈ છે,

વૈદ્ય-મર રાંડના. આજ બાર વર્ષ થયા તું વૈદ્ય શાસ્ત્ર બાણે છે તોપણ તું ઝેનો અર્થ નથી જાણતો !

૧ લો શિ૦- નહિં મહારાજ. એમાં દુઘં નથી લખ્યું પણ “દો ગધા પુષ્ટ” ઝેટલે એ જડા ગધેડા એમ લખેલું છે. તે કોણ છે એ હું જાણતો નથી.

વૈદ્ય-મૂઠ, ઝેટલું પણ તું નથી જાણતો ! લે ત્યારે જાણી લે. એક તો તું ગધેડો ને ખીજો તો હું. ખીજું શું કહું તાઈં કપાળ !

૧ લો શિ૦- પણ મહારાજ, આપણને પુછડાં ક્યાં છે ? પુછડાં વગરના ગધેડા મેં તો આજેજ સાંભળ્યા.

વૈદ્ય-અરે, નવાઈ ઝિજ છે તો ! વગર પુછડાંના ગધેડા ગામમાં કાંઈ થોડાં છે. તેમાનો તું એક ને ખીજો હું. હવે કાંઈ વધારે પુછવું છે ?

૨ જો શિ૦- નહિં રે મહારાજ. તમારી અક્કલની તો હદ થઈ. માણસને પણ ગધેડો બતાવવા વૈદ્યને વાર લાગતી નથી.

(સુભદ્રાનો સેવક પ્રવેશ કરે છે.)

સેવક- વૈદ્યરાજ, સુભદ્રાબાઈ ધણા માંદાં થયા છે. તમને તેડવા આવ્યો છું.

વૈદ્ય- શું, સુભદ્રાબાઈ માંદાં થયા છે ? ચાલ મારી સાથે. દોડ વેહેલો.

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થલ—સુભદ્રાનું અંતઃપુર.

પાત્ર—સુભદ્રા ને કુન્તિ (સુભદ્રાની સાસુ)

સુભદ્રા-સાસુજી, મારા જીવમાં શું થાય છે તેની મને કાંઈ સમજણ પડતી નથી.

કુન્તિ— મારી વાહાણી સુભદ્રા, તારો પતિ શિકારથી હમણું આવતો હશે. દેહદુઃખ સહને માથે પડેછે. તું ધીર ધર. હળવે હળવે તને આરામ થશે.

સુભદ્રા— સાસુજી, આ મારો રોગ ઓશડથી મટે એવો નથી. કારણ કે તે ચિંતાથી ઉત્પન્ન થયો છે. મારી ચિંતા જો દૂર થાય તોજ મારી સ્થિતિ સુધરશે. ને તે ચિંતા મારા પત્નિપિના ખીજે કોઈ દૂર કરી શકશે એમ લાગતું નથી.
(વૈદ્ય પ્રવેશ કરેછે.)

કુન્તિ— વૈદ્યરાજ, જીએ. આ શી સુભદ્રાની દશા !

વૈદ્ય— રાજ માતાજી, આજેજ વૈદ્યશાસ્ત્રના સધનાં પુસ્તકો મેં ઉઘળ પાઘળ કર્યાં. એક ઠેકાણે માત્ર સુભદ્રાબાઈને જેવા ચિન્હો દ્વાય છે તેવાંજ તેમાં મારા જોવામાં આવ્યાં છે.

કુન્તિ— મૃત્યુના પણ હાથમાંથી તમે મનુષ્યને છોડાવી શકો એવી તમારી કાર્તિ જગત્પ્રસિદ્ધ છે.

વૈદ્ય— એતો તમે લાયકી બોલોછો. પૃથ્વી માત મારી લાજ રક્ષણ કરે છે. ભલા ભલા રોગ મેં મટાડ્યા છે. તો આનો શા ભાર છે. (સ્વગત) ધંટાનાં ચૂર્ણોદશી વૈદ્યને ઘેર એકાદશી. ઘંટ ધંટા. ધણ ધણ ધંટા !

સુભદ્રા— તમે ગમે તે કરશો તોપણ તમારા ઓશડગી જરાપણ અસર મારા રોગઉપર થવાની નથી. અરે, મારો જીવ બહુ વ્યાકુળ થાયછે !

(અર્જુન પ્રવેશ કરેછે)

અર્જુન— પ્રિયા, શું છે ? વૈદ્યને ક્યમ બોલાવ્યા ? ત્રણજ દિવસ મને જવાને થયાછે. તને શું થાયછે ? માતાજી, શું છે ? જરા કહોતો ખરા.

સુભદ્રા— મારા પ્રાણાધાર, મારા જીવન હાર, તમે ગભરાશો નહિં ? મને દેહરોગ કાંઈ નથી. મારે મટે તમે તમારા જીવને ચિંતામાં શા મટે મુકોછે ?

કુન્તિ— સુભદ્રાતી અવસ્થાઉપરથી મને એમજ લાગેછે ? કે એના મનઉપર કાંઈ ભારે ચિંતા એ. ધર કર્યું છે.

અર્જુન— ચિંતા ? શાની ચિંતા ? તારા જેવી પ્રિયાને ચિંતા કરવાનું શું કારણ ? જાંઠાં સુખી તારે માથે તારો પતી અર્જુન-છે તાંહાં સુખી તને ચિંતા કેવી ! કેહ મને, કે તરત તેનો ઉપાય કૈ. દુઃખી શામટે થાયછે !

વૈદ્ય— બા સાહેબ, ઝટ કહીદો એટલે કે ગટ દઈ એમને ગળે ઉતરી બાય.

સુભદ્રા— શું કહું વૈદ્યરાજ. કાંઈ શરીરરોગ હોય તો કહું. મનના રોગને તમે શું કરશો.

વૈદ્ય- એમ છે કે ? ત્યારે તો હું ઘેર જઈ પોથી જોઈને પાછો આવું છું,
(જાયછે)

અર્જુન- આ રાગને પણ કાંઈ ઉપાય તો હોવાજ નેઈએ. પ્રિયા, તારી-
જીવ મારા જીવ કરતા મને વધારે પ્યારો છે. માટે તારા મનમાં તારે કશી
પ્રકારની શંકા નહિં આણવી. તારી ચિંતાનું કારણ મને કહી દે એટલે હું તે
વિષેની યોજના કરું.

કુન્તિ- હા પુત્રી. કહાવીના સમજણ કયમ પડે.

સુભદ્રા- મારાપ્રાણ, મારી પૂર્ણ આત્મી છે કે આપ મારી ચિંતા મટાડવાને
સમર્થ છો; પણ મારી ચિંતા દૂર કરવા જતાં આપ ચિંતામાં પડી જશો તેથી
હું કેહેવાને આનાકાની કરુંછું. મારા જીવને દુઃખ થાયતો ભલે, પણ મારા પ્રિય-
પતીનો એક વાળ વાંકો થાય તો મારો પ્રાણ કાઢાડી નાખું. સ્ત્રીનું જીવનર
પોતાના પતીકરતાં વીશિષ્ટ નથી. અરે, હું જો ચિત્રસેનને વચન નહિં આપત તો
આ સંકટ મારાઉપર આવી નહિં પડત.

અર્જુન- ચિત્રસેનને તે વચન આપું ? શું વચન આપું ? કંઈ ભય રાખ
નહિં. તારે આપેલું વચન ડાહ્યાપણથી ખાલી ન હોય, માટે પ્રિયા, તે આપેલું
વચન મેંજ આપું છે એમ તારે ગણવું. તારે વચન પરિપૂર્ણ કરવા હું સમર્થ
છું પણ એ તારી અવસ્થા જોવાને હું સમર્થ નથી.

સુભદ્રા- પ્રાણનાથ, હું તો ચિત્રસેનને વચન આપી ઠગાર્થ ગઈ છું. પણ
તમોને ભગવાનું કારણ હું નાંહે થઈ પડું, કારણ એ કામમાં ભગવાન સાથે
વૈર બાંધવું પડશે.

અર્જુન- એટલુંજ ને ! તે વિષે તું નિરાંત રહે. ભગવાન સાથે વૈર બાં-
ધવું પડશે તો બાંધીશ પણ તને જીવાડીશ.

સુભદ્રા- મારા પ્રાણ, ભગવાન સાથે વૈર બાંધવું પડશે એટલુંજ નહિં પણ
એમની સાથ આપને લડવું પડશે તેથી મને બહુ ખેદ થાયછે.

કુન્તિ- પુત્રી, તું આમ શું કરેછે ? કહી દેને. અમસ્તી દુઃખી શા સાર
થાય છે ?

સુભદ્રા- પ્રાણપતિ, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ચિત્રસેન ગંધર્વને દેહાંતર કર-
વાને માટે પ્રતિજ્ઞા કરી છે, માટે આપને હવે ને કરવું ધરારત દિસે તે કરો.

અર્જુન-સુભદ્રા, તું ડર નહિં. તું ખીલી મા. હું ચિત્રસેનનું રક્ષણ કરુંછું
પણ ચિત્રસેન ક્યાં છે ?

કુન્તિ- પુત્ર, ચિત્રસેન તો આપણા મંદીરમાં છે. દાસી, તેને તેડી લાવ.

(દાસી જાય છે ને ચિત્રસેનને લઈ પ્રવેશ કરે છે.)

અર્જુન- ચિત્રસેન, કેહે તું મને કે ભગવાને તને મારવાની જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે શા માટે ?

ચિત્રસેન- ગાહવ ઋષીનો મારેથી થયેલા અપરાધને માટે. હે પરદુઃખ ભંજન કરનારા મહા પરાક્રમી અર્જુન, મારો અપરાધ એટલાજ કે વિમાનમાં બેસી જતા જતા ઉપરથી મેં ઉચિત્ તામ્બૂલ નીચે નાખી દિધું તે અચાનક ગાહવ ઋષીની અંજળીમાં પડ્યું, તેથી ગાહવ ઋષીની ક્રુરિઆદ ઉપરથી ભગવાને આ પ્રતિજ્ઞા કરી છે.

અર્જુન- આ તો ધર્મનું રક્ષણ કરવાને માટે ભગવાને પ્રતિજ્ઞા કરી છે. ચિત્રસેન, તારૂં રક્ષણ કરવું બહુ કઠણ છે. મારા ઉપર જેણે અગણીત ઉપકાર કિંધા છે તેના ઉપર મારો હાથ કયમ ચાલે ! આ વચનથી હું ફસી પડ્યો છું.

સુભદ્રા- હવે આ શું ! વિચાર તે શાનો ?

અર્જુન- વિચાર કરવા યોગ્ય કામ છે માટે વિચારમાં પડ્યો છું. પણ તું એમ નહિં સમજ કે મારૂં વચન મિથ્યા થશે. મારૂં સર્વ સુખ ખોઈ દઈ, મારૂં રાજ્ય છોડી દઈ, યુદ્ધમાં મારો પ્રાણ તજી દઈ, પણ આ અર્જુન પોતાના વચનથી જીરો પડી જાય એમ કદી પણ થવા નહિં દઉં. મારા પરમમિત્રસાથે મારે લડવું પડ્યું તેથીજ મને ખેદ થાય છે.

ચિત્રસેન- મહારાજ, તમે મારે માટે ખેદ પામેા મા. પ્રાણીમાત્રને એકવાર મરવું સરજેલું છે. માટે મનેજ મરવા દો. તમે સંકટમાં નહિં પડો. કારણ કે ભગવાન સાથે યુદ્ધ કરી જય પામવું એ બહુ કરીણ છે.

અર્જુન- તે હું જાણું છું. યુદ્ધ કરવું એ ક્ષત્રિયનો ધંધો તથા ધર્મ છે. ખીજા કારણથી મરવું તે કરતા વચનની સત્યતા પાળવાના કામમાં યુદ્ધ કરતા રણભૂમી ઉપર મરણ પામવું એજ સર્વ ક્ષત્રિયોને ધ્વજસ્થ છે. માટે ચાલ તું મારી સાથે, મારૂં પરાક્રમ જોવાની તારી ઇચ્છા હોય તો.

ચિત્રસેન- હું આપને બનતી સાહાય્ય આપીશ અને મારો ક્ષત્રિયનો ધર્મ ફાળિત કરીશ. ઇશ્વર તમને સાહાય્ય થાવો.

કુન્તિ- મારા પુત્ર, મારા આશિર્વાદથી તને જય પ્રાપ્ત થશે.

સુભદ્રા- પરમેશ્વર કરે ને આ ભાંજગડનો અંત આવે તથા સમાધાની થાય ને મારૂં સૌભાગ્ય અચળ રહે. એકતો મારા પતિ અને ખીજો તો મારો

ભાઈ છે. એ બેઠી મારી આંખો સુરક્ષિત રહી સંતોષથી પાછા વળે તેનું કરવાને, હે પરમેશ્વર, હું તને કરગરીને વિનંતિ કરું છું.

અર્જુન- અરે, સેનાપતીને જઈને કેહે કે હમણાંજ એક વિશાળ અને બલવાન સેના સિદ્ધ કરે. (જાયછે)

મવેશ ૬ ઠો.

સ્થલ—રણ ભૂમિ.

પાત્ર—શ્રીકૃષ્ણ તથા તેનો સેનાપતિ તથા સૈન્ય. તથા અર્જુન ને તેનું સૈન્ય.

શ્રીકૃષ્ણનો સેનાપતિ— હો હો હો ! આ કેટલું બધું અર્જુનનું સૈન્ય ! સઘણો માર્ગ કેવો ઉભરાઈ ગયોછે !

શ્રીકૃષ્ણ- ખરું કહોછો સેનાપતિ. પણ મારા શૂરવીર યોદ્ધાઓ, તમો શત્રૂનો સૈન્યસમુદ્ર જોઈ ગભરાઓ મા. ડરશો નહિં. ધૈર્ય ધરો. મારો શત્રુ જે અર્જુન તે સવ્યસાચી હોવાથી એની સાથે બાણયુદ્ધમાં તમો જ્ય પા- મશો એમ મને લાગતું નથી. માટે તમો કાંઈ પણ શંકા મનમાં નહિં આ- લતાં અથવા પોતાની જામની પણ કાંઈખી દરકાર નહિં કરતા, બસ તમો એકદમ એના ઉપર તુડી પડો. માર મારો અથવા મરો પણ પાછા ફરો નહિં મારા રણધીરો, આલો, સિદ્ધ થાઓ, નિશાણ આલો, રણવાદ્ય વગાડવા શરૂ કરો ને એક સંપથી શત્રૂના સૈન્યઉપર હુમલો કરી તેના સર્વ સૈન્યની ધૂળ ધાણી કરી નાખો.

(અર્જુન તથા તેનું સૈન્ય પ્રવેશ કરેછે)

અર્જુન- મારા રણધીરો, શ્રીભગવાને પોતેજ જે આપણને યુદ્ધકલા તથા શક્તિ આપી છે તે કલા તથા બળ પૂર્ણ રીતે પ્રદર્શિત કરવાને અર્થે આપણે પોતાનું હસ્તકૌશલ્ય દર્શાવી એમની યોડી ધણી સૈવા કરીએ. આલો. મારા વિશ્વાસુ રણશૂરો, સજ્જ કરો તમારા વિજયી ધનુષ્ય ને તમારા અમુક સંજ્ઞાનથી બાણની વૃદ્ધિ કરી ભગવાનના સૈન્યનો પરાજય કરો. ને તેમના દયાંજી ત્વદ્વયને સંતોષ પમાડો. લડો મારા શૂર યોદ્ધાઓ. લડો.

(ભગવાનનું સુદર્શન, અર્જુનને મહાદેવે આપેલા પાશુ પતાશનો પરાજય કરેછે. એ વાત નારદ મહાદે- વને કહીને તેને રણભૂમી ઉપર લઈ આવેછે)

મહાદેવ—અમા, અમા. તું હવે ક્યાંથી પ્રગટ થયો ? અરે, જે વખતે કાલ કુટ વિષ સમુદ્રમંથન કરતી વેળાએ ઉત્પન્ન થયું તે વેળાએ ક્યાં ગઈ હતી તારી શક્તિ ? ક્યાં ગયું તું તારું પરાક્રમ ? તેં કયમ નહિં તે વિષ પ્રાશન કર્યું ? હવે તું કોણ મારા ભક્તને ત્રાસ પમાડનારો ! જે આ ત્રિશૂળ આગલ તારું સુદર્શન શી શક્તિ ધરાવે છે !

(ત્રિશૂળ ભાકવા બયછે, ભગવાન સુદર્શન ઉગામે છે.
એવામાં બ્રહ્મદેવ પ્રવેશ કરેછે.)

બ્રહ્મદેવ—અરે અરે અરે, આ શું કરેછો ! આ શો યુદ્ધપ્રસંગ ! હે સર્વ મૃદીના સારાને માટે સંહાર કરનારા સકલ દેવના દેવ મહાદેવ, હે વિશ્વવ્યાપક, ચિત્તચાલક લક્ષ્મીકાંત પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન, તમો બન્ને વિશ્વમંદિરના આધાર રૂપ સ્તંભ એક ખીજા સાથે જે એવી રીતે અથડી પડો તો માંડે વિશ્વમંદિર સુરક્ષિત કયમ રહેશે ? ને મારો સૃષ્ટિક્રમ નિર્વિધ્ન તથા નિર્ભય કેવી રીતે ચાલશે ? મહારાજ, શાંત થાઓ, શાન્ત થાઓ. આ શો પ્રકાર ! ભગવાન, આપ વિચાર કરો કે આપ કોતી સાથે લડવા ઉભા થયા છો ? આપના પરમ ભક્ત જે અર્જુન તેને શું આપ મારવા માગો છો ? તેમજ આ આપનો વિરોધી ભક્ત ચિત્રસેન એને મારવાની ઇચ્છા મનમાં ધારણ કરી ભક્તવત્સલ જે આપનું નામ તેને લાંછન લગાડો છો ? મહારાજ, આપ પૂર્ણ જ્ઞાનની મૂર્તી છો. આપને કૃપાધન કરી કેહે છે. માટે આપ આપના ભક્તઉપર દયાના પર્વન્યનો વર્ષાવ કરી એમના મનનો સંતાપ દૂર કરો.

શ્રીકૃષ્ણ—મારા પરમ ભક્ત—

(અર્જુન દોડતો જઈ ભગવાનને પગે લાગેછે. પછી ઘુટણે બેસી)

અર્જુન—

શ્લોક.

(શાદૂલ વિકીડિત છંદ.)

મત્રાણાંત થયો ત્વદીય મનમાં જે એવું નિશ્ચે વસે,
તો રક્ષા કરવે સમર્થ જગમાં ના વીર કોઈ દિસે,
આ તારો પ્રભુ સર્વ જેજ કરવા ભક્તપ્રતિષ્ઠા ખરી,
રસે કિન્નરરાજ સાથ મુજને ક્ષાંતી દયાર્થે કરી.

શ્રીકૃષ્ણ—

શ્લોક.

(વસંતતિલકા છંદ.)

નિસ્તેજ તારૂં મુખ આ મુજને રિખાવે,
પ્રેમાશુ તેમ નયને આનિવાર લાવે,
સંગુષ્ઠ મનન કરે તવ યુદ્ધસેવા,
ભુખ્યો છું આર્જુન હવે તુજ ભેટ લેવા.

(ભગવાન આર્જુનને ભેટ છે.)

ચિત્રસેન—(ધુંટણે ખેંસી) હે ભગવાન, નિશ્ચય તમારી દયા અપાર છે. પ્રભુ તમે જો મને અરેઅર મારવા ધાર્યું હોત તો મારા બચાવ કોનાથી પણ નહિ થાત. અરેઅર તમે ભક્તવત્સલ છો. ભગવાન, મેં તમને બહુ થ્રમ દિધો. તેની મને ક્ષમા કરો.

શ્રીકૃષ્ણ—ચિત્રસેન, સાંભળ. ભક્તિ નવવિધ કરી કહેવાય છે. પણ તેમાં મુખ્ય ભક્તિ બે પ્રકારની છે. એક સાત્વિક ભક્તિ ને બીજી વિરોધી ભક્તિ. પણ એ બન્ને પ્રકારના ભક્ત મને એક સરખાજ પ્રિય છે. વિરોધી ભક્તનું બાહારનું આચરણ સાત્વિક ભક્તિ કરનારાઓના આચરણથી બહુ ભિન્ન જોવા માં આવેછે ખરે. પણ બન્નેના મનમાં મુક્તિજ પ્રાપ્ત થવાનો ઉદ્દેશ એકજ હોય છે તેથી કરી અંતે તેમના મનની એકજ પ્રકારની સ્થિતિ થાય છે. સાત્વિક ભક્તનું મન પ્રીતીથી હૃદયસ્પર્ષે તણીન થાય છે તેમ વિરોધી ભક્તનું પણ મન ભયથી તેજ સ્થિતિએ પામે છે. માટે હે મારા વિરોધી ભક્ત ચિત્રસેન, આ સમયે તું પણ મને ભેટવા પાત્ર થયો છે. દોડ, મને ભેટી લે.

(ચિત્રસેનને ભેટ છે.)

વિલાસવતિ—(પ્રવેશ કરી તથા ધુંટણે ખેંસી) ભગવાન, આપે અમારા જીવ ઉગાર્યા તેથી હું આપનો બહુ ઉપકાર માનું છું. પણ મારા મૃત્યુ પામેલા પુત્રને સજીવન કરી આપની પ્રસન્નતાનો પૂર્ણ ભાવ આ સમયે પ્રસિદ્ધ કરે એવી મારી વિનંતિ છે.

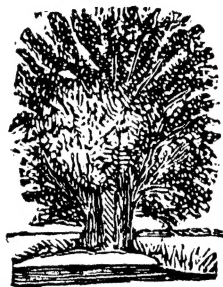
શ્રીકૃષ્ણ—હે સતિ, તે જો તારૂં પતિવ્રતપણું જળજળ હોય તો તેના પુણ્યથી તારો પુત્ર તને પ્રાપ્ત થશે.

(સ્વર્ગમાંથી પુત્ર આવી આ બાપને ભેટ છે)

સર્વ—જય જય ગોપાલ કૃષ્ણનો જય થશે.

શ્રીકૃષ્ણ- ચિત્રસેન, જા તું હવે તારી સ્ત્રી તથા પુત્ર સાથે તારી ગંધર્વપુ-
રીમાં. અને ત્યાં સુખિથી રાજ્ય કર. તારો પુત્ર તારું રાજ્ય ચલાવવા સમર્થ
થાય ત્યાં સુધી તારે રાજ્ય સુખનો અનુભવ લેવો. પછી હું તને યોગ્ય વેળાએ
સુકિતપદ પ્રાપ્ત થાય એમ કરીશ. તમ સર્વેઓનું કલ્યાણ થાઓ.

સર્વ- કુંજવિહારી રાધાકૃષ્ણનો જય, જય, જય.

(છેલ્લેવેલે ગાવાનું ગાયન.)

ટપ્પો.

(રાગ કાલિંગડો.)

રહે બરેસે પ્રભુના નામને,
લે સાધી તારા હિતકામને.—રહે૦—ટેક.
અવર કદી ન કોઈ પ્રભુવણ તારે,
ધન ધન તે સુખધામને.—રહે૦—૧

